

Klein Éva

VANNAK MÉG TANÚK

VANNAK MÉG TANÚK

VANNAK MÉG TANÚK

Megjelent 2013-ban, Nyíregyházán a Ka-Pri-Press Kft. szerkesztőségének gondozásában, a Nyíregyházi Zsidó Hitközség kiadásában.
ISBN xxxx-xxxx-xxx-xxxx
Arculat: Pristyák József
Nyomták Nyíregyháza legjobb nyomdász nyomdájában

„Áldott vagy Te, Örökkévaló, aki jót tesz az érdemtelenekkel is és velem is jót tett! Ámén! Aki jót tett veled, az tegyen veled továbbra is csak jót, szelá!"

A megmenekültek áldása – Birkát há'gomél

Előszó

Amikor a Nyíregyházi Zsidó Hitközség vezetőségének előhozakodtam a tervemmel, hogy a holokauszt túlélő hittestvéreinkkel interjúkat szeretnék készíteni, többen megkérdezték, hogy mi indít erre az elhatározásra? A kérdést a beszélgetések, a felidézett élmények után talán meg tudom válaszolni.

Markovics Gyula és a szerző. lag baOmer2011

Az ünnepi rendezvények, a pénteki, szombati imádkozások tudatosították bennem, hogy alig vannak már közöttünk olyanok, akik hitelesen tudják elmondani, mi is történt a felmenőinkkel a zsidótörvények megszületését és a németek bejövetelét követően. Majd ezt továbbgondolva láttam be, hogy a holokauszt előtti tradicionális zsidó életnek is csak ők a hiteles tanúi.

Ők tudják emlékeikből felidézni a hagyományokon nyugvó szokásokat, azt a ma már visszahozhatatlan életformát, amit a vidéki zsidó élet jelentett.

Ezért határoztam el, hogy beszélgetek a még köztünk lévő, 1944 előtt született hittestvéreinkkel, gondoskodom beszélgetéseink hanganyagának megőrzéséről, és igyekszem összeállítani egy albumot az utánunk jövők számára.

Különösen fontosnak tartom ezt a manapság felerősödő holokauszttagadás időszakában. Ha már nem lesznek ők, akik mindent láttak, megéltek és túléltek, a későbbi korok embereivel – bizonyítékok hiányában – bármi elhitethető. A Soá történetét sokan sokféleképpen feldolgozták már, de úgy gondolom, hogy soha nem lehet elég. A felfoghatatlan megértése csak a közvetlen, hiteles dokumentumok alapján lehetséges.

A szabad bizonyítás rendszerében az egyik legfontosabb bizonyíték a tanúvallomás, és ők, az 1944 előtt születettek – akik már nagyon kevesen vannak – az utolsó hiteles tanúk.

Az írások többsége már megjelent a Nyíregyházi Zsidó Hitközség újságjában, a Sófárban (www.sofar-ujsag.hu). A visszajelzések azt igazolták, hogy a történetek megérintik az embereket, legyenek zsidók, avagy más vallásúak, ezért döntöttem úgy, hogy élve a lehetőséggel a történeteket könyv formájában is megjelentetem.

Köszönöm az írások szereplőinek, hogy hajlandóak voltak történetüket elmesélni, felidézni az átélt borzalmakat.

Köszönöm a szüleimnek, hogy volt erejük újrakezdeni.

Köszönöm családomnak a biztatást, a Nyíregyházi Zsidó Hitközségnek és a MAZSIHISZ-nek a támogatást.

Következzenek hát a tanúvallomások!

Turóczi Istvánné Reich Erzsébet

„A barakk, amiben éltünk, egy nagy hodály volt betonozva, azon aludtunk, egymásnak dőlve….”

1923-ban születtem Apagyon, édesanyám Weisz Ilona, édesapám Reich Mór.

Gyermekkoromban Apagyon éltünk. Hárman voltunk testvérek: két lány – Magdolna és én –, valamint a fiútestvérem, László. Ő már a háború előtt is Budapesten élt és dolgozott a Weisz Manfréd Műveknél.

Édesapám intéző volt a leveleki Mayer Ernő földbirtokosnál. Eleinte a nagyszüleimmel együtt laktunk, emlékszem, nagyon szép nagy házunk volt. A családunk köztiszteletben állt, a jegyző is rendszeresen megfordult nálunk, ami akkoriban nem volt általános, hogy a falu közméltósága egy zsidó családdal tart baráti kapcsolatot.

A Reich család

Nagymamám nagyon vallásos asszony volt és mindig segített a rászorultakon. Akkoriban szegénysorban élő zsidók jártak faluról falura, városról városra, és a módosabbak segítettek rajtuk. Ezek a szegény emberek úgy intézték, hogy estére, vacsorára érkezzenek hozzánk. Nálunk volt egy szoba, amit nagymamám azért tartott fenn, hogy nekik szállást adjon. Ők azután, amikor elmentek, írásos elismervényt adtak a segítségnyújtásról, amit nagymamám megőrzött egy nagy dobozban. Ezt a dobozt aztán nagymamámmal együtt a sírjába temették el.

Elemi iskolás koromban Apagyról, ahol laktunk, Nyíregyházára jártam be.

Az iskola a Luther házzal szemben volt, lány polgári iskola (a későbbi 5. sz. általános iskola – a szerző), ahova zsidók és nem zsidók egyaránt jártak. Hittant is tanultunk, mindenki a saját vallása szerint, de együtt, a különböző valláshoz tartozók. Ha rabbi tartotta az órát, a zsidókat szólította. Így egymás vallásáról is ismereteket szereztünk. Ebben az időszakban a gyerekek között hovatartozásuk miatt nem volt ellentét, és a tanárok is egyenlőként kezelték a diákokat.

Én péntek este az iskolából nem mentem haza, Nyíregyházán aludtam egy zsidó családnál, betartva, hogy a szombat beálltával nem szabad utazni. Majd szombat este vonattal, a vonattól lovas kocsival mentem haza, amit édesapám küldött elém.

Nyíregyházán is volt házunk, egy többlakásos családi ház a Belső körúton. Amikor családunk beköltözött Nyíregyházára, a házban bérlők laktak. Édesapám, megértve helyzetüket, csak annak a bérlőnek mondott fel, amelyiknek csak egy gyermeke volt. A háromgyermekes család továbbra is ott lakhatott a házban.

Itt éltünk akkor is, amikor 1944 áprilisában begyűjtöttek bennünket a gettóba. A gettó Nyíregyházán, a Kossuth utcán volt. Itt rövid ideig voltunk, innen mentünk a gyűjtőtáborba, Nyírjesre. A gyűjtőtábort egy dohánypajtában alakították ki. Emlékszem, ott édesapámat nagyon megverték, hogy a nyilasok vagy a csendőrök, már nem tudom. Azt az élményt, hogy édesapámat előttem megverik, soha nem fogom elfelejteni…

Nyírjesről azután gyalog mentünk a nyíregyházi állomásra a vonathoz, mind az összegyűjtött zsidók.

A menetet az ablakokból nézték az emberek, köztük az a jóképű katonatiszt is, akibe én szerelmes voltam. Nagyon szégyelltem magam, hogy így lát.

Az állomásról elindult a vonat, marhavagonokban vittek bennünket Auschwitz-Birkenauba. Az út napokig tartott, nem volt se vizünk, se élelmünk.

Megérkezésünk után rögtön szétválasztották a családot. Én a húgommal maradtam, anyukámat különválasztották. Akkor még nem tudtuk, miért, de őt többé nem láttuk. Mindez igen rövid idő alatt történt.

Ruháinkat elvették, lecsupaszítottak, leborotváltak bennünket, mindegy volt, hogy férfiak vagy nők előtt.

Birkenauban minden hajnalban ki kellett állni, sorakozni. Órákig ott álltunk, az őrök – akik között magyar is volt – megszámoltak bennünket. Ha valakit nem találtak, addig keresték, míg előkerült, és utána agyba-főbe verték. Minden Appel-en (mert a sorakozót így hívták) kitalálták, hogy minden harmadiknak vagy minden ötödiknek fel kellett emelni a kezét. Őket félreállították, majd elvitték, és többé nem kerültek vissza.

Így a sorakozón én és a húgom latolgattuk, hogy hova álljunk, ki hányadik legyen, maradjunk együtt vagy külön. Minden nap végig kellett élni ezt a gyötrelmet.

Ruhája mindenkinek olyan volt, amilyen jutott. Nekem szerencsém volt, mert elég hosszú ruhát kaptam, ami takart.

Cipőt viszont ketten kaptunk egy párat, amit vagy felváltva hordtunk, vagy az egyiknek az egyik lábán, a másiknak a másik lábán volt.

A barakk, amiben éltünk, egy nagy hodály volt betonozva, azon aludtunk egymásnak dőlve.

Volt középen egy asztal, arra tették ki az ételt egy edényben. Mindenki evett egy kanállal, majd az edényt továbbadta, várva, hogy majd újból rákerüljön a sor.

Minden hajnalban Opelbe, a gyárba mentünk dolgozni gép mellé, ahol német polgári munkások is dolgoztak. Műszakváltáskor a német munkások a kenyerüket otthagyták titokban, amit mi megtaláltunk.

Majd egy napon el kellett mennünk Libauba, ahol egy másik láger volt. Elindulás előtt a betegeket mind lelőtték.

Libauban már csak rövid ideig voltunk, és egy napon csak azt vettük észre, hogy a németek eltűntek.

Lassan kezdtünk kimozdulni, nem értettük, hogy mi történt. Emberek keresték a hozzátartozóikat. Ennivaló semmi nem volt. Emlékszem, az út mellett, az árokban feküdtek a félholt emberek.

Turóczi Istvánné Reich Erzsébet és fia, Turóczi György

Azután elindultunk haza, hol gyalog, hol a vonat tetején. Már nem tudom, menynyi idő alatt érkeztünk meg.

Mi hárman testvérek hazajöttünk. A fiútestvérem, Laci Budapesten volt gettóban, ő ott vészelte át a nehéz időket.

A Belső körúti házunkban szerencsére üres volt egy lakás, oda nem költöztek be, így oda mentünk. Már itthon tudtuk meg, hogy szüleink nincsenek. Édesapámról egy nyíregyházi ember hozott hírt, aki kereste a vele együtt voltak hozzátartozóit. Hozzánk is elkerült ez az ember és ő mesélte el, hogy három nappal a felszabadulás előtt lelőtték apukámat, mert észrevették, hogy élelmet lopott.

Az ingóságaink egy része megmaradt. Voltak nagyon rendes keresztény ismerőseink, akik sok mindent megőriztek és visszaadtak.

Kaptam valahonnan pénzt is, aminek nagyon örültem. Egészen addig, amíg kiderült, hogy a nagyon megkívánt gyümölcsöt sem tudom érte megvenni.

Magdi húgommal ekkor is egy pár cipőnk volt, felváltva mentünk el a házból. Ha Magdi elment, én vártam, míg hazajön, hogy felhúzzam a cipőt és ki tudjak mozdulni.

Valami megélhetésen kellett gondolkodni. A háború előtt varrni tanultam, persze nem fejeztem be a tanulmányaimat, de az alapokat már ismertem. Így kezdtem el fehérneműt varrni, ami lassan biztosította a megélhetésemet is, persze csak a legszükségesebb mértékben.

Laci testvérem nem találta itt a helyét. Elment előbb Budapestre, majd kivándorolt Izraelbe, ott élt haláláig.

És hogy hogyan alakult az én életem?

Mindig nagyon szerettem olvasni. Bemutattak nekem egy fiatalembert, és ő elkezdte hordani nekem a könyveket. Öt évig hozta a könyveket ez a fiatalember, Turóczi István. Beszélgettünk is, persze szigorúan magázódva. A húgom, a barátnőm mind tudták, hogy mik a szándékai, de én csak magamban latolgattam, hogy talán szeret? Öt év után bökte ki. Összeházasodtunk, ennek már csaknem hatvan éve.

Elégedett lehetek. Megtaláltuk egymást a társammal, van egy sikeres fiunk, Gyuri, és két csodálatos unokánk.

Az élettől most 86 éves koromban már csak azt kérem, hogy érjem meg azt, hogy az imádott unokám, Gábor befejezi a tanulmányait.

66 év telt el azóta, hogy elvittek bennünket, de nincs olyan hosszú idő, ami feledtetni tudná az ártatlanul átélt gyötrelmeket, azok örökre kitörölhetetlenül beleégtek a lelkembe.

Markovics Gyuláné

„…a vállán vitte az öccsét, aki nem bírt menni.
A kísérő SS melléjük került, és a fiatalabbik fiút nyomban lelőtte."

A következő interjút egy házaspárral készítettem. Közösségünkben már csak ők azok, akik mindketten holokauszt túlélők.

Betöltötték a 80. életévüket, és sok mindent átéltek. Ez azonban nem látszik rajtuk, mindig derűsek és kiegyensúlyozottak.

Van humorérzékük és humoruk, nem is akármilyen. Társaságukban az ember jól érzi magát.

Ezek ismeretében nagy izgalommal vártam a beszélgetést.

Tudtam, hogy készülnek a lányukhoz az USA-ba, nem riadva vissza az átszállással együtt csaknem 20 órás repülőúttól, így az interjú időpontját az utazáshoz igazítottuk.

Egy napfényes novemberi délután fogadtak barátságos, kényelmes otthonukban.

Csaknem három órát töltöttem náluk, és csupán onnan vettem észre az idő múlását, hogy az érkezésemkor fényárban úszó szobában lassan sötét lett, mert közben lement a nap.

Következzen hát az általam nagyra becsült házaspár hölgytagjának története.

Markovics Gyuláné Berkovics Irénke

1928. november 27-én születtem Debrecenben. Édesanyám Farkas Hermina, édesapám Berkovics Béla.

Öten voltunk testvérek: három lány és két fiú. Nem voltunk gazdagok, édesapám kereskedelmi alkalmazottként dolgozott, édesanyám nevelte a gyerekeket, szervezte a család életét. Mindennapjaink a zsidó vallás előírásai szerint zajlottak. Szigorú kóser háztartást vittünk, az ünnepeket megtartottuk, de ez természetes volt akkoriban. Debrecenben népes zsidó közösség élt, biztosítva a vallásos élet feltételeit.

A status quo zsidó iskolába jártam elemibe ahol minden nap volt hittanóra, s ahova vegyesen jártak szegényebb és gazdagabb családok gyerekei. Ott tanultam meg szépen imádkozni. A módosabbak az elemi után polgári iskolába mentek, nekem, mint tandíjmentes szegény gyereknek, erre nem volt lehetőségem.

Az elemi elvégzése után tanoncnak álltam kesztyűs-fűzős szakmában. A főnököm a mídereken kívül a háborús időkben egyujjas irhakesztyűket varrt eladásra, a gazdagabbaknak pedig megrendelésre dolgozott. Nekem, mint tanoncnak, egyik feladatom volt, hogy a készárut hazavittem a méltóságos és nagyságos asszonyoknak. 1942-ben kezdtem kitanulni a szakmát, de nem fejeztem be a tanulmányaimat, mert közbeszólt a háború.

Nagyon jól emlékszem a németek bevonulására. 1944. március 19-én épp a Miklós utca sarkán álltunk a segédlánnyal. Már akkor éreztem, hogy ennek nem lesz jó vége. Így is lett. Hamarosan összeterelték a zsidókat a kialakított gettóba, el kellett hagyniuk otthonaikat.

Debrecenben a mai Bajcsy Zsilinszky utcán volt a gettó, onnan rövid idő múlva

mentünk a téglagyárba, ahonnan elindult velünk a vonat – csak annyit sejtettünk, hogy valahová dolgozni.

A szerelvényt Kassa közelében bombatalálat érte. A megmaradt vagonokból az embereket szétosztották. Voltak olyan családok, akik Auschwitzba mentek tovább, és voltak, akik Bécs irányába. A mi családunk szerencsére együtt maradt.

Bécsújhelybe kerültünk, ahol egy iskolai kollégiumban aludtunk sok más emberrel együtt. Nappal a Shell olajgyárban dolgoztam én és apám. Apukám a hatalmas olajtartályokat mosta, én udvari munkás voltam.

A zsinagógában

Egy napon sárga ruhás SS-ek jöttek, összeterelték és elhajtották az embereket.

A mi csoportunk később indult el Bécsből, hol gyalog, hol szekérrel.

Az anyukámmal szekéren utaztam, de aztán engem leszállítottak, a szekér gyorsabban ment, és én a családtól lemaradtam, teljesen egyedül. Hetekig gyalogoltunk úgy, hogy a menetet elől-hátul őrizték, megszökni nem lehetett. Az egyik iskolatársam testvére előttem haladt, a vállán vitte az öccsét, aki nem bírt menni. A kísérő SS melléjük került, és a fiatalabbik fiút nyomban lelőtte. Így járt mindenki, aki nem bírta az utat.

Aztán egy éjszaka megérkeztünk Mauthausenbe. Az ott lévő foglyok kérdezték, honnan jöttünk. Mondtuk: Debrecenből. Voltak családok, akik ott találkoztak elválasztott családtagjaikkal, én is itt találtam meg a bátyámat.

Később Mauthausenből Günskirchenbe hajtottak bennünket, ami egy melléktábor volt az erdő közepén.

Én ekkortájt már flekktífuszban szenvedtem, jártányi erőm sem volt. Olyan gyenge voltam, hogy a fejem sem tudtam felemelni. Ott ért a felszabadulás 1945. május 4-én. Az amerikai hadsereg szabadította fel a günskircheni tábort.

Az amerikaiak állítottak talpra, gyógykezeltek, míg annyira erőre kaptam, hogy haza tudtunk indulni. Vonat tetején, ütközőn utaztunk. 1945. június 30-án hazaérkeztünk a bátyámmal Debrecenbe.

Akkorra a szüleim és a többi testvérem már otthon voltak. Édesanyám minden nap elment az állomásra, hátha megjöttünk… Éppen azon a napon nem jött ki,

amikor megérkeztünk. A régi lakásunkhoz mentem, ám abban idegenek laktak. Úgy jártam, mint Köves Gyuri Kertész Imre regényében.

A lakásunkat elfoglalók mondták, hogy a családunk is egy üres lakásba költözött be, a Csap utca 5. szám alá.

Mikor a szüleim és a testvéreim hazaérkeztek, nem volt semmijük, de mindannyian túléltük a deportálást, ami különös szerencse.

Az életünket újrakezdtük semmi nélkül. Édesanyám a felszabadulás után is kóser háztartást vitt, és tartottuk az ünnepeket is. Apukám rendszeresen járt templomba, megbecsült tagja volt a debreceni hitközségnek.

Én először egy szabó mellett dolgoztam nappal, majd amikor az egyik barátnőm hívott, beiratkoztam a gyors- és gépíró iskolába, ahova esténként jártam. 1951-ben végeztem, és a KISZÖV-nél kezdtem dolgozni.

Egy nyíregyházi ismerősünk mutatta be nekem Gyuszit, nagyon rendes zsidó fiúként jellemezve őt. Ötvennégy éve annak, hogy az Arany Bikában először találkoztunk. Azóta nem tudom őt oda visszacsalogatni.

1956-ban összeházasodtunk, '57-ben született a lányunk, Judit, aki családjával az Egyesült Államokban él.

Két fiú unokánk van.

A zsidó vallási szokásokat, az ünnepeket, amíg dolgoztunk, nem tartottuk. A külvilág felé nem voltunk vallásosak. A gyermekkoromban megtanultak azonban bennem élnek ma is. A nyugdíjazásunk és a rendszerváltás óta aktív tagjai vagyunk a nyíregyházi zsidó közösségnek.

Markovics Gyula

„…ha valamelyikünk eldőlni készült, a többi megtartotta. Mások, akik lefeküdtek éjszakánként, reggelre megfagytak."

Az egyik közösségi rendezvény alkalmával a hitközség elnöke türelmet kért a jelenlévőktől, hogy később kezdődik a műsor, mert meg kell várni Nyíregyháza legszebb zsidó asszonyát, aki kicsit késik. Gyula bácsi ekkor megszólalt, hogy nem tudja, kire várnánk, hiszen Nyíregyháza legszebb zsidó asszonya ott ül mellette, aki nem más, mint az ötvennégy éve vele házasságban élő Irénke néni.

1926. január 22-én születtem Sátoraljaújhelyen. Édesanyám Feld Éva, édesapám Markovics Adolf.

Sátoraljaújhelyen igen jelentős vallásos zsidó közösség létezett. A lakosság több mint 50 %-a zsidó volt. Tisztviselők, iparosok és kereskedők éltek ott. Sátoraljaújhelynek csodarabbija is volt, Jiszmach Mojse Teitelbaum. A legenda szerint ő jövendölte meg a gyermek Kossuth Lajosnak, hogy nagy ember lesz belőle.

Hárman vagyunk testvérek, a bátyám 1924-ben, a nővérem 1920-ban született.

Három éves koromtól az elemi iskola befejezéséig az ortodox zsidó óvodába, majd iskolába jártam, ahol egyre magasabb fokon tanultam a Talmudot és a Tórát, így a mai napig olvasom a héber írást és beszélem a jiddis nyelvet. Tisztában vagyok mindennel, amit akkoriban egy vallásos zsidónak tudnia kellett, és ma is tudnia illene.

Az elemi iskola elvégzése után a Kossuth Lajos Polgári Fiúiskolában folytattam tanulmányaimat, melyeket 1941-ben fejeztem be.

A szüleim és az egész család újságárusítással foglalkozott. Én már gyerekkorombán bekapcsolódtam a család munkájába, kézbesítettem az újságokat. A zsidótörvények elfogadásával az újságárusítás lehetőségét is fokozatosan szűkítették a zsidók számára. Csak liberális kiadók újságjait lehetett árulni, azokat is sokszor elkobozták. 1941-1942-re már ezt a munkát sem lehetett folytatni.

1941-ben a polgári iskola befejezésekor már a numerus nullus volt érvényben. Szakmát úgy tanulhattunk, ha felvett bennünket vagy egy zsidó főnök, vagy egy keresztény mester, két keresztény tanuló mellé harmadiknak. Mind a hárman szakmát tanultunk: a bátyám angol női szabó, a nővérem fényképész, én pedig órás és ékszerész lettem. A főnököm nagyon rendes ember volt, hamarabb levizsgáztatott, így 1944 márciusában megkaptam a segédlevelet.

1944. március 19-én jöttek be a németek, jól emlékszem, emlékezetes nap volt.

Az utca, ahol laktunk, egy igen keskeny utca volt, és itt lehetett megközelíteni a börtönt.

A sátoraljaújhelyi börtönben őrizték a politikai foglyokat és az elfogott jugoszláv partizánokat. A németek bejövetele utáni napokban, 1944. március 22-én börtön-

lázadás tört ki. A kerítésen ugráltak ki a foglyok a görög katolikus parókia udvarára, és a hegyen át menekültek, akik tudtak. A magyar őrök és a németek azonban bekerítették őket, sokukat lelőtték, illetve elfogták, a börtönlázadást leverték. További retorzióként az elfogottakat az első transzporttal elvitték Auschwitzba.

A zsidókat a németek bejövetelét követően peszach után abba a négy utcába zsúfolták össze, ahol a zsidók zöme lakott, és ahol a zsinagógák voltak. Nemcsak a sátoraljaújhelyieket, hanem a zempléni települések nagy részén élőket is. Így idekerültek Sárospatakról, Széphalomról és más kisebb településekről is. 8-10 családot is beraktak egy két szobás lakásba. Mintegy 11.000-en voltunk az újhelyi gettóban.

A bátyámat innen hívták be munkaszolgálatra, ahol szovjet fogságba esett, majd csatlakozott a cseh partizánokhoz, és 1945. januárban már haza is jött.

Engem és a nővéremet a szüleinkkel, a harmadik transzporttal vittek Auschwitzba. Azt, hogy ki mikor került elszállításra, a zsidó tanács jelölte ki.

70-80 embert zsúfoltak be egy marhavagonba minimális csomaggal és élelemmel. Emlékszem, Kassán egy órát állt a vonat. Úgy gondolom, nyíregyháziakat csatoltak hozzánk, mert mikor megérkeztünk, nyíregyháziakkal találkoztunk. Étlen-szomjan utaztunk 3-4 napot. Az SS-ek állandóan ordítottak, lövéseket lehetett hallani. Nem tudtuk, mi történik, hiszen csak a vagonablak keskeny rácsán lehetett kinézni.

A Markovics testvérek, 1943.

Birkenauba érkeztünk meg még az éjszakai vagy hajnali órákban. Mindenkit kiparancsoltak a vagonból. Pillanatok alatt történt minden: kiugráltunk a vagonból, én apukámnak fogtam a kezét. Mondták: férfiak jobbra, nők balra. Anyukámnak azt sem tudtam mondani, hogy szervusz, már el is tűntek a nővéremmel. Anyukámat soha többé nem láttam.

Mikor apukámmal kiugrottam a vagonból, minden holmink bent maradt. Már régebbről ott lévő foglyok sürögtek-forogtak, utasításokat ordítoztak.

A szelektálás után egy nagy barakkban le kellett vetkőzni, ruhákat lelökni. Ekkor már nem volt különbség gazdag és szegény között. Senkinek nem volt semmije.

Közben nagyjából megvirradt. Anyaszült meztelenül kijöttünk az udvarra, sorba álltunk. Mindenkit leborotváltak, szőrtelenítettek, befújtak valami fehér porral, és mentünk a tetoválásra. Az én számom az „A9318." *(Most is látható. A szerző.)*

Utána újból sorba állítottak bennünket az Appelplatzra. Egy litván fogoly intézkedett. Elkiáltotta magát, hogy: „Mitzenap." Az újak közül senki nem értette, mit mond. A régebbiek mondták: „Vedd le a sapkád." Azt, aki viszont az első sorokban állt és nem értette, mit kell tennie, agyba-főbe verte a litván.

Majd újabb válogatás következett. Ekkorra már kisütött a nap, a tűző napon ültünk a földön. Elkezdett ordítani az SS és egy magyarul beszélő szlovák, különböző szakmákat soroltak. Elérkeztek az órás szakmához. Én apukám mellett ültem. Azt mondta: "Menjél-menjél, kapsz órás munkát." Én nem akartam otthagyni apukámat, de mondta, hogy: „Ne félj, majd én megyek a segédmunkásokkal ugyanoda." Még akkor is azt hittük, hogy dolgozni hoztak bennünket, és mindenki a saját foglalkozása szerint tevékenykedhet.

Így kerültem az órásokhoz, és a kiválogatottak transzportjával egy fél óra múlva átmentünk Birkenauból Auschwitzba. Itt folyamatos volt a szelektálás, majd egy hét múlva átvittek Jaworzsnoba a szénbányába. Ott 1945. januárig 320 és 280 méter mélységű vágatokban dolgoztam. Januárban az egyik napon, mire feljöttünk a bányából, lebombázták a lágert. Ahogy felértünk, egyből sorba állítottak bennünket, hogy megyünk tovább. Kezünkbe nyomtak egy darab kenyeret. Nagyon kemény hideg volt. A csíkos häftling ruha (rabruha) volt rajtam, és egy „nagyon finom" sevróbőrből készült szűk cipő. Ez jutott ugyanis nekem – vesztemre – az egy héttel azelőtti ruhaosztásnál.

Borzalmas hideg volt, gyalog mentünk napokon keresztül, én a sevróbőr cipőmben. Három órásmester barátommal voltunk együtt. Éjszakánként parkokban aludtunk. A legfiatalabb közülünk nagyon okosan azt mondta, hogy ne feküdjünk le, hanem állva kapaszkodjunk össze és úgy aludjunk. Így is történt; ha valamelyikünk eldőlni készült, a többi megtartotta. Mások, akik lefeküdtek éjszakánként, reggelre megfagytak.

Reggelente, amikor kivilágosodott, ott feküdtek kupacokban a megfagyott, halott emberek.

Voltak, akik mentükben elaludtak és elvétették az irányt, őket nyomban lelőtték. Mintegy 3500-an indultunk el, ekkorra 6-800-an voltunk.

Egyszer megálltunk egy pajtában, ahol le lehetett feküdni. Éjjel azt vettem észre, hogy valaki le akarja húzni a cipőmet, de nem tudta. Nagyon fájt, ahogy húzta, nem értettem, miért.

Este megérkeztünk egy lágerbe. Ekkorra én már nem bírtam menni. Leültem egy alsó priccsre és lehúztam a cipőmet. Ahogy lehúztam, a lábam kétszeresére nőtt és láttam, hogy tele van hólyagokkal, a sevróbőr cipőben ugyanis megfagyott.

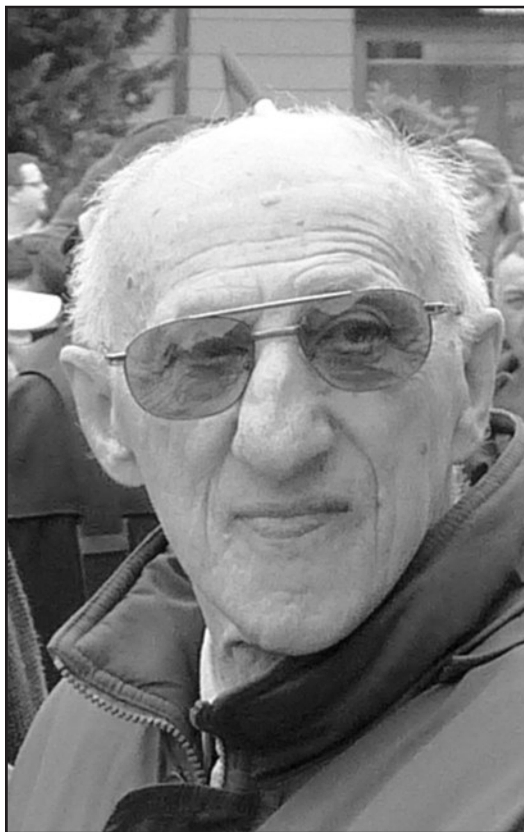
Reggelre azt vettük észre, hogy az SS-eknek se híre, se hamva, otthagytak bennünket. Nem tudtuk, mi fog történni.

A barátaim hoztak élelmet, ápolgatták a lábamat, tekergették rongydarabokba.

Azon a héten vasárnap reggel aztán váratlanul bejött a barakkba egy SS és elordította magát, hogy „Appel”. Én nem tudtam kimenni, de a barátaim kivittek, tartottak, hogy össze ne essek, mert elájultam. Mikor vége volt az Appelnek, visszavittek, leültettek, magamhoz térítettek. Az SS-ek megint eltűntek, nem tudtuk, miért, mi jön ezután.

Telt az idő, amikor két nap múlva éjjel kicsapódott az ajtó, s ordították: „Alles heraus”: mindenki kifelé!

Mondtam, hogy én nem tudok menni és nem megyek, így is történt. A három órásbarátom elment. Engem, mivel nem tudtak mit tenni, otthagytak. Elbú-csúztunk, nem tudtuk, mi lesz.

Gyula bácsi egy mai pillanatfelvételen

A sötét barakkban maradtam. Szívem a torkomban dobogott, bekúsztam egy ágy alá a sarokba.

Egy idő múlva újból kivágódott az ajtó, megjelent egy SS és kiabálta németül, hogy: van itt még valaki? Elemlámpával körbevilágított, majd kiszólt, hogy nincs itt senki. Elmentek, még mindig sötét volt.

Körülbelül egy óra múlva újból nyílt az ajtó, valaki bejött, megszólalt jiddisül, majd magyarul: ”Van itt valaki?”. Nem válaszoltam, de ő elmondta magyarul, hogy egy erdőbe vitték a csoportot és mindenkit lelőttek. Ő, aki egy jó svádájú munkácsi fiú volt, egy fa mögé bújt, nem vették észre, így menekült meg.

Ekkorra szép lassan előbújtunk a priccsek alól vagy tízen. Mindenki „fagyott” volt. Egy nagyváradi ékszerésznek a kezeiről és a lábairól is lefagyott az összes ujja, mind a húsz.

Ott ültünk, amikor hajnaltájban újból nyílt az ajtó, fehér köpenyes emberek jöttek be. Az egyikük jiddisül, magyarul és oroszul elmondta, hogy ők a felszabadító szovjet csapatok, jöjjön elő mindenki.

Legtöbben nem tudtunk menni. Hordágyra tettek bennünket és egy francia hadikórházba vittek, ami már akkor ott működött a lágerben.

1945. január 22-e volt. Ez a nap a második megszületésem napja, eszerint kétszer születtem. Nekem ekkorra lehullottak a lábaimról az ujjak. Megfeketedtek és lehullottak. Érdekes módon ez nem fájt, mert a fagyástól érzéketlen volt.

A kórházban megműtöttek, a lábfejem egy részét le kellett operálni, az ujjaim pedig mind odalettek. Mikor az altatásból felébredtem és mindezt elmondta az orvos, sírni kezdtem. Megnyugtatott, hogy olyan jól sikerült a műtét, hogy még táncolni is fogok.

Így is lett, tudtam táncolni annak a gyárnak az élüzemavatóján, aminek később az igazgatója lettem.

De visszatérve a kórházhoz, hat hónapig feküdtem ott, míg meggyógyult a lábam.

1945 júniusában a román vöröskereszt segítségével jöttem haza. Debrecenbe vittek a klinikára, mert akkor járni még nem tudtam. A hazaúton attól az erdélyi fiútól, aki hazakísért, megtudtam, hogy a két testvérem már otthon van. A nővérem jött értem a klinikára, akkor már tudtam bottal járni. A két testvérem, mikor hazajött, a régi lakásunkba nem tudott menni, mert laktak benne, így ők is elfoglaltak egy üresen maradt zsidó lakást.

Otthon a nővérem elmondta, hogy anyukámat rögtön elválasztották tőle Auschwitzban, és biztos gázkamrába került.

Édesapámról – akit sokáig vártunk haza – később jött hír. Egy lágertársa mondta el, hogy vegyi üzemben dolgozott Bunában, és a felszabadulás előtti napon halt meg. Ekkorra teljesen legyengült állapotban volt, nem bírta tovább.

Mi hárman testvérek hazajöttünk. Mindhárman itt maradtunk Magyarországon, lett egzisztenciánk és családunk.

A felszabadulás után először az órás szakmában dolgoztam, jól menő üzletem volt 1950. októberig. Az államosítás után bekerültem a Nyírbátori Állami Gazdaságba munkaügyisnek, ahol az igazgató egy éles eszű kovácsmester volt. A lehetőségek engem is megtaláltak, hiszen egyenes ember voltam és szorgalmas. Közgazdasági vonalon végeztem el tanfolyamokat, majd a Műszaki és Közgazdasági Egyetemen ipari üzemgazdász diplomát szereztem. Dolgoztam és tanultam, nem okozott gondot.

Így lettem később az 1953-ban alapított Finommechanikai Vállalat igazgatója, amiből 1960. január elsején alakult a Vasszerkezeti és Gépipari Vállalat, a VAGÉP, aminek névadója is voltam. (Ma is ezen a néven működik). Ezt a vállalatot igazgattam a nyugdíjazásomig, ami munkám eredményeként lett olyan nyereséges, hogy érdemes volt a rendszerváltáskor az utódomnak privatizálni.

1956-ban házasodtunk össze Irénkével, 1957-ben született a lányom, Judit, aki az Amerikai Egyesült Államokban él.

Amíg dolgoztam, kétszer kaptam meg a Munka Érdemrend arany fokozatát, 1986-ban a „Nyíregyháza Városért” kitüntetést, 2006-ban, 80 éves koromban pedig Életműdíjat.

Mindent, amit elértem, a szorgalmamnak, kitartásomnak köszönhetek.

Epilógus a Markovics házaspár visszaemlékezéséhez:

Ha a vonatot, amelyen a Berkovics család utazott, nem éri bombatámadás, akkor ők biztosan Auschwitzba kerülnek és nem térnek haza mindannyian, a szülők és az öt gyerek.

Ha a 18 éves Markovics Gyulának nem fagynak le a lábujjai, akkor az órás barátaival együtt az utolsó napokban az SS-ek nagy valószínűséggel őt is lelövik, és nem éli túl a deportálást.

Ezek a szerencsétlenségnek számító események jelentették a szerencsét a túléléshez.

Nánási Mihályné Webermann Éva

„Nem akartam a gyermekemet odaadni, de valósággal kitépte a kezemből, és én beleegyeztem.”

Amikor megérkeztem Nánási Mihálynéhoz, a gondozónő fogadott. Éva néni egy fotelban ült, körülötte könyvek, rejtvények. Betegsége óta nem meri a lakását elhagyni, még kísérettel sem. Csak otthonában érzi magát biztonságban.

87 éves, de vonásai még mindig sejtetni engedik, milyen szép lehetett 1944 májusában, 21 évesen, karján a 6 hónapos kislányával.

1923. augusztus 19-én születtem Beregszászon. Édesanyám Weiszberger Fáni, édesapám Webermann Márton.

Nánási Mihállyal

Jómódú beregszászi családból származom, ketten voltunk testvérek. Testvérem Webermann Jenő. Apám vallásos ember volt, az ortodox előírások szerint tartottuk az ünnepeket, rendszeresen járt templomba, de engem nem érdekelt különösebben a vallás.

Beregszászon jártam állami iskolába. Volt egy magyar gimnázium, ott érettségiztem, majd férjhez mentem Friedmann Gézához.

Született egy kislányunk, Annamária.

1944. májusban a férjem már munkaszolgálatos volt. Engem anyámmal, apámmal, a testvéremmel és az akkor hat hónapos kislányommal, Annamáriával vagoníroztak be. Borzasztó körülmények között utaztunk négy napig. Össze voltunk zsúfolva, nem tudtam mit enni adni a gyermekemnek. Négy nap utazás után megérkeztünk Auschwitzba. Zűrzavar volt, ordítozás, én majd elájultam, hogy hova kerültem.

Sorba állítottak bennünket. Ott volt az a híres orvos, Mengele, az válogatott. Voltak vele rabok, zsidó rabok, akik magyarul beszéltek.

Segítettek a kiválogatásban, szaladgáltak a sorok között.

Mengele a kezével mutogatott: „Te jobbra mész, te balra mész, te ide, te oda."

Borzasztó kavarodás volt.

Mielőtt ránk került a sor, odajött az egyik rab, mondta, hogy adjam oda a kisgyerekemet anyámnak, fogja ő. Én nem értettem, miért. Mondta, hogy a gyermek napközben anyámmal lesz, engem nem akadályoz a munkában és majd este együtt

leszünk. Nem akartam a gyermekemet odaadni, de valósággal kitépte a kezemből, és én beleegyeztem.

Anyámat a gyerekkel jobbra, engem balra állítottak.

Láttam apámat és a testvéremet is messziről, de nem tudtam, hova kerültek.

Miután megvolt a válogatás, fürödni vittek bennünket, majd leborotváltak, szőrtelenítettek mindenütt. Kaptunk egy ruhát, a cipőnk a sajátunk maradt.

A ruha földig ért nekem. Levágtam és csináltam belőle egy övet, hogy megálljon rajtam.

A chupa alatt Friedmann Gézával

Estére bementünk a barakkba, amiben „kólyák" voltak. A kólyák emeletes pricscsek, én a földszinten aludtam.

Anyám és a gyermekem nem volt sehol…

Hajnalban öt órakor felkeltettek bennünket és mentünk a zehlappelre. Órákig álltunk a betonon. Voltak ott magyarok, oroszok, lengyelek, belgák, mindenféle náció.

Minden reggel SS-nők válogattak. Minden ötödik vagy tízedik lányt, asszonyt kiválogatták és elvitték, nem tudtuk, hová, de soha többé nem láttuk őket.

Reggel adtak enni. Négyünknek volt egy lavór, amiben valami üres leves volt. Körbeálltuk és úgy ettünk.

A szükségünket a latrinán végeztük, 20-30 embernek volt egy kis ülőke, leírhatatlan…

Az udvaron dolgoztam azt, ami adódott. Köveket hordtunk össze-vissza. Ott találkoztam össze egy unokatestvéremmel, aki a vonatoknál dolgozott, pakolta a holmikat. Ő hozott nekem aztán ennivalót és egy kendőt a kopasz fejemre.

Azután három hónap múlva egy napon megint sorba állítottak, voltunk vagy kétezren. Behajtottak a fürdőbe, megfürödtünk, kaptunk egy szürke ruhát, amin volt egy szám. Engem nem tetováltak, hanem a ruhámon volt a szám.

Bevagoníroztak bennünket. Három napig utaztunk, borzasztó volt a júliusi melegben.

Három nap után megérkeztünk Gelsenkirchenbe, a belga határhoz.

Ahogy ment a csoportunk, az SS-ek kísértek. Az emberek álltak az utcán és dobáltak bennünket kövekkel, meg mindennel, ami a kezükbe akadt. Az SS-ek azt mondták nekik, hogy minket a kuplerájból hoztak ki, és nem vagyunk rendes emberek.

Elérkeztünk a táborba, ahol sátrak voltak, azokban aludtunk.

Az egyik nap az udvaron összetalálkoztam egy idősebb asszonnyal, aki megszólított. Kérdezte, ki vagyok én, olyan szép vagyok. Mondtam, hogy beregszászi lány vagyok. Ahogy beszélgettünk, mondta, hogy van ott ismerőse. Kiderült, hogy az ismerős az egyik unokatestvérem.

Ez az asszony bemutatott a lageraltestének, aki az ő rokona volt. A lageralteste engem és egy Ági nevű munkácsi lányt beosztott egy SS-hez. Előtte orvoshoz vittek bennünket, megvizsgáltak, hogy alkalmasak vagyunk-e munkára.

Az SS háztartását vezettük, főztünk, mostunk, vasaltunk takarítottunk. Én otthon nem végeztem ilyen munkát, azt sem tudtam, hogyan kell egy párnát felhúzni. Aztán belejöttem.

Az SS-ek között voltak idősebbek, azok nem voltak rosszak, de akihez minket beosztottak, az egy borzasztó ember volt.

Elkövetkezett szeptember, amikor egy napon jöttek a repülőgépek és lebombázták a lágert. A szürke ruháink miatt azt hitték, németek vagyunk.

Ottmaradt egy csomó lány holtan, láb nélkül, fej nélkül, szörnyű volt.

Beszaladtam egy SS bunkerba, nem szóltak az SS-ek semmit. Futás közben én is megsérültem a fejemen, de a barátnőim nem hagytak, kezeltek és meggyógyultam.

Az SS-ek a gelsenkircheni lágert a bombázás után kiürítették. Elkerültem egy városba, nem jut már eszembe a neve, ahol egy fiúotthonban szállásoltak el. Itt a konyhán dolgoztam. Onnan végül Karlovy Varyba kerültem, és itt szabadultam fel 1945. májusban. Prágán keresztül jutottam nagy nehezen haza Budapestre.

Budapesten összetalálkoztam egy rokonommal, aki elvitt magukhoz.

Néhány hét után egy napon kinéztem az ablakon és megláttam az apámat, aki, mint megtudtam, engem keresett, mert valaki mondta neki, hogy mintha látott volna engem Pesten.

Együtt utaztunk haza Nyíregyházára.

A férjem nem volt sehol. Elmondták, hogy ő a munkaszolgálatból hazajött Nyíregyházára. Egyik nap ment az utcán és az oroszok elfogták, elvitték a Szovjetunióba, és ott halt meg.

A testvérem apámmal először Auschwitzban volt, majd elkerültek egy másik lágerba, ahonnan a testvéremet Bergen-Belsenbe vitték, ő ott halt meg flekktífuszban.

Apám kérdezte tőlem, hogy hol van anyám és hol a kislányom. Hát hol van? Ahol a többi…

Elmentem Beregszászba, de csak egy napot voltam ott, láttam, hogy ott vannak az oroszok. Visszajöttem Nyíregyházára, apámat nem is engedtem, hogy odamenjen.

Nekünk a háború előtt volt Nyíregyházán házunk, de abban idegenek laktak, oda visszamenni nem lehetett.

Végül egy ismerősömön keresztül kaptam egy szoba-konyhás lakást a Bethlen utcán. Munkám is akadt, a moziban dolgoztam, pénztárban.

Aztán megismerkedtem a második férjemmel, Nánási Mihállyal, ő nem volt zsidó ember.

Egy fiunk született, aki Amerikában él, Dallasban. Két unokám van.

Apám kiment Izraelbe, ott újból megnősült.

A férjem halála után bekapcsolódtam a nyíregyházi hitközség munkájába, én lettem a nőegylet elnöke. Több mint tíz évig végeztem ezt a munkát, egészen addig, míg meg nem betegedtem.

Most sajnos a betegségem miatt nem tudok menni sehová. A családomat sem tudom meglátogatni. A fiam jön haza Amerikából minden évben egyszer.

A társaságot a gondozóim és a szomszédjaim alkotják, akik szeretettel vesznek körül.

Olvasok és keresztrejtvényt fejtek, így tartom karban az elmémet.

Kovács László

„Amikor hazaérkeztünk, a ház, amiben a család korábban lakott, félig leomlott és idegenek foglalták el, oda beköltözni nem lehetett."

Mielőtt Kovács Lászlóval leültünk beszélgetni, elolvastam Tanú vagyok című könyvét, ami 2004-ben jelent meg. A szerző a könyvet édesanyja, nővére, apai nagyapja, anyai nagyszülei, apai és anyai nagybátyjai és azon mártírok millióinak ajánlja, akiknek sírhantjuk sincsen.

A könyv alkalmas arra, hogy tökéletesen megismertesse a holocaust történetét az utókorral.

A személyes élmények hitelessé teszik, amellett, hogy a már ismert történelmi adatokat, a közvetlenül feltárt dokumentumokat is feldolgozza és levonja a megfelelő következtetéseket.

A könyvből tükröződik az évtizedekig elhúzódó, már apja által elkezdett, kitartó, szívós kutatómunka, amit annak érdekében fejtett ki, hogy elvesztett családtagjai sorsát megismerje.

Átéreztem magam is azt a pillanatot, amikor az édesanyja és nővére aláírásával ellátott, 1944. június 29-én kelt adatlapokat megkapta.

Beszélgetésünk nem is az átélt borzalmak felidézését szolgálta, hanem inkább arra voltam kíváncsi, hogyan élt a család a vészkorszak előtt és után, illetve magára a kutatómunkára.

A Kovács és Lőwi család történetét, a koncentrációs táborok gépezetét Laci bácsi könyvéből egy alig 13 éves életrevaló kisfiú által megéltek elolvasása után bárki megismerheti.

1931. július 26-án születtem Nyíregyházán, édesanyám Kovács Mária, édesapám Lőwi Miklós.

Édesapám nevéből is látható, hogy Lőwi Lászlóként születtem.

Kovács László, 1975.

Miután a deportálásból apámmal visszatértünk, hét év elteltével már nem reméltük, hogy anyu és a nővérem hazajön, ezért 1952-ben apu javaslatára úgy döntöttünk, hogy felvesszük a Kovács nevet. Ez egyfajta kötelesség is volt részünkről mintegy emléket állítva édesanyámnak és anyai nagyszüleimnek. Az anyai nagyszüleim Kovács Mór és Reich Róza. Róza nagymamám Nyíregyházán, nagyapa Bonyhádon, a Dunántúlon született.

Házasságkötésük után ők Nyíregyházán éltek. Anyai nagyapám borszakértő volt, de a zsidótörvények korlátozó rendelkezései következményeként a 30-as évek végén, negyvenes években Nyíregyházán nem volt munkája, ezért Makóra költöztek. Nagyapám Makón egy későbbi nyilas vezér kiterjedt borgazdaságában helyezkedett el.

Az apai ág nagykállói. Apámék öten voltak testvérek, Nyíracsádon éltek. Apai nagymamám az ötödik gyermek szülésekor meghalt. Apai nagyapám újabb házasságot kötött, és új feleségével Nagykállóba költöztek.

Apám középfokú közgazdasági végzettségű volt, biztosítási üzletkötőként dolgozott, mint magánzó. Édesanyámat Nyíregyházán ismerte meg.

1938-ban katonának hívták be. Először, mint katona, majd, mint munkaszolgálatos teljesített szolgálatot. Egyik napról a másikra minősítették át őket katonából munkaszolgálatossá. Megszűnt a katonai egyenruha, a sapkarózsa, a csontcsillag, a karpaszomány, helyette kapta a fehér, majd a sárga karszalagot.

Kovács Mária 1937-ben

1943 őszéig Erdélyben, a Felvidéken és a keleti fronton volt munkaszolgálatos.

A könyvemben erről bőven írok. Mikor hazajött a munkaszolgálatból, először karanténba került. Anyám és Zoli bátyám itt látogatták meg, majd alig érte el a régi kondícióját, kezdődött a gettósítás.

Családunkat a lakás elhagyását követően szétválasztották. Anyu, Évi és én a nyíregyházi gettóba kerültünk, aput, nagyapát és Zoli bátyámat a varjúlaposi internálótáborba zárták.

Apámnak három élő édestestvére és három mostohatestvére volt. Leánytestvérének sógora a pesti zsidó tanács jogásza volt. Sikerült kiterjedt rokonságát felvitetnie Pestre, így apám leánytestvérének családjából mindenki túlélte a vészkorszakot. Egyik fiútestvére mérnök volt, aki Ausztriában és Németországban tanult és dolgozott, őt a magyar csendőrök Varjúlaposon verték halálra. Az öccse már 1939-ben meghalt, ő a magyar hadsereg emléklapos hadnagya volt. Apai nagyapámat 1944. június 7-én a birkenaui halálrámpán az azonnali gázhalálba válogatta az éppen ügyeletes SS-gyilkos.

Elemi iskoláimat Nagykállóban a zsidó iskolában végeztem. 5 elemi elvégzése után

1943-ban a Nagykállói Szabolcs Vezér Gimnáziumban kezdtem el tanulmányaimat. Egy osztályt fejeztem be, tehát 1944-ben elsős gimnazista voltam. A nővérem, aki egy évvel volt idősebb nálam, a nyíregyházi leány polgári iskolába járt. Ő a nyári szünidőt mindig az anyai nagyszülőknél töltötte, először Nyíregyházán, azután Makón. Engem a nagyszülők nem fogadtak, mert nagyon rossz voltam. Veszélyes gyerekcsínyeket követtem el, amiket a két idős ember nehezen viselt el.

A családunk a zsidó vallás előírásainak megfelelően élt, „glatt kóser" szabályokat betartva étkezett. Templomba jártak. A péntek este és a szombat mindig nálunk volt, mivel nagyapám másodszor is korán megözvegyült.

Nagykállóban jóval 1000 fő fölötti létszámú zsidó közösség élt. A mi családunk a magyar zsidóság ellen hozott intézkedések idején 10 főből állt. Ketten: apám és én éltük túl a borzalmakat. Apám Birkenau, Mauthausen, Melk, Ebensee poklát túlélve 1945. május végén tért haza.

Én a gettó után a felszabadulásig Birkenau, Buchenwald és melléktáborainak kálváriáját jártam végig, majd a Theresienstadtból indított kórházvonattal hoztak haza Budapestre. Apám akkor már itthon volt, és a Nyugati pályaudvaron várt.

Az átélt borzalmakat a könyvemben írom le részletesen.

Ezzel összefüggésben kell beszélnem kutatásaim indítékairól. A kutatást apám kezdte el, aminek a célja elsősorban az volt, hogy édesanyámról és Éva nővéremről mindent megtudjunk.

A felszabadulás után Nagykállóban éltünk. Amikor hazaérkeztünk, a ház, amiben a család korábban lakott, félig leomlott és idegenek foglalták el, oda beköltözni nem lehetett. Akkor voltak még Nagykállóban elhagyott zsidó lakások, így a községházán apám egyet megigényelt, és azt meg is kaptuk.

Apu már 1945-ben elkezdte a Soá-val kapcsolatos kutatásait, amelyeket én ma is folytatok.

Egyik napon mondta nekem, hogy vegyek irkákat és ceruzákat. Ezeket azután az egyik péntek esti minjen után kiosztotta, és mondta az ott lévőknek, hogy mindenki írja le a füzetbe azoknak a neveit, adatait, akikre emlékszik és nem tértek vissza. Voltak, akik ellenezték, hogy többen ugyanazokat a neveket fogják írni, mi értelme az egésznek. Apám mondta: Ne törődjetek vele. Így is történt, és az átfedések kihúzása után összeállt egy három-négyszáz fős létszám. Ezt a névsort kiküldte Izraelbe, hogy egészítsék ki azokkal, akik a felszabadulás után alijáztak. Akkor még nem létezett Izrael Állam, de ennek ellenére működött a dolog. Ezt a névsort a 80-as évek végén kaptam vissza Izraelből, ekkor már közel ezer nevet tartalmazott. További kutatások és a Nagykállói Anyakönyvi Hivatalban történt kiegészítések után

a Soá nagykállói áldozatainak összesen 1100 nevet tartalmazó névsora állt össze. Van, akinek csupán a neve, van, akinek egyéb személyi adatai is megvannak.

Ez volt tehát az első munkám, amit apu után én fejeztem be. A névjegyzék egy-egy példányát a Jad Vasem-nek és a Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Cfáti Emlékmúzeumának küldtem meg.

A további kutatásunk célja elveszett szeretteink sorsának megismerése volt. Az évtizedekig tartó levelezés, személyes beszélgetések és a hivatalos okmányok tartalma alapján következtethetek a velük történtekre.

Anyuról és Éviről 1945 őszén egy visszatért fogolytársnőjük csak annyit tudott, hogy a táboruk felszabadulása előtt még látta őket, de egyiküknek sem volt lábbelije.

1994-ben bukkantam nevükre abban a könyvben, ami a stutthofi koncentrációs láger több ezer foglyának nevét tartalmazta.

A múzeumtól megkaptam személyi lapjuk fénymásolatát, amelyen aláírásuk is szerepel. A dátum l944. június 29. Mi történt velük ezután, arra soha nem derült fény, szorgos és kitartó kutatásaim ellenére semmit nem sikerült megtudnom. Nem ismert előttem a 37 éves édesanyám és Éva nővérem halálának időpontja, és az sem, hol lehet örök nyughelyük.

Nagyapáék sorsáról többet tudtam meg. Sikerült részletesen feldolgoznom az 1945. április 10-én a bergen-belseni koncentrációs lágerből theresienstadti úti céllal indított 2400 fős evakuációs szerelvény – az elveszett szállítmány – iszonyatos történetét, amelynek ők is utasai voltak. A vonat útja a célállomás helyett április 23-án egy Tröbitz nevű, 700 lakosú kis településnél ért véget. Ekkor talált rá a nyílt pályán vesztegl ő szerelvényre a Szovjet Hadsereg egy előőrs köteléke. Az április 10-i indulástól az utolsó halálesetig (június 21.) tartó összesen 73 nap alatt a szerelvény 565 (legújabb adatok szerint 583) utasa, 19 ország állampolgára, közöttük 106 magyar vesztette életét.

Nagyapa 1945. április 19-én halt meg, és a Schipkau nevű kis település melletti tömegsírban nyugszik további ötven sorstársával együtt. A tömegsír fölé impozáns emlékművet emeltek, amely mindig ápolt, virágok, koszorúk borítják.

Az áldozatok között négy nem azonosított nő van. Nagy valószínűséggel egyikük lehetett az én áldott emlékű nagymamám.

Izraelben túlélők és az áldozatok hozzátartozói létrehozták a The Lost Transport Victims Memorial Society Bergen Belsen-Troebitz (April 1945) nevű alapítványt azzal a céllal, hogy emlékfalon örökítsék meg az „elveszett szállítmány" áldozatainak neveit. Felavatására 1995. április 27-én nagyszabású gyászistentisztelettel került sor Tröbitzben.

Tröbitzben soha nem lakott zsidó ember, ennek ellenére most szépen gondozott zsidó temetője van.

Hogyan alakult az én életem a háborút követően?

1945. után folytattam tanulmányaimat, majd a katonai pályát választottam. Az akadémiai mellett egyetemi diplomát is szereztem. Hivatásos tisztként 1989-ben mentem nyugállományba.

Édesapám 1956-ban halt meg. Ez is szinte hihetetlen: 1956 tavaszán, a Debreceni Klinikán flekktífuszt diagnosztizáltak nála. Nyilván orvosi tévedés volt, hiszen ő a lágerben már átesett a flekktífuszon, és az újból nem kapható el. Bármi volt is a betegsége, meggyógyítani nem tudták. Fiatalon, 56 évesen meghalt.

1954-ben kötöttem házasságot. Feleségem, Nagy Etelka nem zsidó vallású, nagyszerű asszony, igazi „jiddische mame". Az életben neki köszönhetem a legtöbbet. Két fiunk, Zoltán és Miklós megajándékoztak bennünket négy csodálatos unokával:

Tamás 33 éves, Dóra 28, Réka 27, míg a kis Hanna Zsófia, aki bearanyozza az életünket, 8 éves.

Lőwy Miklós 1952-ben

1989-ben, a nyugdíjazásom után kapcsolódtam be igen élénken a nyíregyházi zsidó hitközség munkájába. Nagyon sokat segítettem hittestvéreimnek kárpótlási ügyeik intézésében, amelyben használható volt a kutatómunkám eredménye.

Tényként állapíthatom meg, hogy Ausztriából, Csehszlovákiából, Hollandiából, Lengyelországból és Németországból több segítséget kaptam a kutatáshoz, mint itthon.

Például az egyik hitközség elnöke megkeresésemre hosszú évek múlva sem válaszolt. Ezzel szemben külföldről, ha levelet írtam, rövid idő múlva válaszoltak, küldték a kért iratokat, ha személyesen mentem, készségesen fogadtak, és minden általuk is-

mert anyagot megmutattak, másolatban ideadtak. Rendelkezésemre bocsátották a már feldolgozott dokumentumokat tartalmazó kiadványokat.

Személyesen, írásban és a könyvemben köszöntem meg segítségüket, hiszen nélkülük nem sikerült volna az új adatokat, tényeket felkutatni, feldolgozni.

Az interjú készítése során csak érintőlegesen beszéltünk a könyvről.

Kovács László könyvét részévé kellene tenni a középiskolai történelemoktatásnak, ugyanis alkalmas arra, hogy az utókor ezen mindössze 280 oldalas kis könyvből a holokauszt, ezen belül a magyar zsidóság nagy része elpusztításának hiteles, dokumentumokon alapuló történetét megismerje.

Preisz Dezsőné Schwartz Magdolna

„… azt sem engedte meg, hogy elmenjek a nővéremhez, pár házzal odébb. Tisztelegve adta át csoportunkat a nyilasoknak.”

Magdi néni, akivel a következő interjút készítettem, apró termetű, ősz hajú, fiatalos gondolkodású hölgy.

Lányával, Verával élnek együtt egy szép, kényelmes családi házban, ahol őt – idézem – „mindenben kiszolgálják”

Következzék Preisz Dezsőné története.

1925. január 23-án születtem Ópályiban. Édesanyám Nord Rozália, édesapám Schwartz Ábrahám.

Schwartz Magdolna 19 évesen

Édesapám épület- és bútorasztalos volt. Vaján tanult, hitközségünk tagja, Galambos Zoltán nagyapjánál. Édesanyám Gulácson született nagyon vallásos családban. Miután az ő szülei halálukig velünk éltek, a vallásos életvitel természetes volt. Négyen voltunk testvérek: nővérem, Teréz 10 évvel, Ferenc 5 évvel, Olga 4 évvel volt idősebb, mint én.

Ma is emlékszem a szombatok búcsúztatására, ami különleges élmény volt. Nagyapám imádkozott a gyertya fényénél, amit én tartottam, majd a lecsöpögő gyertyára bort öntött és meggyújtotta. Ez volt a „dolizás” (havdala1). Nagyapám szakállas volt, családunk asszonyai a vallási előírás szerint hajukat leborotválták és parókát viseltek

Templomba és az elemi iskolába Mátészalkára jártam. Izraelita elemi iskolának hívták, hat osztályos volt akkor az elemi. A hatodik osztály befejezésekor vizsga volt, ahol a rabbi közölte, hogy a hitközség megengedheti magának, hogy egy gyerek továbbtanulását

(1) A hávdálá jelentése „elválasztás”. Amikor beköszönt a sábesz vagy az ünnep, egy pohár borra mondott kiddussal jelezzük, hogy valami különleges és szent kezdődött. Amikor vége a sábesznak vagy az ünnepnek, a hávdálával emlékezünk rá, hogy különbséget kell tenni a szent és a mindennapi, a világosság és a sötétség, a szombat és a hétköznapok között. A hávdálá tehát ugyanolyan fontos része a sábeszi szertartásoknak, mint a kiddus.)

biztosítsa. Jelentkeztem, letettem hat hét alatt a különbözeti vizsgát a polgáriban. Nyomban a második osztályba kerültem a Mátészalkai Magyar Királyi Polgári Iskolába. 1940-ben fejeztem be itt a tanulmányaimat. Öten voltunk zsidók az osztályban. A magyartanárnőm Hitlert már 1940-ben Napóleonhoz hasonlította, egyenlőségjellel írta fel nevüket a táblára.

Nekünk, zsidóknak 1940-ben már nem volt értelme továbbtanulni a zsidótörvények miatt, ezért dolgozni kezdtem Budapesten. Először egy sapkaüzemben, majd később egy fehérnemű üzemben, ami a Lovag u. 10. szám alatt volt.

Hadiüzemmé nyilvánították, katonai köpenyeket és zubbonyokat varrtunk. Én a tulajdonos édesanyjánál, Rosenzweig néninél, míg Olga nővérem a barátnőjénél lakott.

Teréz nővérem férjnél volt. Férjét, Segelbaum Sámuelt behívták munkaszolgálatra.

Ferenc bátyám 1941-ben, 21 éves korában vonult be Kiskunhalasra munkaszolgálatra, onnan Szegedre került. 1943-ban Szegedről hajóval vitték el őket Szerbiába, Borba, ahol a rézbányában dolgoztak.

1944. októberben, mikor Szálasi átvette a hatalmat, egy hétig nem mehettünk ki a házból. Ez a németek bejövetele után csillagos ház volt, a Kazár u. 5. alatt, a VI. kerületben.

1944. október 22-én dörömbölésre ébredtünk. Összeszedték a házból a zsidó férfiakat, majd egy plakát jelent meg a kapun, ahol felszólítottak minden 16 éven felüli zsidó férfit és nőt, hogy vonuljanak be a KISOK pályára. Volt a házban egy légoltalmi helyettes nő, aki személyesen akarta kikísérni a zsidókat, azt sem engedte meg, hogy elmenjek a nővéremhez, pár házzal odébb. Tisztelegve adta át csoportunkat a nyilasoknak.

A nyilasok karszalaggal, Árpád sávos zászlókkal kísértek bennünket Káposztásmegyerre, ahol egy stadionban töltöttük az éjszakát étlen-szomjan, majd gyalogmenetben mentünk Vácbottyánba, ahol három hétig voltunk.

Itt egyik alkalommal a nyilasok bejelentették, hogy megtorlásként tizedelés lesz. Egy asszony a csoportból szökést kísérelt meg, de elfogták, és könyörgése ellenére lelőtték. A tizedelést végigjátszották, kiválasztották az egyik lányt, aki sírva búcsúzott el tőlünk. Mindannyian, remegtünk, sírtunk, majd a nyilasok jót röhögtek kegyetlen tréfájukon, és elmentek.

Három hét elteltével elindultunk, mint kiderült, Németországba. Még mindig gyalog. Pünkösdfürdőn, ahol munkaszolgálatosok csatlakoztak hozzánk, a strand területén aludtunk egy éjszakát. Szakadt az eső, rettenetesen megáztunk. Akkor már napok óta nem ettünk. A menet haladt tovább, amikor az úton eldobva találtam egy darab kenyérhéjat, aminek volt egy kis bele. A velem lévő lánnyal felvettük a földről, kicsit megfújtuk és megettük. November eleje volt, hideg, nyirkos idő. Gönyűnél egy uszályba vittek le bennünket, ahol nagyon jó meleg volt. Nem érdekelt már más,

Családi fotó

csak az, hogy jó meleg van. Mosonmagyaróvárnál egy malomban aludtunk. Itt két katona egy dézsából mindenkinek adott egy csupor vizet, ez volt az útravaló. Átkeltünk az osztrák határon, ahol Zündorfnál átvettek bennünket a németek. Bevagoníroztak és adtak enni kenyeret, hozzá egy darab margarint. Innen Dachauba utaztunk

marhavagonban. Itt egy hétig voltunk, majd Ravensbrückbe vittek, ahol elvették a ruháinkat, és a mások által korábban levett holmiból kaptunk egy szál ruhát.

Egy hatalmas sátorban szállásoltak el, aminek sárga bazaltkövekkel volt kirakva az alja, a sarokban egy kübli volt. Tisztálkodási lehetőség semmi. Itt találkoztam esztergomi cigányokkal.

Másnap civil német férfiak jöttek, akik kiválogattak bennünket munkára. Fürödni mentünk, majd kaptunk egy szál csíkos szoknyát és egy rövid kabátot, aminek az ujjára piros háromszög volt festve, fölötte egy ujjnyi széles sárga csík. Levágták a hajunkat, de nem kopaszra, csak rövidre. Újból útnak indultunk, SS nők kísértek bennünket Spandauba. Itt betonbarakkokban szállásoltak el, ahol emeletes ágyak voltak szalmazsákkal. Az egyik barakkban a zsidó nők, a másik barakkban orosz és szerb lányok voltak. Estére érkeztünk meg, enni aznap már nem adtak, csak majd reggel egy kis feketekávét.

Azután munkára osztottak be bennünket úgy, hogy reggel 6-tól este 6-ig, másik héten este 6-tól reggel 6-ig dolgoztunk. A gyárba gyalog mentünk, kb. egy óra hosszáig tartott az út, SS nők és kutyás SS katonák kísértek. A gyár fegyvergyár volt, bombát gyártottak benne, a munkavezetők civil német munkások voltak. Én az egyik szerb lánnyal dolgoztam együtt. Egy kézikocsira kellett a darabonként 22 kg-os bombákat felrakni, majd a kazánnál lerakni. A kazánkezelők belga, olasz és holland férfifoglyok voltak. Az ennivalót majd a táborban kaptuk meg. Reggel és este egy csupor feketekávét, ebédre egyik nap vízben főzött káposztát, másik nap vízben főzött marharépát és egy darab kenyeret adtak. A civil munkások sajnáltak minket. Egyikük hozott nekem mosószódát, amivel én minden este jéghideg vízben megmosakodtam, lehet, hogy ezért maradtam meg.

Egyik alkalommal a bombát ráejtettem a lábamra, úgy fájt, hogy nem bírtam ráállni. Odajött az SS, kérdezte németül, hogy „Miért nem dolgozol te disznó?" és agybafőbe vert. A civil munkavezető magyarázta el neki, hogy mi történt. Valószínű az SS megsajnált, mert aznap este a rabomobillal vittek haza a lágerba, nem kellett gyalogolnom.

Aztán 1945. április 20-án elindítottak bennünket, akkor még nem tudtuk, hová. A betegeket, gyengéket autón vitték. Megbeszéltem az egyik lánnyal, hogy inkább gyalog megyünk, mert ki tudja, hova viszik majd a betegeket. Adtak az útra egy negyedkilónyi kenyeret. SS nők kísértek az úton. Egyszer csak azt láttuk, hogy az autó, ami a betegeket vitte, visszafelé jött. Erre a teherautóra kellett felszállnunk, úgy vittek el Sachsenhausenbe. Ez is egy tábor volt. Azt láttuk csak, hogy az SS-ek nem maradnak ott, hanem elmennek, az egyik SS nő még köszönt is: „Aufwiedersehen".

Másnap láttuk, hogy orosz repülőgépek szállnak a tábor fölött. Ekkor már nem volt ott egy fia német sem. A foglyok feltörték a raktárakat, amiben ruhák voltak, átöltöztünk. Másnap jöttek az oroszok, kinyitották a lágerkaput, mehetett mindenki, amerre lát. Nem volt megszervezve semmi. Az oroszok a kapuban egy nagy zsák

kristálycukrot osztottak szét, akinek volt edénye, eltette a cukrot. Ez volt a felszabadulás, talán április 22-én.

Aztán négy lánnyal együtt elindultunk gyalog hazafelé. Útközben elhagyott házakban aludtunk, majd csehek csatlakoztak hozzánk. Eljutottunk Landsbergbe, ami egy gyűjtőláger volt, ahonnan aztán vagonban jöttünk haza Magyarországra 1945. augusztusban.

Nem tértem rögtön vissza Mátészalkára. Budapesten maradtam, mert ismerősöktől megtudtam, hogy az én családtagjaim közül még akkor nem jött haza senki. Rosenzweigékhoz mentem el, ők már januárban felszabadultak, mert Budapesten bujkáltak.

Olga nővérem októberben jött haza Bergen-Belsenből.

Teréz nővérem, Ferenc bátyám és a szüleim odamaradtak. Teréz nővéremről és a szüleimről nem tudtam meg semmit. Ferenc bátyámról jött hír, hogy visszahozták Borból, valamelyik németországi lágerba került és ott halt meg.

Teréz nővérem férje, Segelbaum Sámuel betegen, fél szemmel, harminc kilósan jött haza Mauthausenből.

Megkérte a kezemet, és 1946. januárban összeházasodtunk.

Semmi nélkül kezdtük meg az életünket, nagyon sokat küszködtünk. 1949-ben kerültünk Nyíregyházára. A férjem a Földműves Szövetkezetben dolgozott, nyersbőr- és tollgyűjtő volt.

Három gyermekünk született: Vera, László és Teréz.

A férjem 1965-ben meghalt. Egyedül maradtam a három gyerekkel. 17 évig a Vagépnél dolgoztam, majd nyugdíjazásom után, 65 éves koromban a hitközségi irodánál kezdtem el tevékenykedni. Aktívan részt vettem a kárpótlási ügyek intézésében.

1976-ban újból férjhez mentem Preisz Dezsőhöz, házasságunk azonban nem sikerült: 1982. januárban elváltunk.

85 éves elmúltam. Most a lányommal, Verával lakom együtt, van öt unokám és öt dédunokám. Minden pénteken gyertyát gyújtok, de sokszor van lelkiismeret furdalásom amiatt, hogy nem tartom be maradéktalanul a vallási szokásokat.

Azt is nagyon sajnálom, hogy a visszatértem után nem kutattam az elvesztett családtagjaim sorsát.

Weisz Ferencné Goldstein Erzsébet

„Az egyik nyilas meglátta Andor bátyám karján az óráját, mondta neki, adja oda, mert úgy sem lesz már rá szüksége.”

Weisz Erzsike néni betöltötte 90. életévét. Ezt csak a tények bizonyítják, mert egyébként hihetetlen.

Erzsike néni magas kora ellenére fiatal és erős. Két évvel ezelőtt még kézben tartotta, működtette a hitközség nőegyletét, a rendezvények, a vendéglátás zavartalan lebonyolítása az ő munkáját dicsérte.

Tavaly decemberben alig lehetett lebeszélni arról, hogy ő süsse meg a 300 darab szalagos fánkot a chanukai ünnepségre.

Vitalitása, lelkiereje csodálatra méltó. A sors nemcsak a régmúlt időkben, hanem mostanában sem bánt vele kegyesen, hiszen 2010-ben elvesztette legfiatalabb gyermekét, Juditot.

Erzsike nénivel a 2011. év Holokauszt emléknapján, január 27-én beszélgettem. Következzék az ő története.

1923. január 11-én születtem Nagyhalászban. Édesapám Goldstein Menyhért, édesanyám Lichtman Aranka.

Andor testvérem 1921-ben, Sándor 1925-ben, Irénke 1927-ben született.

Édesapám Kékről származott, épületasztalos volt a szakmája. 1920-ban kötöttek házasságot édesanyámmal. Apám nagyon jó szakember volt. Télen tanyákon dolgozott; reggel az uradalom kocsija vitte a helyszínekre munkába és este hozta haza. A bátyám, Andor asztalos volt. Ő 1942 őszén vonult be munkaszolgálatra, a szakmájában dolgozott ott is. A munkaszolgálat idején súlyos balesetet szenvedett, 1943. május 24-én a jobb kézfejét levágta a gyalugép a Honvédelmi Minisztérium asztalos üzemében. Emiatt, miután felgyógyult, felmentették a munkaszolgálat alól, és 1944. március 17-én 100 %-os hadirokkanttá nyilvánították. Apámat 1940-ben hívták be munkaszolgálatra, ő már az-

Erzsike néni

előtt leszerelt, hogy a bátyám bevonult. Az öcsém, Sándor cipésztanuló volt.

Én Nagyhalászban jártam iskolába, ahol működött zsidó elemi iskola. Hat osztályt végeztem, utána varrni tanultam, de a szakmát később nem gyakoroltam.

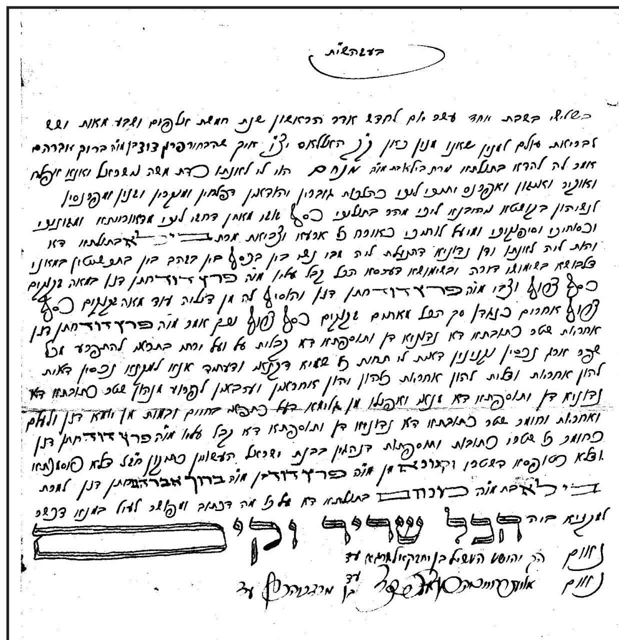
18 éves koromban, 1941-ben felkerültem Budapestre, mert a nagynéném beteg lett, és a fővárosba költöztem, hogy őt segítsem.

Ekkorra a zsidók helyzete egyre rosszabbá vált.

A családunk élete már akkor derékba tört, amikor a bátyám elvesztette a kezét. Apámnak az utolsó időkig volt munkája, így mint egy falusi iparos család, viszonylag jól éltünk.

Aztán jöttek a hírek, hogy összeszedik a zsidókat, amit az elején hittünk is, nem is. Az egyik jó szomszédunk a deportálást megelőző napon figyelmeztette a szüleimet, hogy megbízható forrásból tud arról, hogy másnap viszik a nagyhalászi zsidókat.

A bátyámnak volt egy ismerőse, aki szintén megrokkant a munkaszolgálatban, elvesztette a lábát, ő is felmentést kapott. A bátyám átment biciklivel Kemecsére, el akarta intézni, hogy mi és rokkant ismerősének a családja is kapjon mentességet a deportálás alól. A mentességet persze nem kapták meg. Mikor Andor hazaért, a szüleinket, a testvéreinket már vezették a csendőrök. A bátyám eldobta a biciklijét, beállt közéjük a sorba. A nagyhalászi templomba vitték őket, két napig voltak ott, két SS katona és a nagyhalászi nyilasok vigyáztak rájuk. Az egyik nyilas meglátta Andor bátyám karján az óráját, mondta neki adja oda, mert úgy sem lesz már rá szüksége. Két nap után behozták őket Nyíregyházára a gettóba. Onnan elvitték őket Auschwitzba. Anyukám és Irénke húgom azonnal gázkamrába került. Apukám, Andor bátyám, Sándor öcsém és apukámnak egy kis tanulója együtt maradtak. Cementgyárban dolgoztak, ahol az öcsém később megbetegedett. TBC-t kapott, és 1944. december 29-én a lágerban meghalt. Apám elkerült Andor bátyámtól, mikor Auschwitzot a németek kiürítették. Andor együtt volt két gyermekkori ismerősével. A három fiatal fiú, köztük a bátyám

A házasságlevél

– akinek hiányzott az egyik kézfeje – feltűnő volt. Elhatározták, hogy megszöknek. Az elhatározást tett követte. Sajnos az SS-ek észrevették, hogy hiányoznak, és elkezdték őket az erdőben kutyákkal keresni. A keresés sikeres volt, a fogolytársak csak a három puskalövést hallották, de abból már mindent megértettek.

Engem a deportálás Budapesten ért. A szüleim, testvéreim sorsáról nem tudtam semmit, majd csak a felszabadulás után kaptam a szomorú híreket.

Pesten a Dohány utca 77-ben laktam a nagybátyámnál. A nagybátyámnak volt egy sváb nyilas szomszédja. Ennek az embernek én valamiért szimpatikus voltam. Azt mondta egyszer, hogy „Neked megbocsájtom, hogy zsidó vagy, mert szeretlek”, és rám való tekintettel felhozatja egy nyilas bandával a családomat, menjek értük Nagyhalászba, és ő is jön. A nagybátyám azonban nem engedett, féltett. A tervvel egyébként is elkéstek, mert másnap elvitték a családunkat.

Engem Budapesten a többi fiatal zsidóval 1944. októberben gyűjtöttek össze zsidó házakba, majd egy repülőgép-alkatrészeket gyártó üzembe kerültünk munkaszolgálatosokkal együtt. Kijelölték az egyik házat, aminek a padlásán aludtunk, a nyilasok őriztek bennünket. A sváb nyilasok voltak a legkegyetlenebbek. Egyik alkalommal jött két munkaszolgálatos srác, hogy engem gyorsan bújtassanak el, mert két nyilas keres. Kiderült, hogy az egyikük az volt, aki fel akarta hozni a családunkat Nagyhalászból. Na, azok hoztak egy csomó ennivalót, sonkát, kolbászt, kenyeret. Újból volt egy ötlete az ismerősömnek, hogy úgy tesznek, mintha engem elfogtak volna és kivisznek. Nem egyeztem bele, nem bíztam benne.

1944. december 1-én összegyűjtöttek bennünket a téglagyárban. Itt is lett volna egy szabadítóm. A téglagyárban meglátott egy nagyhalászi keresztény ismerősöm, Czalek Jóska, aki rendőr volt. Megismert. Azt eszelte ki, hogy úgy tesz, mintha én elkövettem volna valami szabálytalanságot, amit ő észrevesz, és nagy ordítozással bevisz a rendőrségre, még a felesége személyi igazolványát is elhozta. Benne sem bíztam, nem mentem vele.

December 2-án aztán sorakozót rendeltek el a téglagyárban, mindenkinek össze kellett szedni a holmiját, és már kint is voltunk az állomáson. Nem marhavagonban, hanem vasúti személykocsikban szállítottak. Két hétig ment a vonat, míg elértünk Németországba, Ravensbrückbe. Az osztrák határon át sem akartak bennünket engedni, a vonat hol előre ment, hol vissza, volt úgy, hogy ki is lehetett szállni.

Ravensbrückben sátorbarakkok voltak, deszkából épített WC és mosdó is tartozott egy-egy 20 méteres barakkhoz. Priccseken aludtunk. Napközben kivittek bennünket dolgozni. A munka abból állt, hogy az udvaron felhalmozott földkupacokat lapáttal

egyik helyről a másikra átpakoltuk. Volt közöttünk egy lány, akinek már a vonatban megbomlott az elméje, a németek szórakoztak vele, gúnyolták.

Egyik alkalommal az egyik lányt egy SS valamiért pofon vágta, a lány pedig visszaadta a pofont. Ekkor megfogták, elvitték, soha többé nem láttuk.

Ravensbrückben ért bennünket a karácsony. Ünnepi vacsoraként kaptunk egy nagy savanyú uborkát és tejbegrízt. Az ételosztáskor nem azt mondták, hogy egészségetekre, hanem azt hogy „halálotokra."

1945. január 10-én aztán bevagoníroztak bennünket, nyitott vagonokba szálltunk be és utaztunk négy nap, három éjszaka. Elviselhetetlenül hideg volt. Azt csináltuk, hogy váltogattuk egymást, hogy ki kerüljön középre, illetve szélre, így felváltva melegítettük egymást. Penigben szálltunk ki a vagonból. Itt épített barakkok voltak, ahonnan gyalog mentünk dolgozni minden nap a repülőgépgyárba. Másfél órát tartott az út, naponta kétszer. Enni egyszer adtak, csalánból, kukoricahéjból főzött levest vagy hajas krumplit. Egyszer útközben találtunk egy cukorrépát, az alsóruhámba kötöttem bele, nehogy észrevegyék. Fejedelmi vacsorát csaptunk belőle, heten ettük meg szeletekre vágva.

Minden reggel hajnal 4 órakor Appel volt, válogatással. A kiválogatott embereket, akiket két teherautó vitt el, többé nem láttuk. Három vagy négy hónapig voltunk Penigben, amikor a németek kihajtottak bennünket a táborból. Gyalogoltunk az úton étel nélkül. Útközben az erdőkben töltöttük az éjszakát. Egyszer csak azt vettük észre, hogy a németek eltünedeznek, majd hipp-hopp, nem voltak sehol.

Hatan-heten összefogtunk és elindultunk. Egy német család beengedett bennünket a pajtába, ott voltunk néhány napot, majd kimerészkedtünk az útra, ahol már az amerikaiak járőröztek. Ők aztán elvittek egy közeli kastélyba, ahol karantén volt berendezve. Itt összesereglett a világ minden nációja, voltak itt kínaiak, japánok is, mindenféle nemzet. Felmentünk az emeletre, ahol fehér ágyneművel vetett ágyak voltak, nem hittünk a szemünknek: ilyen is van?

Itt aztán feltápláltak bennünket az amerikaiak, félasztalnyi dobozokban hoztak sonkát, csokoládét, finom ételeket. Nagyon sokan nem tudták megállni, hogy ne egyenek, és a hirtelen evéstől meghaltak.

Egy hónap múlva indultunk el haza. Én egy németül jól beszélő barátnőmmel, Marikával utaztam úttalan utakon, vonat tetején, napokat vesztegelve, míg egyszer csak ki volt írva, hogy Magyarország – határállomás. Majd nagy nehezen Budapestre érkeztünk. Itt rögtön a Bethlen téri templom udvarán berendezett bizottság elé mentünk, ahol igazoló iratokat kaptunk. Innen a rokonaimhoz mentem, ahol megtudtam, hogy mi történt a bátyámmal.

Persze minél előbb haza akartam jutni. A Vöröskereszt segítségével megérkeztem Nyíregyházára. Itt találkoztam egy nagyhalászi ismerősömmel, aki minden nap kint

volt az állomáson, várta a zsidókat. Rajta kívül engem nem várt senki. A szomszédjaink viszont a piacon árultak, és Jóska, az ismerősöm elvitt hozzájuk, az ő szekerükön mentem haza Nagyhalászba.

Családi fotó

Megálltam az elárvult házunk előtt, nekidőltem a kapunak és elkezdtem nagyon sírni. Egyszer csak előszaladt a kutyánk, megismert.

Bementem a házba. Édesapám műhelye teljesen üres volt, nem volt sehol a három értékes gyalupad, nem találtam a gyémántfejű üvegvágókat, a rengeteg kéziszerszámot.

1945. június 26-a volt.

Ekkorra vagy 8-9 fiatal zsidó, fiúk-lányok már otthon voltak, közöttük Weisz Ferenc, aki már a deportálás előtt is udvarolt nekem. Kiderült, hogy Feri, aki munkaszolgálatos volt és onnan megszökött, már 1944. november 7-én hazaért Nagyhalászba. Nekem még ezután, december 2-án kezdődött a kálváriám.

A fiúk segítségével sikerült a helyi ácstól – akinél megtaláltuk az összes szerszámot – egy gyalupadot és néhány kisebb eszközt visszaszerezni.

A családunkból apám jött még vissza rajtam kívül, ő 1945. szeptemberben érkezett haza.

Elkezdtük az életünket. Ferivel 1946. január 18-án házasodtunk össze. Három lányunk születetett: 1947-ben Irénke, 1949-ben Marika és 1955-ben Jutka.

A férjemmel először volt egy kis vegyeskereskedésünk Nagyhalászban, majd azt bezártuk 1949-ben, mert az uramat hívták a szövetkezethez. Ő lett a nagyhalászi TÜZÉP vezetője. Éltünk, neveltük a gyermekeinket, engem apám nem engedett dolgozni, azt mondta, nem cselédet nevelt.

Apám is újranősült kétszer is, nagyon szép kort ért meg, 91 éves korában halt meg.

Nekem idős koromra meg kellet érnem a legnagyobb fájdalmat, gyermekem elvesztését. Mindent megtettünk, küzdöttünk, de mindhiába.

Epilógus:

Erzsike néni erős asszony, lelkiereje csodálatra méltó. A legnagyobb veszteséget is méltósággal viseli. Tudjuk, aki elveszti a társát, az özvegy, aki elveszti a szüleit, az árva, de aki gyermekét veszíti el, arra nincsen szó…

Lakatos Gyuláné Reichmann Magdolna

„Felkészültem a különbözetire, a harmadik évfolyamból le is vizsgáztam, bejelentkeztem a negyedik vizsgájára, de azt már hiába, mert elkezdődött a deportálás."

1928. szeptember 12-én születtem Balkányban, mely egy 7000 lakost számláló település volt, ahol mintegy 120 zsidó család élt. Volt szép nagy zsinagógánk rabbilakással, taleszgyárral, ahol szőtték az imakendőket, készítették a ciceszeket, peszachkor sütötték a pászkát, működött zsidó iskola, jesiva.

Anyám Schwartz Erzsébet háztartásbeli, apám Reichmann Vilmos terménykereskedő volt. Egy élő testvérem van, a bátyám, Reichmann Imre, aki 1927. január 12-én született. Apám bútorasztalosnak tanult, de nem tudott a szakmájában dolgozni, mert agyhártyagyulladás szövődményeként szemhéjbénulást kapott. Amíg engedték a zsidóknak a vállalkozás fenntartását, az öccsével közösen terménykereskedők voltak, majd mikor a 40-es években már a kereskedést is tiltották, vett két tehenet, aprójószágot és otthon gazdálkodott, így a családunk megélhetése biztosított volt.

Mi elég jó körülmények között éltünk. Apám bátyja bádogos volt Balkányban, az egyik nővére Debrecenben, míg a másik lánytestvére és az öccse Nyíregyházán lakott. Élt az apai nagymamám is, akit 1924-ben vagy '25-ben vastagbélrákkal operálták, és 82 éves korában betegen deportáltak.

Családunk nem volt túlságosan vallásos, de kóser háztartást vezettünk, az ünnepeket megtartottuk. Szombaton apám, bár nagy dohányos volt, nem gyújtott rá. Apám és a bátyám minden reggel imádkoztak.

Balkányban a zsidó iskolában végeztem el az elemi iskolát. Itt csupán egy tanterem volt, de minden tantárgyat tanultunk. Amíg az egyik évfolyam tanult, a másiknak csendben kellett lenni, addig horgoltunk, kézimunkáztunk. Heiderbe is jártam, megtanultam héberül írni-olvasni, amit sajnos elfelejtettem, és ma már az imakönyveket sem tudom olvasni.

Az iskolában jól tanultam, nagyon szerettem a matematikát.

1944-ben 15 éves voltam, jelentkeztem Hajdúdorogra a polgáriba. Ide magántanulóként vettek volna fel, mert akkor már a zsidók létszámát korlátozták. Felkészültem a különbözetire,

Reichmann Vilmosné Schwartz Erzsébet

a harmadik évfolyamból le is vizsgáztam, bejelentkeztem a negyedik vizsgájára, de azt már hiába, mert elkezdődött a deportálás.

1944-ben peszach utolsó napja szombatra esett. Vasárnap reggel az ünnep elmúltával mentünk volna kenyérért a pékhez. Az ajtónkban leventék és felfegyverzett civilek őrködtek és nem engedtek ki a kapun. Az ablakból láttuk, hogy a falu külső szélén lakó Weisz nénit és Weisz bácsit a kis batyujukkal kísérik. Weisz néni alig bírt menni, taszigálták, ebből már tudtuk, hogy ez nem csak számbavétel. Azon az éjszakán apám egész éjjel imádkozott.

A Lakatos házaspár

Ránk másnap, hétfőn került sor. Reggel megérkezett a csendőr, Belánszky Pál és még egy ember, aki a községházán dolgozott. Az volt az első, hogy kitépték a fülemből a fülbevalót. Akkor fogadtam meg, hogy soha többé nem fogok fülbevalót viselni. Elkérték az ékszereinket, amit apám az utolsó karikagyűrűig odaadott. Belánszky úr az én stafírungomat kiszedte a szekrényből, majd kinyitotta az ablakot, és azon keresztül hordták el.

Még otthon voltunk, amikor a szomszédok elvitték a tojásokon ülő libákat, a kotlóst a kiscsibékkel. Minket a csendőrök dél körül tereltek a templomhoz. 20 kg-os csomagot vihettünk magunkkal. Ennivalónk semmi nem volt, hiszen még kenyeret sem tudtunk venni. A templomnál sorba állítottak, és ki gyalog, vagy aki felfért, az szekéren, bejöttünk a Nyíregyháza melletti Sima pusztára. Itt alig helyezkedtünk el, meggondolták magukat és betereltek Nyíregyházára, a Kossuth utca 3. számú házba. Ez egy szép, többszobás, fürdőszobás ház volt, a Bőhm festéküzlet tulajdonosáé, angol WC is volt benne. Rengeteg embert zsúfoltak össze, a zongora alatt öten aludtunk. Egy hetet vagy talán tíz napot töltöttünk ott, valami ennivalóról a zsidó tanács gondoskodott. Borzalmas volt a zsúfoltság, tisztálkodni egyáltalán nem lehetett.

Azután innen is menni kellett, kivittek bennünket Nyírjesre, ahol dohánypajták voltak. A pajta alja futóhomok volt, azon aludtunk. Volt egy kút az udvaron. Amikor mentünk vízért, a csendőrök korbáccsal hajkurásztak, a németek meg fényképeztek bennünket.

Mi hárman: apám, anyám és én szerencsére együtt voltunk. Aztán elérkezett a nap, amikor újból menni kellett. Az a hír járta, hogy a Dunántúlra megyünk dolgozni. Összeszedtük a kis batyunkat, és gyalog Nyírjesről a Kállói úton végig, a Honvéd utcán keresztül jutottunk el az állomásra. A menetet korbácsos, kutyás csendőrök kísérték.

Bevagoníroztak bennünket, a marhavagon ablaka tüskés dróttal volt berácsozva. 70 ember került egy vagonba, egy vödröt adtak küblinek és egy kanna vizet inni. Szürkült már, mikor elindultunk. Hajnaltájt egyszer csak megállt a vonat. Kikukucskáltunk, láttuk, ki volt írva: Kassa. Akkor már tudtuk, hogy nem a Dunántúlra, hanem Németországba visznek. Mondták, dolgozni megyünk, na de mit csinálnak ott a sok öregemberrel, a kisgyerekekkel, csecsemőkkel? – tettük fel magunkban a kérdést.

Egy éjszaka és két nap ment a vonat, amikor egyszer csak ismét megállt, megérkeztünk Auschwitzba. Kinyitották a vagonajtót. Csíkos rabruhás emberek intézkedtek és mondták, hogy a férfiak szálljanak le. A férfiak leszálltak, a nőkre és a gyerekekre visszazárták az ajtót, rácsapták a kallantyút.

Eltelt fél óra, megint kinyitották az ajtót, akkor már mindenkit kiszállították. A férfiaknak híre-hamva sem volt, mintha soha nem lettek volna.

Minket, nőket barakkokba vittek, ahol priccsek voltak egymás felett. Egy cseh nő, aki már hosszú ideje ott volt, elmesélte, mi az Auschwitz, elmondta, hova lettek a férfiak. Rettegés lett úrrá mindannyiunkon. Én szinte egész idő alatt sírtam. Auschwitzban egy hétig voltunk, majd elvittek bennünket Plasowba, Krakkó elővárosába. Ott voltunk májustól augusztusig. Plasowban a láger egy dombon terült el, a tábor közepén volt egy nagy, katlanszerű gödör. Minden nap jött egy ponyvás fekete teherautó, amiből embereket szállítottak le. Volt közöttük férfi, nő, gyermek, csecsemő, aggastyán. Valamennyiüket belelőtték az őrtoronyból a gödörbe. Jött egy orvos, aki az aranyfogakat kiszedte a halottak szájából, majd leöntötték őket benzinnel, beszórták fűrészporral és meggyújtották. Állandóan a tábor felett lengett az égett hús szaga… Ezeket az embereket a kijárási tilalom alatt szedték össze a városban.

Augusztus végén aztán bevagoníroztak bennünket és visszavittek Auschwitz-Birkenauba. Itt teljesen leszőrtelenítettek és tetováltak mindenkit.

Az én számom 18815, az anyámé 18814. Minden nap volt Zehlappel. Ötös sorokban álltunk teljesen meztelenül, a ruhánkat és a fatalpú vászonbakancsot a fejünk felett tartottuk. Volt úgy, hogy ez egész nap tartott. Jött Mengele és válogatott, németül mondta: jobbra, balra. Ha tudta, hogy valakik összetartoznak, direkt

szétválasztotta őket. Én és édesanyám addig ügyeskedtünk, hogy mindig együvé kerültünk.

1944. szeptember 12-én volt a 16. születésnapom. Mindig úgy gondoltam, hogy egy lány életében a 16. születésnap egy különleges nap. Ezen a napon a hajnali derengéstől kezdve egész késő estig Zehlappel volt, álltunk étlen-szomjan egész nap. Sötétedéskor vagoníroztak be bennünket újból és elvittek Oederánba, ez Drezdától 30 kilométerre volt. Ahhoz képest, amin már keresztülmentünk addigra, ez nyaralás volt. Itt három műszakban, gyárban dolgoztunk: géppuska hüvelyeket esztergáltunk. A gyár emeletén laktunk, volt tisztálkodási lehetőség, WC, és naponta háromszor enni adtak. Amikor éjszakások voltunk, adtak egy deci paradicsomos babot, ez akkor a világ legfinomabb étele volt. Emlékszem Drezda bombázására, éjszaka volt, de nappali világosság. Ez úgy 1945. februárban vagy márciusban lehetett, álltunk a gyárudvaron a hóban és néztük, ahogy égett a város.

Egy társunk halt itt meg, egy balkányi lány, Éva. Megengedte az SS parancsnok, hogy a zsidó vallás előírásai szerint temessük el az oederáni temetőbe. Ő volt az egyetlen halottunk.

Magdi néni

Április végén egyszer csak ismét bevagoníroztak bennünket. Nyitott vagonokban, harcok közepette, étlen-szomjan egy hétig mentünk, és elérkeztünk Therezienstadtba. Az egy hét alatt egyszer kaptunk egy negyed marharépát. A vonat hol előre ment, hol hátra, a bombázások, a géppuskatűz elől a vagonok alá kellett feküdni.

Therezienstadt katonaváros volt laktanyákkal, ahol több ezer foglyot, élő halottakat gyűjtöttek össze 1945. május 9-re. Hozták őket vagonokkal vagy gyalog.

Therezienstadtot az oroszok szabadították fel. Ez szinte észrevétlenül zajlott, annyit lehetett észlelni, hogy az oroszok átvették az irányítást. A Vöröskereszt biztosította a felszabadított foglyok élelmezését. Csokoládétól a gyümölcsökig minden volt. Az oroszok nagyon becsülték, ha a felszabadított foglyok munkát vállaltak, azért külön jutalom ennivalót adtak.

Én és anyám az egész tortúrát komolyabb betegség nélkül átvészeltük. Szerencsénk volt, hogy az utolsó pillanatban Auschwitzból Oederanba kerültünk.

Persze hiába volt már jó a helyzetünk, vágytunk haza. Mi van otthon, hol vannak a családtagjaink? Jártunk az orosz parancsnok nyakára, hogy adja ki a papírokat, és indulunk haza.

Meg is kaptuk a szükséges okmányokat, összeállíthattunk egy csomagot, elhozhattunk ennivalót, fehérneműt, takarókat.

Kiállítottak egy vonatot, amibe matracokat is elhelyeztek, és ezzel a vonattal jöttünk haza egész Nyíregyházáig.

Mikor megérkeztünk, ismerősökkel találkoztunk az állomáson és velük mentünk haza Balkányba. A kis fehér Maxi kutyánk várt bennünket a vonatnál. Elmondták a szomszédok, hogy attól kezdve, hogy elmentünk, a kutya szinte megállás nélkül vonyított és várt az állomáson. 1945. június közepe volt…

A házunkban a mi holminkból egy szeg sem maradt, tele volt viszont terménnyel és patkánnyal, mert az oroszok terményraktárnak használták.

Átmentem az egyik szomszédunkhoz, aki annak idején elvitte a kotlósokat, kérdeztem, hogy hol van valami bútorunk. Azt mondta, ő nem tudja. Aztán ahogy szétnéztem, láttam, hogy ott vannak a holmijaink. Mondta, hogy őt nem érdekli, az ő dolgait meg mások vitték el. Mondtam neki, legyen vele boldog, csak azt a kis réz tálcát hoztam el, amit a nagymamámtól kaptam.

Persze mi volt ez ahhoz képest, hogy nem jött vissza apám, a nagymamám, az apám testvére, az unokatestvérek és a többi közeli-távoli rokonunk.

És volt erőnk újrakezdeni!

l947. augusztus 3-án házasságot kötöttem Lakatos Gyulával. Két gyermekünk született, Iván és Éva. Öt unokám és két dédunokám van.

A férjemmel három hét híján 55 évig éltünk együtt, ő 2002. július 10-én halt meg.

Szépen éltünk, tanultunk, dolgoztunk, neveltük a gyermekeinket, sokat utaztunk.

Sokszor elgondolkodom, miként lehetséges az, hogy túlélve a sok megaláztatást, szenvedést, gyötrelmet, szeretteink elvesztését, boldogok tudtunk lenni?...

Krausz Sándorné Rosenbaum Margit

„…mondták a munkatársaim, hogy én biztos a lágerben tanultam meg németül. Na, ott aztán nemigen hallottunk mást, csak Du Sweine Jude, blöde – nem volt egy becsületes szavuk"…

Manyika, így ismerjük őt a hitközségben.

Magas, szikár, zárkózott teremtés, nagyon köszönöm neki, hogy engedett a kérésemnek és elmondta történetét.

1928. július 13-án születtem Tiszaszalkán, egy kis beregi faluban. Édesapám Rosenbaum Adolf, édesanyám Zuckermann Irén. Édesapám 1897-ben, édesanyám 1900-ban született.

Hárman voltunk testvérek: van egy nővérem és volt egy öcsém.

Tiszaszalkán 12 zsidó család élt, többségük szegénységben, de rendezett körülmények között. Volt közöttük két nagybirtokos, akik fenntartották a hitközséget, volt metsző, zsinagóga. Persze nem olyan nagy, mint Nyíregyházán, ettől jóval szerényebb.

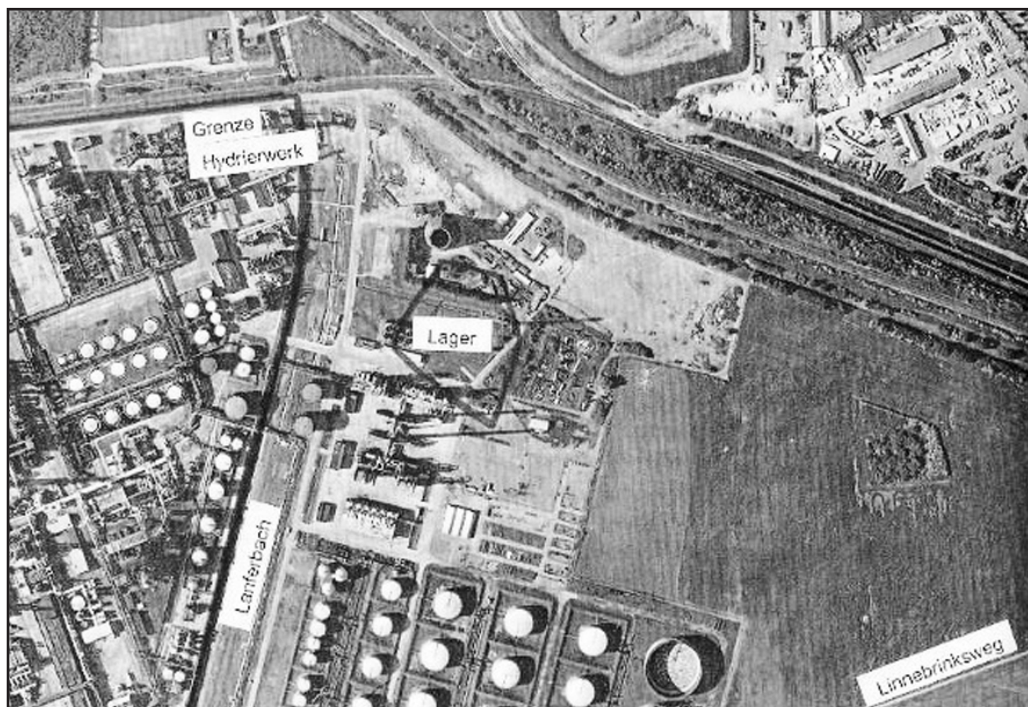
Minket a szüleink nagy szeretetben, vallásosan neveltek. Elemi iskolába Tiszaszalkán jártam, majd magánúton elkezdtem a polgárit. Közben bejött a 8 általános rendszere, így én azt végeztem el. Azt mondta apámnak a tanító, hogy az ugyanannyit ér majd, mint a négy polgári.

Elkövetkezett 1944 tavasza. Már nem emlékszem a pontos dátumra, hogy mikor szedtek össze bennünket. Édesanyám még csak 44 éves volt, de hófehér volt a haja. Apámat el sem vihették volna, mert frontharcos volt az I. világháborúban, két évig volt Olaszországban fogságban. Volt otthon egy hímzett kép, amit a fogságból hozott haza, őt ábrázolta, amint kapál és egy olasz katona őrzi. Egy kapcavászonra volt kivarrva. Mindig tervezte, hogy majd ha lesz pénze, bekereteztetí. Erre aztán soha sem került sor.

1944 tavaszán az első állomás a vásárosnaményi gettó volt, onnan Beregszászba vittek bennünket a téglagyárba. Innen indult a szomorú vonat Auschwitzba. 1944 pünkösdjét már Auschwitzban töltöttük, ahol hat hétig voltunk. Úgy rendelte a Mindenható, hogy hárman együtt maradjunk. Édesanyámat először elválasztották tőlünk, de úgy helyezkedtünk, hogy végül sikerült együtt maradnunk. Az „A" lágerben voltunk közvetlenül a krematórium mellett, persze akkor még nem tudtuk, hogy az a krematórium.

Azt a hat hetet, amit Auschwitzban töltöttünk, nem lehet elmondani, nem lehet elképzelni. Zehlappel naponta háromszor is, válogatott durvaságokkal. A polgáriban nagyon szerettem a német nyelvet, beszéltem is. Már a felszabadulás után a munkahelyemen mondták a munkatársaim, hogy én biztos a lágerben tanultam meg németül. Na, ott aztán nemigen hallottunk mást, csak „Du sweine Jude, blöde" – nem volt egy becsületes szavuk. Azt nem lehet elmondani, hogy azok a pillanatok hogyan peregtek. Az a sok fiatal, szigorú vallásosságban nevelkedett, szemérmes, szinte még gyereklány hogyan viselte el a megaláztatást, a kiszolgáltatottságot, ami még a testi fájdalomnál is szörnyűbb volt.

Hat hét után aztán elvittek bennünket a francia határ mellé, Gelsenbergbe, ahol romokat takarítottunk vagy kétezren, zsidó nők. Velem volt Nánásiné Éva is. Gelsenbergben olaj- és benzingyár működött, amit a franciák naponta bombáztak. Katonai sátrakban szállásoltak el bennünket, emeletes ágyakon aludtunk. Rajtunk, zsidó nőkön kívül negyvenezer hadifogoly volt ott, mindenféle náció. Az egyik napon magát a tábort is bombatámadás érte. A lányok félelmükben pokrócokat húztak a fejükre és kiszaladtak a szöges dróton kívülre a rétre. A bombatámadás után, mikor jöttek vissza, a gépek legéppuskázták a réten fekvő foglyokat. Rengeteg volt a halott és a megnyomorodott sebesült. A halottakat egy közös sírba rakták, leöntötték mésszel, úgy temették el őket.

A bombatámadás után elvittek minket egy másik táborba, Sömmerdába, ahol lőszergyárban dolgoztunk. Két csoportba osztottak bennünket, reggel hattól este hatig tartott a műszak.

Volt egy beregszászi asszony, aki az egyik este járt blokkról blokkra és kiabálta, hogy „böjtöljetek, hátha megszabadulunk”. Nem értettük, honnan tudta, hogy elkövetkeztek az őszi ünnepek, hiszen egyik nap olyan volt, mint a másik.

Itt voltunk csaknem a háború végéig. Aztán a vége felé megkezdték az evakuálást, a tábor kiürítését. Hogy ez miért volt jó a németeknek, ma sem tudom. Két német nő kísért minket, az egyiket Margának hívták, egész jóindulatú volt. Mikor Gelsenbergben a tragédia megtörtént, ordított, felelősségre vonta a Wehrmacht katonákat,

akik őriztek bennünket, hogy miért engedték, hogy elhagyjuk a tábort és kimenjünk a rétre.

Az evakuáció során hét hétig bolyongtunk a Szudétákban, hullottak az emberek. Egyik alkalommal magyar katonákkal is találkoztunk, csak a magyar beszédre lettünk kölcsönösen figyelmesek. Kiabálták, hogy vége van a háborúnak, hazamegyünk. Mi nem mertük remélni, hogy van hová hazamenni. Elérkeztünk egy kis faluba, ahol egy csűrben húztuk meg magunkat. Akkor már csak 180-an voltunk, a többiek meghaltak az úton. Mikor megérkeztünk, az egyik ház udvarán főtt egy üstben a hajas krumpli a disznóknak, nekiestünk. Zavart el a házigazda, hogy mi marad az ő disznainak.

A nővérem egy németül jól beszélő barátnőjével bement a szomszéd házba és kért munkát. Kérdezte a német asszony, hogy milyen munkához ért, mondta, hogy tud varrni. Kapott a nővérem és anyám is varrnivalót. A német asszony elégedett volt a munkájukkal, ezért cserébe adott nekik ennivalót.

Egy kis faluba kerültünk, Karlsbadtól mindössze 20 km-re. Karlsbadot amerikaiak szabadították fel, itt viszont oroszok voltak.

Egyik nap jött a polgármester, mondta, hogy ez egy kis szegény falu, ők nem tudnak minket eltartani, indulhatunk, amerre látunk, nyitva vannak a határok.

Így aztán hazajöttem. Akiket az amerikaiak szabadítottak fel, jobb helyzetben voltak, mert feltáplálták őket, lehetőségük volt elmenni Svédországba vagy máshová. Mi a lágerruhában, lágercipőben érkeztünk meg Pestre, a Bethlen utcába, én negyvenöt kiló voltam mindössze. Van egy kis fényképem, de nem mutatom meg, nem akarom, hogy bárki lássa.

A Bethlen utcán, Pesten felállítottak egy konyhát, ahol minden nap főztek, adtak egy tányér ételt, egy pokrócot, egy lepedőt és egy ruhára való anyagot, majd elküldtek, mondták: menjetek haza.

Így érkeztünk meg Tiszaszalkára az üres házba. Szegény apámról és az öcsémről soha nem tudtunk meg semmit.

A házunkat teljesen kifosztották, a varrógépet a határban találtuk meg, rozsda marta, nem volt használható.

Valamihez kezdeni kellett, ezért a földünkön egy feles bérlővel gazdálkodni kezdtem. Aztán a földet államosították. Megtudtam, hogy Nyíregyházán a Joint támogatásával indul egy varroda, így itt kezdtem el dolgozni 1949-ben.

A későbbi férjem, Krausz Sándor, munkaszolgálatos volt. Tényleges katonaként vonult be, de az oroszok elfogták, hiába mondta, hogy ő „hibru", az volt rá a válasz, hogy „secku jednu". Hét évig volt Minszkben. A nővérem és az édesanyám kimentek Amerikába. A férjem nem akarta elhagyni Magyarországot, itt maradtunk. 22 éve már, hogy ő is meghalt, azóta egyedül élek.

Küzdelmes életemről írtam egy verset, ami önmagáért beszél.

Kísért a múlt és fáj a jelen, hogy miért, azt nem kérdezem.
Júliusi rózsák hoztak a világra, és én mégsem voltam a virág kosarában.
Sajnos a rózsáim hamar elhervadtak, és nekem csak a tövisek maradtak.
Azok csak szúrnak, szúrnak szüntelen, hogy miért? Hát ezt kérdezem.
Amire választ nem kapok; ez egy „Sors" és neked ez jutott.

Megjártam én is a hadak útját, amit nem leírni, még álmodni is fáj.
Nem boldogította életemet a gyermek mosolya sem,
Boldogult, jó férjemet is hamar elvesztettem,
Így egyedül a hitemmel töltöm az életem.

Grózinger Lajos

„Az én számom „A 8030". A tetoválásnál a szerkezetből kifogyott a tinta, így volt egy kis szünet, azért bírtam ki. Nagyon fájt, ahogy az ember karjába belevágtak"…

Zajta Csengertől 14 kilométernyire északkeletre, a román határ mellett fekszik. Neve a régi magyar Zah személynévből származik, ennek eredete pedig a héber eredetű latin Zacheus személynév.

A község vasútállomása (a Nyíregyháza–Mátészalka–Zajta-vasútvonal végállomása) az ország legkeletibb vasúti pontja. A vasút egykor Szatmárnémeti és Fehérgyarmat között épült ki, azonban a trianoni határ kettévágta, így Zajta lett a magyar oldalon a végállomás. A Romániához került vonalszakaszt a II. világháború után felszedték.

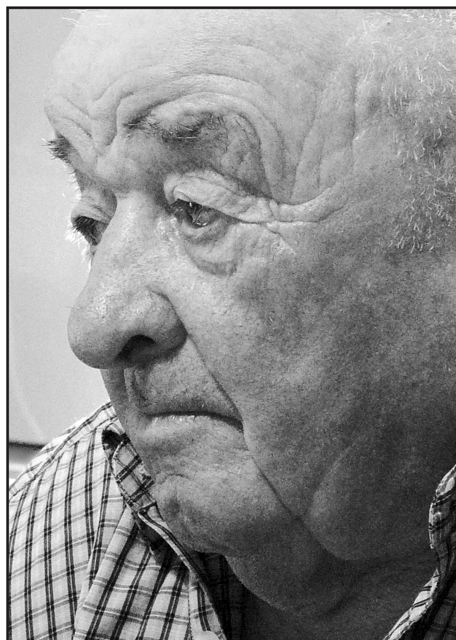
Ma Nyíregyházáról legkevesebb egy átszállással 4 óra alatt lehet vasúton elérni, de aznap Nyíregyházára vonattal már nem lehet visszajönni.

Közúton Fehérgyarmat és Csenger felől, de a leggyorsabban az 1970-es árvíz után épített védőgáton húzódó úton lehet elérni.

A település történetleírása szerint 1864-ben 448 római katolikus, 27 görög katolikus, 6 református és 16 izraelita vallású ember élt a faluban, míg 1904-ben 539 római katolikus, 93 görög katolikus, 34 református és 15 izraelita vallású lakott itt. A településtörténet leírás beszámol a faluban élt svábok kálváriájáról, mely szerint 26 sváb férfit és nőt telepítettek ki, de nem tesz említést az itt korábban békében és szegénységben élt zsidók deportálásáról.

2011. július 10-én, amikor a melegrekord ismét megdőlt az országban és árnyékban 38 fokot mértek, kerekedett fel a Sófár-újság szerkesztőbizottsága, hogy megkeresse Grózinger Lajost. Tőle aztán megtudtuk, hogy itt a világ végén, ebben az 1944-ben legfeljebb 700 lelket számláló kisközségben sem feledkezett meg a zsidókról a könyörtelen gépezet.

Következzék Grózinger Lajos története.

1926. augusztus 6-án születtem Zajtán, édesanyám Farkas Gizella. Öten voltunk testvérek, öt fiú. A testvéreim: Ernő, Sándor, Zsigmond és Dezső. Én voltam a legidősebb.

A családunk egy kevés kis földön gazdálkodott, és volt egy kis szatócsboltunk. A bolt árukészletét két bőröndben el lehetett volna vinni; egy kis petró, egy kis só, néhány apróság volt, amit árultunk.

Az elemi iskolát itt Zajtán végeztem, 8 osztályt jártam ki. Utána cipőfelsőrész készítést akartam tanulni, sorkosztos lettem volna. Ahogy változott a világ, már erre sem volt lehetőség.

Nem éltünk különösebben vallásos életet. Sábeszkor és az ünnepekkor Rozsályban vagy

Peleskén jöttünk össze valamelyik háznál imádkozni. Összegyűltünk vagy tízen-tizenöten. A héber betűket ismertem, mert jártam vasárnaponként zsidó iskolába, de ma már nem tudok olvasni, elfelejtettem.

A zsidó temető itt van a kertünk végében, a nagyapámnak a sírköve is megvan. A többi talán öt sír helyét nem jelzi semmi, benőtték a fák, bokrok.

1944 márciusában a jegyzőség tudatta, hogy sárga csillagot kell viselni a zsidóknak és nem lehet elhagyni a falut. Talán fél hónap telt el, amikor összetereltek bennünket és elvittek lovas szekérrel Peleskére – ez most Románia területén van – egy elavult zsidótemplomba. Pár napra való élelmet és a legszükségesebb ruhát vihettük magunkkal. Apám 55, anyám 45 éves volt. Én 18, Ernő 16, Sándor 14, Zsigmond 8, a legkisebb, Dezső 3 éves volt. Peleskén 4-5 napot töltöttünk, majd elvittek mindenkit Szatmárnémetibe. Itt a város egy részét kiürítették és kijelölték gettónak. A gettóban biztos lehettünk ötezren is. Egy-egy szobában laktunk vagy húszan. Szatmárnémetiben egy jó hónapot töltöttünk, folyamatosan vagonírozták az embereket.

A mi családunk tagjai egy vagonba kerültek, ahol voltunk vagy 80-an. Nem adtak egy korty vizet sem, WC-nek egy edényt sem. Szinte ugyanilyen meleg volt, mint most, mindenki ott végezte a szükségét, ahol ült vagy állt. Könyörögtünk a vízért, de nem adtak. Azt sem engedték, hogy a civilek adjanak, mert próbálkoztak volna az emberek, amikor állt a vonat, de nem engedték. Három napig voltunk a vagonban étlen-szomjan. A víz hiánya a legkutyább dolog a világon. Az egyik rokonunk nem bírta a szörnyű körülményeket, megtébolyodott.

Nem tudtuk, hová megyünk, az egyetlen állomás, amit láttunk kiírva, Kassa volt, ott nagyon sokáig állt a vonat.

Három nap múlva érkeztünk meg Auschwitzba, ott rögtön szétválasztották a családunkat. Anyám, apám, Sándor, Zsigmond és a kis Dezső együtt maradtak, én és Ernő a férfiak közé kerültünk. Mikor a szétválogatás megvolt, épp csak hátraköszöntünk a szüleinknek, a testvéreinknek. Azt hittük, megyünk dolgozni, aztán majd este találkozunk. Nem így történt. Soha többé nem láttuk őket.

Én és Ernő az erősebb férfiakkal maradtunk. Szőrtelenítettek, leborotváltak, tetováltak, ez eltartott vagy három napig. Addig nem kaptunk sem enni, sem inni. Az én számom „A 8030".

A tetoválásnál a szerkezetből kifogyott a tinta, így volt egy kis szünet, azért bírtam ki. Nagyon fájt, ahogy az ember karjába belevágtak.

Beosztottak munkára. Harmincan voltunk egy csapatban, egy-két SS katona vigyázott ránk. Ástunk futóárkokat, utána beosztottak az alumíniumgyárba, ott dolgoztam vagy két hónapot. A gumigyárban is dolgoztam, attól meg olyan fekete, kormos volt az ember, mint a kéményseprő.

20 dekányi kenyeret kaptunk egy napra, amit már este kiadtak. Persze nem bírtuk,

ki hogy aznap este ne együk meg. Az ennivaló a kenyéren kívül répaleves, búzaleves, árpaleves volt. A legrosszabb volt a búzaleves: édeskés ízű, lilás színű. A szakács látta, hogy jól dolgozom, ezért megengedte, hogy a körmömmel a kondér oldaláról lekaparjam a maradékot. A kenyér olyan volt, mint a vályog; először fel sem ismertem, hogy az kenyér. Pont úgy nézett ki, mint a vályogtégla, amit a falunkban vetettek.

Az elején volt tisztálkodási lehetőség, rendszeresen volt tetűvizsgálat. A tetűvizsgálatra a tetovált szám szerint kellett menni egy kis épületbe. Egyik ilyen tetvezés után másnap reggel hívtak raportra, hiába mondtam, hogy én már voltam a vizsgálaton, csak valószínű nem írtak be. Huszonöt botot kaptam. Az első három-négy ütés után elvesztettem az eszméletem, kihajítottak egy füves részre, ott tértem magamhoz órák múlva. Attól kezdve vagy három hónapig csak hason tudtam feküdni. Egyre gyengültem, ezt észre is vették az őreink, ezért beosztottak halottakat hordani. Dolgoztam a krematóriumnál is. Csillére raktuk a holtakat, a teli csille bement az épületbe, és üresen jött vissza.

A barakkokból a halottakat hosszú szekerekre raktuk fel. A szekereket ökrök húzták. Hatalmas gödrök voltak kiásva a lágertől 4-5 kilométernyire, oda dobáltuk be a halottakat, sokszor a haláltusájukat vívó félholtakat is. Nem tudom ma sem, hogyan

bírtam ki, hogyan tudtam ezt a munkát végezni. El nem tudtam képzelni azelőtt, hogy én megfogjak egy halott embert.

Aztán ahogy közeledett a front, elhagytuk a lágert, vittek bennünket befelé Németországba, eljutottam egészen Berlinig. Majd onnan visszafelé jöttünk, míg megfogtak az oroszok. Prágától 80 kilométerre, Therezinben szabadultam fel. Az oroszok is táborokba zsúfoltak össze bennünket, ott is nagyon sokan meghaltak, hiszen az oroszoknak sem volt semmijük. Therezinből vonattal kerültem valahogy Magyarországra, előbb Budapestre, majd Csengerbe. Csengerből gyalog jöttem haza Zajtába. A nagyszüleim háza állt itt ezen a helyen, ahol most lakunk. Nem volt abban semmi, csak az üres falak, mire hazaértem. A németek hadiszállást tartottak fenn itt a román határnál és eltüzeltek mindent.

Megmaradt viszont három tehenem, mert azok ki voltak adva, és visszakaptam. Egy ért valamit, de kettő semmit, mert megromlott, nem jól tartották. Azt az egy tehenemet eladtam és abból indultam meg. Lett egy fogatom, azzal fuvaroztam, majd megbíztak a posta szállításával. Aztán bekerültem a tsz-be én is, mint mindenki. Ott is fogatos voltam, de valahogy észrevették, hogy megvan a magamhoz való eszem és elküldtek iskolába Zsámbékra. Akkorra meg is házasodtam, a falusi kovácsmester lányát, Drobnyák Erzsébetet vettem feleségül. Egy évig voltam az iskolában, onnan kéthavonta jöttem haza. A feleségem itthon volt a gyerekekkel, a jószággal, rengeteget dolgozott. Mikor befejeztem az iskolát, először helyettes lettem, majd elnök itt Zajtán és Rozsályban, a tsz-ben.

Szövetkezetünket a hetvenes években a pénzügyminisztérium patronálta. Kijártam, hogy elengedjék az adókat. A kedvező pénzügyi helyzetben vettünk öt IFA teherautót, markolót, megépítettük a védőgátat és az utat, azon lehet most is idejutni a faluba.

Az idegölő, kemény munka hamar felőrölte az egészségemet, viszonylag korán nyugdíjba mentem. Megsirattak az emberek, amikor átadtam a méhteleki termelőszövetkezetet.

Az első feleségemmel 55 évet éltünk együtt, négy gyermekünk született: Lajos, Gizella, Erzsébet és Valéria. Nyolc unokám van, akiknek már könnyebb az életük, mint a miénk volt.

Kilenc évvel ezelőtt újból megnősültem, második feleségemmel is szeretetben, megértésben élünk.

A fiam tavaly elvitt Auschwitzba, végigjártam a szenvedésem helyszíneit. Voltak akkor is látogatók sok helyről, még Amerikából is, nem akarták elhinni, hogy én túlélő vagyok. Felhúztam az ingem ujját és megmutattam a tetovált számomat: „A 8030”.

Az egyik magyar csoport vezetője viszont ott az én jelenlétemben tartott előadást

arról, hogy az egész holokauszt nem volt igaz, és nem úgy történtek a dolgok, ahogy én átéltem.

Ezért is tartottam fontosnak, hogy elmondjam a történetemet, mert ennek minden szava igaz!

Kerekes Hermanné Klein Éva

„Kitartottuk a kezünket a vagon ablakának rácsai között,
úgy gyűjtöttünk pár cseppet, hogy valamivel oltsuk a szomjunkat”…

Napkor község Nyíregyházától 12 kilométernyire található, jelenleg 3867 lakost számláló település.

A Rákóczi szabadságharc után a lakosság létszáma vallási összetételre tekintet nélkül erősen megcsappant, majd az 1739/40-es pestisjárvány következtében szinte teljesen kihalt. A XVIII. század közepén a Kállayak telepítették be a települést. Az 1940-es években a népesség felét római katolikus svábok, mintegy harmadát görög katolikusok, kis részét pedig reformátusok és zsidók alkották. (Lekli Béla: Napkor község története a levéltári források tükrében.)

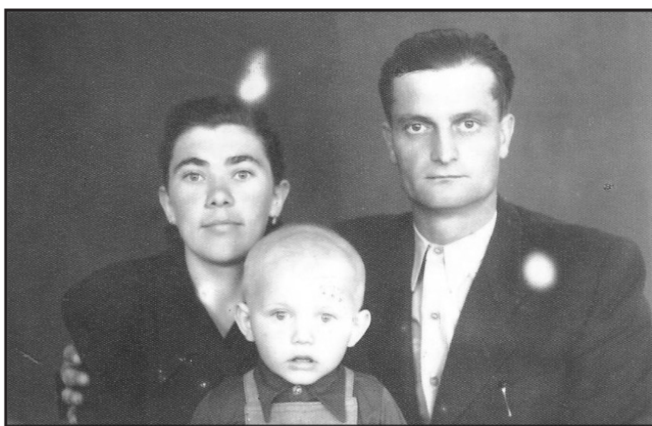
A falu címerében megtalálható ezüstszínű kis Dávid csillag emlékeztet arra, hogy élt ebben a faluban számottevő zsidó lakosság is.

Kerekes Hermanné Klein Éva Napkorról származik, most az ő története következik.

1925. július 27-én születtem, édesanyám Dickman Helén, édesapám Klein Géza.

Öten voltunk testvérek. László 1920-ban, Anna 1922-ben, Magda 1923-ban, Erzsébet, akit mi Klárinak hívtunk, 1927-ben született. Édesapám mészáros volt, kóser és tréfli húst is árult. Családunk jómódban élt, az akkori színvonalon megvolt mindenünk. Állandó háztartási alkalmazottat is tartottunk, akit Breszka Ilonának hívtak.

Napkoron jártam elemi iskolába és heiderbe. Beszélni nem tudtam „zsidóul", de olvasni megtanultam. Napkoron volt zsidótemplom, minden nap összejött a minjen. Családunk glatt kóser háztartást vitt. Szigorú vallásos életet éltünk.

Kerekes Hermann, Hermanné, Ernő

Az elemi befejezése után cipőfelsőrész készítő szakmát tanultam Kant Samu bácsinál Nyíregyházán.

A testvéreim közül Anna férjhez ment Derecskére egy cipőkereskedőhöz. 1944-ben már volt egy kétéves kisfiuk.

Magda nővérem Budapestre került, ő ott tanult varrónőnek.

Elkövetkezett 1944 áprilisa. Anna férjét behívták munkaszolgálatra, ezért Annát a kétéves kisfiával a szüleim hazahozatták Napkorra, hogy ne legyen Derecskén egyedül. Ugyancsak munkaszolgálatos volt László testvérem is.

Húsvét után deportáltak bennünket. A napkori zsidók, köztük apám, anyám, Anna nővérem a kisfiával, én és Klári gyalog jöttünk be Napkorról Sima pusztára. Körül-

belül egy hónap múlva ugyancsak gyalog meneteltünk a nyíregyházi állomásra, ahol már várt bennünket a marhavagon. Az út talán két napig tartott víz és élelem nélkül. Kitartottuk a kezünket a vagon ablakának rácsai között, úgy gyűjtöttünk pár cseppet, hogy valamivel oltsuk a szomjunkat. Kibírtuk mindannyian az utat, a kétéves kisgyermek is.

Megérkeztünk Auschwitzba, ahol kezdetét vette a szelektálás. Én és Klári az egyik oldalra, anyu, Nusi és a kisfia a másik oldalra kerültek. Itt az auschwitzi rámpán láttuk őket utoljára.

Én végig együtt maradtam Klárival, együtt mentünk Birkenauba, ahol nyomban meztelenre kellett vetkőznünk, majd szőrtelenítettek. Adtak valami rabruhát, arra volt rávarrva a számunk. Az enyém 38.451. Barakkokban laktunk, csupasz priccseken aludtunk. Egy lengyel nő volt a felügyelőnk, aki mutatta a füstölgő, hatalmas kéményt és mondta: „Ti is ott fogtok égni hamarosan".

Kerekes Hermann

Birkenauban minden nap Appel volt, válogatások, de dolgozni nem kellett, csak tengtünk-lengtünk.

Már nem emlékszem, mennyi idő múlva tovább mentünk Stutthofba, majd Blombergbe. Itt már dolgoztunk, árkot kellett ásni. Két nő őrzött bennünket, az egyiket Lottinak hívták. Lotti nagyon rendes volt, emlékszem rá, egyszer az uzsonnáját is ideadta. A másik nő, egy vörös hajú, nagyon gonosz volt. Az étel, amit kaptunk, répaleves, feketekávé és fekete kenyér volt.

Az egyik Appelen kiszólítottak, mondták a számom, kimentem. Kaptam a blokkaltestétől – aki egy magas, szőke német férfi volt – két pofont, majd becsuktak a bunkerba két napra. Az történt ugyanis, hogy az egyik rabtársunk, valamelyik zsidó lány a ruhacserekor az én számom íratta be, így a nyilvántartásban kétszer szerepeltem, mintha kétszer kértem volna cserefehérneműt. Ezért kaptam a büntetést, amit a sorstársamnak köszönhettem.

Már nem emlékszem, hogy Stutthofban vagy Blombergben, begyulladt az ujjam, bekerültem a revierbe. Így hívták az orvosi szobát, egy litván fogoly-orvosnő kezelt.

Arra nem emlékszem, hogy ebben a táborban meghalt volna valaki. Szerencsénk volt.

Minket az oroszok szabadítottak fel. Egyszer csak azt vettük észre, hogy a németek elpucoltak, majd jöttek a táborba olasz, francia politikai foglyok.

Enni a felszabadulás után sem kaptunk többet, hiszen az oroszoknak sem volt. Én élelmes voltam és mentem, hogy szerezzek élelmet az elhagyott német lakásokból. Egy matrachuzatból csináltam egy hátizsákot, abba raktam minden holmim, többek között a felszabaduláskor kapott igazolást is, ami kellett a hazautazáshoz. Nos, egyik alkalommal, már Lochban, éjjel a földön aludtunk. A fejem alá tettem a hátizsákot, amit reggelre elloptak, kihúzták a fejem alól. Odalett az igazolás is, csupasz fenékkel indultunk haza. Jöttünk gyalog, vonaton, hol így, hol úgy. Varsóba is eljutottunk valahogy, ahol mentem a házakhoz koldulni. Egy lengyel asszony úgy tett, mint aki ad lisztet, közben a zacskóban gipsz volt. Mikor tésztát akartam belőle gyúrni, akkor derült ki minden.

Végül viszontagságos, hosszú utazás után Csapon keresztül kerültünk haza Napkorra.

Klein Géza

A házunkat egy napkori parasztcsalád foglalta el, nem volt lakásuk, hát beköltöztek a zsidó házba. Míg ki nem mentek, hol az egyik, hol a másik családnál aludtunk kegyelemből. A házunkat teljesen üresen kaptuk vissza, még egy kanalunk sem maradt, mindent elhordtak belőle. Végül a tűzhelyet sikerült visszaszerezni, mert egy ismerős megsúgta, hogy kinél van.

Apám, anyám, Nusi nővérem és az ő kétéves kisfia, a kis Tamás odamaradt. A testvéreim közül Magdi nem jött haza Magyarországra. Előbb Svédországba, majd

Izraelbe ment, végül Kanadában telepedett le. Klári a gyerekcsoporttal szintén kiment Izraelbe, talán 1947-ben. László engem férjhez adott, majd ő is kivándorolt Kanadába.

A férjem, Kerekes (Katz) Herman 1914. május 29-én született. Túlélte a munkaszolgálatot.

Klein Magda, Tami, Éva

Volt egy süketnéma lánytestvére Pesten, intézetben. Az intézetvezető megtagadta a zsidók kiadását, így Sára megmenekült.

Hermannal 1948-ban házasodtunk össze. Lakóhelyünk úgy változott, ahogy a férjem munkája kívánta. Laktunk Nábrádon, Tuzséron, végül Nyíregyházára költöztünk.

Gyermekünk nem született, de mi neveltük fel a férjem testvére kisfiát, Ernőkét, aki velünk élt 20 éves koráig.

Ernőkének két tehetséges fia van: Marci és Dávid, ők az unokáim.

A háború után előbb a cipőgyárban, majd a kereskedelemben dolgoztam nyugdíjazásomig.

A férjem 1990. május 1-én halt meg, azóta egyedül élek.

Egész életemben betartottam a zsidó vallás törvényeit. Péntek este gyertyát gyújtok ma is, megtartom a szombatot, a húst, amit eszem, kikóserezem. A templomba gyalog már nem bírok elmenni, ünnepen pedig nem ülök járműre, nem szegem meg a törvényt.

Itthon mondom el az imákat, a Teremtő innen is meghallja és megsegít…

Váradi Jenő és felesége, Zelekovics Ilona Gitta

„Három gyermekünk született, Gábor Péter, Borbála és Sándor. Sándort 23 éves korában elveszítettük, autóbaleset áldozata lett. Stoppal utazott Nyíregyházára, vétlen utas volt, zsebében a vonatjeggyel. Még ezt is ki kellett bírni"…

Nehezen jött össze ez az interjú, már egy éve próbálkoztam, hogy Jenő bácsival és a feleségével találkozzam.

2012. április 15-én, a Holocaust emléknapja előtti napon, mikor Budapesten elindult az „Élet menete", végre sikerült.

Ezen a napon ültünk le Mátészalkán Jenő bácsiék lakásában, ami a harmadik emeleten van egy társasházban. A 90 éves Jenő bácsi és a 84 éves Gitta néni egy szóval nem panaszkodott, hogy a lift nélküli házban nehezükre esne a lépcsőjárás. Jenő bácsi sportos fiatalember, aki mikor Gitta néni nem figyelt ránk, bemutatta, hogyan képes derékból úgy lehajolni, hogy a kezével érinti a földet. Gitta néni vékony, filigrán, fürge hölgy, pillanatok alatt finom kávét főzött, amit elegánsan felszolgált.

Az ő történetük következik.

Váradi Jenő

Váradi Jenő

1923. február 17-én születtem Ópályiban. Édesapám Weisz Ábrahám, édesanyám Lebovics Gizella. Tízen voltunk testvérek: öt fiú és öt lány, én voltam a második gyermek.

A testvéreim: Sándor 1920-ban, Margit 1924-ben, Irén 1926-ban, József 1927-ben, Klári 1929-ben, Lenke 1930-ban, Ferenc 1932-ben, Tibor 1933-ban, Erzsébet 1935-ben született.

Ópályi olyan 3000 lelkes település volt akkoriban, ahol 22 zsidó család élt. Volt zsinagóga (sil), rabbi, sachter, heider, jeshiva.

Családunk 17 hold földön gazdálkodott. Apám az első világháborúból 75 %-os hadirokkantként jött haza. Kárpótlásul kapott egy öt településre – Mátészalkára, Csengerre, Fe-

hérgyarmatra, Szamosszegre, Nagyecsedre – kiterjedő vásári italkimérést. Ezeken a településeken, ha vásár volt, ott engedélyezett volt számára az ital árusítása. Nem voltunk gazdagok, de megéltünk.

Családunk Ópályiban köztiszteletnek örvendett. A nagyapám a faluban főbíró, apám mindaddig, amíg a zsidótörvények be nem jöttek, esküdt volt. Hallgattak rá az emberek, s mint jó szomszéd, mint helybeli, intézte a falubeliek ügyes-bajos dolgait, szerették, elfogadták a döntéseit.

4-5 éves koromban kezdtem el tanulni a heiderban, majd a református elemiben, mellette végig jártam a zsidó iskolába is. Már kisiskolás koromban tudtam fordítani héberről jiddisre és arról magyarra. Tanítványom is volt a jesivában.

Édesanyám otthon volt a sok gyerekkel. Kóser háztartást vezettünk, szigorúan, a rituális előírásoknak megfelelően. Eszünkbe sem jutott ez ellen tiltakozni, természetes volt.

Ópályiban a zsidók és nem zsidók, főleg reformátusok békében éltek egymással, tisztelték egymás vallását. Ha egy keresztény osztálytársam azt mondta: „Gyere velünk a templomba," elmentem. Apám sem tiltotta. Álmunkban sem gondoltuk, hogy milyen tragédia közeleg nem is olyan sokára.

Ópályiban hat, több száz hold földdel rendelkező földbirtokos élt, közülük három zsidó volt.

1938-tól 1940-ig egy százholdas gazdaságot irányítottam. A tulajdonos idős ember volt, megbeszélték a nagyapámmal, hogy én megfelelek erre a feladatra, pedig alig voltam 14 éves. Mindent tudtam a gazdálkodásról, a munkától nem riadtam vissza: tudtam kaszálni, kapálni, a kisujjamban voltak a tudnivalók.

A világ történéseiről a mikvében értesültünk, itt együtt voltam a felnőttekkel, jöttek a hírek, mindent megbeszéltünk. A zsidótörvényekről is itt hallottam először.

Aztán a falunkban is megjelentek az antiszemita jelenségek, kődobálás, verekedés. Egyik alkalommal engem is hasba bokszoltak bokszerrel, de utána majd egy kilométeren keresztül kergettem a csibészt, nem hagytam magam.

16 éves voltam, amikor felmentem Pestre szakmát tanulni egy pékhez. A felvételi abból állt, hogy fel kellett vinnem egy 50 kilós liszteszsákot a padlásra. Sikerült. Kitanultam a pék szakmát, erős és szorgalmas voltam. Jól kerestem, mint pékinas, a Gundelbe szállítottam triciklivel a péksüteményeket. Később, amikor a zsidók számára a jövedelmek is korlátozva voltak, felvittem magamhoz Józsefet és a két húgomat, Irént és Margitot. Amikor a németek bejöttek, mind a négyen Pesten voltunk. A mesterem, akinél inas voltam, Frühling Károly zsidó pék 1942-ben nem tudta igazolni a magyarországi tartózkodásának jogszerűségét. Az egész családot, mint „rendezetlen állampolgárságúakat" elvitték Kamenyec-Podolszkba, soha többé nem

hallottunk hírt felőlük. A pékséget megvette egy sváb, Schléderer Rezső, akinek a felesége zsidó volt. Mikor elkezdődött a gettósítás, azt mondta, ne menjek sehová, ő elbújtat. Persze nem hallgattam rá, mind a négyen, az öcsémmel és a két húgommal együtt hazajöttünk Ópályiba, nem hagytuk el a családunkat. Sándor testvérem, mint munkaszolgálatos már a deportálás előtt, 1943-ban meghalt. Szegeden van eltemetve. A zsidó temetőben van egy parcella, ahol a munkaszolgálatos mártírok nyugszanak

Jenő bácsi két testvérével

A háború után 20 évvel, mikor kerestem a testvéreimet, találtam meg a bátyám sírját Szegeden.

Mikor 1944-ben Pestről hazajöttünk, áprilisban, húsvét után be kellett menni a gettóba. A gettó Mátészalkán volt az ortodox zsidó templomban és a környező utcákban. Deszkapalánkkal voltak az utcák körbekerítve. Együtt mentünk, a kilenc gyerek és a szüleim. Rengeteg embert zsúfoltak össze a környező településekről. Néhány hétig voltunk a gettóban, majd az egyik transzporttal elvitték az egész családot Auschwitzba, nem számított, hogy az apám kitüntetett hadirokkant és esküdt volt.

Mikor megérkeztünk, szétválasztották a családot. Én József öcsémmel munkára kerültem, a három húgomat, Margitot, Irént és Klárit máshová vitték. Lenke, Ferenc, Tibor a szüleinkkel maradtak, soha többé nem láttam őket.

Auschwitz környéki lágerekbe vittek munkára, a nevükre már nem emlékszem, hiszen 90 éves vagyok. Enni alig adtak, de hát én egy erős falusi fiú voltam, 21 éves. Letéptem a csalánt, betettem a zsebembe, megszárítottam és megettem. Ha csigát találtam, összeszedtem, megtörtem és megettem. Azon a területen voltam, ahol a

lágereket az oroszok szabadították fel. Nem vártam meg az oroszokat, hanem mikor észrevettük, hogy a németek már kevésbé figyelnek, megszöktem néhány társammal. Elindultunk hazafelé a vonat tetején. Debrecenben volt egy központ a kaszárnyában, ott kaptam igazoló papírokat, majd megérkeztem Ópályiba. A családunkból József öcsém jött még haza. A házunkat teljesen kifosztották, még ajtó és ablak sem volt rajta. Volt egy istállónk, azt cserepestől-mindenestől ellopták.

Mikor megindult az élet a faluban, sikerült visszaszereznem egy kis földet. Józsefnek nem kellett a föld, ő kiment Izraelbe. Én itt maradtam, elkezdtem gazdálkodni, lassan gyarapodtam, majd 1948-ban megnősültem.

Az egyik barátom udvarolt egy lánynak, akit bemutatott nekem. Mikor megláttam, azt gondoltam magamban: Hej de tetszik nekem ez a lány!

Azt mondtam a barátomnak: Ha három napon belül nem kéred meg, kiütlek. És így történt, megkértem a Gitta kezét, összeházasodtunk. Később a pékszakmában dolgoztam, létrehoztam Mátészalkán egy modern sütőüzemet. Amikor elértem a nyugdíjkorhatárt, visszatartottak, hogy tanítsam be a következő generációt, így rádolgoztam még öt évet.

És itt kapcsolódik a beszélgetésbe Jenő bácsi felesége, Gitta néni.

Zelekovics Ilona

1928. május 8-án születtem Garbolcon. A leánykori nevem Zelekovics Ilona, de mindenki csak Gittának szólított. Egyedül édesapám hívott Ilonkának, ha szólt hozzám, először fel sem figyeltem, annyira szokatlan volt. Öten voltunk testvérek.

A bátyám, Lajos 1926-ban, az öcsém, Sándor 1934-ben, Miklós 1936-ban és a kishúgom, Borbála 1941-ben született.

16 éves voltam. A születésnapom előtt 2 nappal, 1944. május 6-án vittek be bennünket a gettóba, Szatmárnémetibe. A fivérem, Lajos Budapestre járt tanítóképzőbe, de hazajött, hogy együtt legyünk. Így aztán együtt mentünk a gettóba, majd Auschwitzba. A két kis öcsém kilenc- és tízéves, a kishúgom, Borbála három éves volt. Most is látom a kis szőke fejét az anyám vállán, ahogy álltak a vagon mellett, olyan volt, mint egy kis angyal a szőke fürtös hajával.

Mikor leszálltunk a vonatról, a vagonban kellett hagyni a „culát". Odajött hozzám egy csíkos ruhás férfi. Törte a magyart, megfogta a karomat és mondta, hogy „te erre menj, te bírsz dolgozni". Én nem akartam engedelmeskedni, azt mondtam, én az anyámmal akarok maradni. Megnyugtatott, hogy „majd később fogsz találkozni az anyáddal". Találkozni… soha többé nem láttam anyámat – aki csak 42 éves volt –, az öcséimet, a kis angyali szőke húgomat.

Hat hónapot töltöttem Auschwitzban, ahol csak tengtünk-lengtünk, majd 6 hónap múlva, október végén-november elején tetováltak. 13.309 a számom. Elvittek bennünket Szász-Németországba egy autó- és repülőgép gyárba. Nem tudom a helység nevét, ott dolgoztam három műszakban április végéig. A gyárépületben laktunk. Amikor már bombázások voltak, bezártak bennünket; gondolták: hadd pusztuljanak. Mikor közeledett a front, felraktak bennünket egy vonatra. Ez nyolc napig ment úgy, hogy hol állt két napot, hol ment egy napot. Nyolc nap elteltével érkeztünk meg Theresienstadtba, ott szabadítottak fel az oroszok. A felszabadulás után tífuszt kaptam. Theresinben találkoztam a zajtai Grózinger Lajossal, ő mondta el, hogy együtt volt még három hete az apámmal. Theresinben a felszabadulás után mondták, hogy ne jöjjek haza, menjek külföldre. Miután hírt kaptam apámról, haza akartam jönni. Így is történt, hazajöttem a kis falunkba. Rendesek voltak a falubeliek, hívtak magukhoz, segítettek. Egy szál magam voltam, nem jött haza senki a családból. Majd később tudtam meg, hogy az apám a felszabadulás előtti napon halt meg Buchenwaldban. 44 éves volt. A bátyám, Lajos túlélte a lágert, de nem jött vissza Magyarországra, hanem elment külföldre. Amikor 1964-ben hírt kaptam felőle, már Pittsburghban élt, Amerikában. Tizenkilenc év után találkoztunk, kivitetett engem, újsághír volt a találkozásunk. Ő 1974-ben jött haza először. Már nem él, tíz éve meghalt.

Hazajött a lágerből egy unokabátyám, aki szintén egyedül maradt: a lánytestvére, szülei odamaradtak Auschwitzban. A fivérét Balfon a bányában géppuskázták le. Megbeszéltük, hogy összeköltözünk Mátészalkán. Így is történt. Én egy rőfös üzletben dolgoztam, és vezettem a háztartást. 1948-ban ismertem meg Jenőt, összeházasodtunk és Ópályiban éltünk. Még megvan a ház, a telek, 12.000 négyzetméter gyümölcsös és konyhakert. Jenő a mai napig egyedül műveli meg.

Három gyermekünk született: Gábor Péter 1949-ben, Borbála 1950-ben, Sándor 1954-ben.

Gábor Kanadában él, Borbála pedig Budapesten.

Sándort 23 éves korában elveszítettük, autóbaleset áldozata lett. Stoppal utazott Nyíregyházára, vétlen utas volt, zsebében a vonatjeggyel. Még ezt is ki kellett bírni.

A deportálásról a gyerekeimnek soha nem beszéltem. Látták a karomon a tetoválást, kérdezgették: Mi ez szám? Annyit mondtam: „A rossz emberek odaírták, ne kérdezzetek". Megelégedtek ennyi válasszal, belenyugodtak, hogy nem beszélek. Hogy is lehetett volna a borzalmakról beszélni? Nem lehet azt elmondani, hiszen már csaknem 70 éve, de még mindig hallom a kutyák csaholását, érzem a szabadban égetett holttestek szagát.

Mindig azt mondom, hogy nem szabad hátranézni, csak előre, mert másképp hogy lehetne mindezt kibírni?

Igen, a Váradi házaspár előre néz. Jenő bácsi mostanában azon gondolkodik, hogy a több mint egy hektáros kertje földjének PH értékét a tavasszal megmaradt alma felhasználásával hogyan tudná megváltoztatni. Az a terve, hogy a savas talajba gesztenyefákat ültet.

Örülnek az életnek, hogy képesek tevékenykedni, büszkék gyermekeikre, négy unokájukra, és várják a dédunokát.

Galambos Zoltán

„Verset faragtunk a nyomorúságunkról:
Sehol nincs helyed, ahol megpihenhetsz,
Óh, menned kell, menned, mindig csak menned,
Akárhogy vérzik vagy fáradt a láb.
Zsidó vagy, szenvedj csak tovább"…

Az 1869.évi III. törvénycikk által elrendelt népszámlálás során Vaján 124 lélek zsidót számláltak össze.

Számuk 1944-ben 184 fő, volt összesen 41 család. A zsidók kereskedtek, suszter, szabó, kovács, asztalos szakmát űzték. Gazdagnak a Székács és Weinberger család számított, akik nagybirtokos gazdálkodók voltak. Vaján volt zsinagóga, mikve, az 1920-as évekig jesiva is.

Vaja Mátészalkától 15 km-re, Nyíregyházától 35 kilométerre található, városi rangú település. Itt született és itt él Galambos Zoltán, ma már egyedüli zsidóként. Az ő története következik.

1923. január 18-án születtem, édesapám Grósz Sámuel, édesanyám Spitzer Heléna. Nyolcan voltunk testvérek: Irén (1907), Etelka (1908), Dezső (1912), Aranka (1914), László (1920), Zoltán, Lili – ikrek (1923), Editke (1927).

Szegény anyám mesélte, hogy mikor én világra jöttem, azt mondta a bábaasszony: Na, Grószné asszony, forduljon meg… és fél óra múlva megszületett Lili, az ikerhúgom.

Volt vagy 3-4 hold földünk, boltunk és asztalosműhely. Glatt kóser életvitelt folytattunk, amihez minden feltétel adott volt. Ahogy cseperedtünk, részt vettünk a családi munkában. A lányok, amikor abba a korba kerültek, férjhez mentek. Irénke 1929-ben, Etelka 1935 őszén, Aranka 1939-ben. Irénke Gelsén, Etelka Derecskén, Aranka Pusztadoboson élt.

Fiatalkori felvétel

Itt Vaján a református iskolában végeztem el a hat elemit. Három éves koromtól tizenhárom éves koromig zsidó iskolába jártam, heiderbe, ugyancsak itt. Utána jesivába kerültem Putnokra és Kisvárdára. A jesivában Talmudot, Tórát és mindent tanultunk, ami a zsidó vallás gyakorlásához, megértéséhez szükséges.

1938-ban elmentem kereskedőtanulónak Tiszalökre, 1940-ben szabadultam. Ekkor a zsidótörvények korlátozó rendelkezései miatt már nem tudtam el-

helyezkedni, a 6 %-os korlátozás miatt nem vettek fel sehova, ezért beálltam apám mellé az asztalosműhelybe. Ott dolgoztam 1944-ig, amikor márciusban behívtak munkaszolgálatra.

Kassára vonultam be, onnan elkerültem Aranyidára, ami Kassától 30 kilométernyire található. Onnan Lajosmizsére irányítottak át minket. Örkény-pusztán, ami szinte összeépült Lajosmizsével, volt egy légvédelmi szakasz. Volt ott egy Horváth nevű karpaszományos őrmester, aki azt mondta nekem, hogy elhoz haza Vajára, nem kell tovább mennem a többiekkel. 21 éves voltam, a családunkról nem tudtam semmit, azt mondtam, nem vállalom a kockázatot, inkább megyek a többiekkel. Így aztán a nyíregyházi fiúkkal elkerültem Várpalotára 1944. augusztusban. Várpalotán repteret építettünk, a várdombba kellett alagutat kialakítani. Reggel 6 órától délután 5-ig dolgoztunk. Egyik alkalommal lejött egy alezredes a földalatti munkaterületre, én jelentettem, ám neki nem tetszett valami, ezért engem és az ott lévő hat társamat, hetünket bezártak hét napra fogdába. Ez augusztus végén volt.

Esküvői fotó

1944. augusztus 23-án a németek részére fenntartott Várpalota melletti szentkirályszabadjai repteret lebombázták, tönkretették az egész repteret. Az egyik gépet kilőtték a németek. A legénység tagjai ejtőernyőkkel kiugráltak. Most is előttem van a kép, ahogy szálltak lefelé az ejtőernyők, mint a nagyfejű krizantém virágok. Nagyon szép látvány volt azoknak, akik nézték. Őket, szegényeket, mikor földet értek, a földeken dolgozók sarlókkal, kaszákkal levágták. A magyar katonák a halott angol katonákról leszedték a karórát. Mentek a németek, hogy az övék a zsákmány. A vége az lett, hogy a németek a magyar katonákat is betették hozzánk, a fogdába.

A mi századparancsnokunk egy Nagy Károly nevű nagykállói ember volt, a másik parancsnok meg gávavencsellői. Semmi rosszat nem tudok rájuk mondani. Nagyon rendesek voltak, ennivalónk is került mindig.

Együtt voltam a kisvárdai rabbi fiával, Rosenbaummal, aki megszökött 1944 augusztusában. Mint később kiderült, eljutott Pestre, és sikerült negyven darab menlevelet szereznie.

Engem az egyik vasárnap reggel 6 órakor kirendeltek tizennégy fogattal Zircre, bányafát kellett szállítani. Mikor este visszaérkeztem, mondták a többiek, hogy itt volt Rosenbaum, hozta neked is a menlevelet. Na, mit csináljak, kértem szabadságot – azt is lehetett –, felkerültem nagy nehezen Pestre. Azelőtt soha nem jártam ott. 1944. november 23-a volt, nem ismertem a várost, nem tudtam, hogy mit csináljak. Persze elkaptak, bevittek az Albert laktanyába, betettek a menetszázadba és levittek Gántra. Ebben a században azok voltak, akiket Pesten összeszedtek, elkaptak. Gánton az volt a munkánk, hogy a telefonoszlopok porcelánját kellett lerobbantani. Egyik alkalommal elvonul előttünk egy század, kérdeztem az egyiket: „Vajaiak nincsenek köztetek?" Mondta valaki: de van egy. Hát itt találkoztam össze 1944. novemberben Laci bátyámmal. Becsatlakoztam a századukba és egy éjszakát ott maradtam, mindent elmeséltünk egymásnak, amit tudtunk. Ő már 1941-ben bevonult, kikerült a frontra, megsebesült, Munkácson volt kórházban, négy év múlva itt találkoztunk Gánton.

1944. december 20-a körül már jöttek az oroszok, közeledett a front, ezért elhajtottak minket Fertőrákosra. Ott nagyon rosszak voltak a körülmények. Egy csűrben helyeztek el, ahol viszont 1945. január 1-én ismét összetalálkoztam Lacival. Itt voltunk 1945. március 25-ig.

Ahogy a front közeledett, mentünk egyre nyugatabbra, gyalog vánszorogtunk heteken át. Verset faragtunk a nyomorúságunkról:

„Sehol nincs helyed, ahol megpihenhetsz,
Óh, menned kell menned, mindig csak menned,
Akárhogy vérzik vagy fáradt a láb.
Zsidó vagy, szenvedj csak tovább"

Így jutottunk el Mauthausenbe.

Ott találkoztam egy vajai fiúval, Rosenfelddel. Azt mondja nekem: „Nincs neked már senkid, mind kiment a füstön." Bolondnak tartottam, nem hittem neki. Mauthausenből aztán Günskirchenbe jutottunk. Azt a tábort 1944 decemberében kezdték építeni, 55 kilométerre volt Mauthausentől. Günskirchenben borzalmasak voltak a körülmények. A holttestek szanaszét hevertek, enni március 25-től május 5-ig nem kaptunk szinte semmit. A körtelevelek már mutatkoztak, azt tépkedtük, összeszedtük

a csigákat földről, fáról, azt rágtuk nyersen. Útközben kiszedtük a földből az elvetett krumplit. Akit a németek észrevettek, lelőtték, akinek szerencséje volt, megúszta. A tetvek akkorára nőttek rajtunk, mint egy babszem.

Az emberek legyengültek, aratott a betegség, hasmenés, a halál.

Május 5-én, egy szombati napon szabadították fel a günskircheni lágert az amerikaiak. Az volt az első, hogy leszórtak bennünket fertőtlenítővel, elpusztultak a tetvek. Az amerikaiak aztán adtak enni. Sokan még ezután is meghaltak, túlették magukat. Én le voltam gyengülve, de nem voltam beteg. Az amerikaiak elvittek minket Hörschingbe, ahol egy kaszárnyában helyeztek el.

Hörschingből aztán elindultunk haza, már vonaton. Megérkeztünk Budapestre, a Bethlen térre, ahol kaptam egy kis igazoló szelvényt. Aztán hazajöttem ide Vajára. Laci már itthon volt. Az történt ugyanis, hogy az ő századparancsnoka nem vitte őket tovább, hanem a Fertő tavon bementek a szigetre, ott töltöttek egy hetet, majd visszafordultak. Én 1945. július végén jöttem haza. A házunkból mindent elvittek, a lakásból a bútorokat, a boltból az árut. Volt az udvarunkon vagy 20 köbméter deszka, azt is elvitték a falubeliek. A bútorokat összeszedtük valahogy.

Editke augusztusban jött haza. Dezsőért, a másik bátyámért már én mentem fel Pestre, nagyon rosszul nézett ki. Ő is munkaszolgálatos volt, majd elkerült Theresienstadtba, ott szabadult.

Esküvői fotó

A családból mi hárman fiúk és Editke, a legkisebb húgom jött haza.

Edit mondta el, hogy a szüleinket, a lánytestvéreimet és azok gyermekeit Auschwitzba vitték.

Irénkének négy, Arankának kettő, Etelkának három gyermeke volt. Irénke, a legidősebb, és Edit, a legfiatalabb lánytestvérem együvé került. Irénkét a négy gyermeke mellől kiválasztották munkára. Mai napig nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy vajon az a négy ártatlan gyermek kinek a kezét fogta, amikor a gázba mentek. Irénke a felszabadulás előtt egy nappal halt meg, végig követelte a gyerekeit. Aranka 1944 peszachkor itthon volt a két gyerekkel, ugyanis hazajött húsvétra, itt

érte őket a deportálás. Aranka gyerekei: a kis Pali három éves volt, Márti, a kislány négy éves. Az egyikük kezét a szelektáláskor az anyja fogta, a másikat meg a testvérem, Lili. Auschwitzból csak Edit jött haza, a szüleink, a lánytestvéreim, az ő gyermekeik mind odamaradtak.

Az életet viszont folytatni kellett. Megnyitottuk a boltot, jártunk Romániába bőrért, sóért. Mikor Dezső hazajött, csinálta az asztalosműhelyt, gazdálkodtunk, almát termesztettünk.

1956-ban disszidáltam, de csak az ausztriai táborig jutottam el. Nem mentem tovább, visszajöttem.

Dezső bátyám már 1957-ben meghalt. Előtte őt még nagy bánat érte: a kislánya 9 éves korában, balesetben meghalt. Az apja elvitte magával a pálinkafőzőbe, és a gyermek beleesett a forró cefrébe.

Laci bátyám nem nősült meg, nem volt családja. Edit férjhez ment. Már meghalt ő is. Egy kislánya van, aki Kanadában él.

Én 41 éves koromban alapítottam családot, 1964-ben kötöttem házasságot Fekete Irénnel. A feleségem tanítónő volt, már tizenöt éve nyugdíjas.

Két gyermekünk született: Zoltán és Tamás. Az egyik unokám kint van Izraelben, megkapta az állampolgárságot, már ott rendezi az életét nagy örömömre.

Én csak azt tudom mondani: zsidónak születtem, zsidónak neveltek, megszenvedtem nagyon érte, de az is maradtam…

Molnár László

„Mengele szelektált, a hüvelykujját mozgatta jobbra vagy balra, ennyin múlott egy ember élete.”

1944-ben Kisvárda városban a zsidó lakosság számaránya az összlakosság közel 1/3-át tette ki. Ma már csak pár zsidó ember él itt, olyanok pedig, akik a holocaustot túlélték, csupán hárman. Közülük a legfiatalabb a 82 éves Molnár László, akinek a története következik.

1931. szeptember 7-én születtem Zsurkon. Édesanyám Róthfeld Ilona, édesapám Moskovitz József. Testvérem nem volt.

Édesapám 1938-ig Zsurkon volt szeszgyárvezető. Az első zsidótörvény bevezetésével menesztették, ekkor költöztünk be Kisvárdára. Itt édesapám a Káin féle fatelepen dolgozott, mint alkalmazott, és mellette gazdálkodtunk, teheneket tartottunk.

Hat elemit végeztem, és jártam a zsidó iskolába is. A családunk nem volt különösebben vallásos, de az ünnepeket megtartottuk. A kisvárdai nagyzsinagógában névre szóló székünk volt, ami akkoriban a család státuszát szimbolizálta. Asszimilált, modern zsidók voltunk.

Kisvárdán a gettósítást 1944. április 8-án rendelték el. A gettó a Horthy Miklós út (ma Mártírok utca) bal oldalán kezdődött, a Bessenyei út bal oldala, a Deák Ferenc út (ma Csillag utca) és a Petőfi utca mindkét oldalával zárult. Az úttestek és a városrészek korláttal voltak lezárva. A vidéki településekről beszállított családokat két fatelepen és a templom udvarán helyezték el.

A kisvárdai zsinagóga

7000 embert gyűjtöttek össze a környező településekről, Baktalórántházáról, Ramocsaházáról és Kisvárda városból. Mi a Mandel féle házba kerültünk. Rettenetes körülmények között összezsúfolva éltek az emberek a gettóban másfél-két hónapig. Nekünk szerencsénk volt, ugyanis volt egy bérlőnk, Hanuscsák János cipészmester, aki kockáztatva az életét, veszélyeztetve a családját, rendszeresen élelmet dobott be nekünk a kerítésen. Nagyon rendes ember volt.

A gettóból két transzporttal szállították el az embereket, mi a második transzportba kerültünk. A Stern féle fatelepre sínpár vezetett be, itt szuszakoltak be bennünket a vagonokba. Egy-egy 17 négyzetméteres vagonban 70 ember volt, két vederrel: az egyikben víz volt, a másikba a szükségünket végezhettük. A vagonban csak állni lehetett. Szinte víz nélkül vészeltük át a három napot a nyári melegben, amíg az út tartott. Kassáig csendőrök kísérték a vonatot, ott átvették a németek.

Megérkeztünk Birkenauba, ahol működött a megsemmisítő tábor. Két transzport érkezett akkor, amikor mi. Nagy volt a forgalom akkor Magyarországról, velünk a mátészalkaiak érkeztek. Lengyel zsidókból álló kommandó zavart ki bennünket a vagonokból, minden még meglévő kis csomagot ott kellett hagyni. Csináltak egy gyors szétválasztást, különvették a férfiakat és a nőket. Én édesapámmal álltam nagyon sokáig, mikor ránk került a sor.

Mengele szelektált, a hüvelykujját mozgatta jobbra vagy balra, ennyin múlott egy ember élete.

Én nagytermetű voltam és erős, az iskolában tornaórán mindig én tartottam a gúlát. Bár még nem töltöttem be a 13. életévemet, otthon nehéz fizikai munkát végeztem, s ez meglátszott az izmaimon. Így a szelekciónál édesapám és én is munkára kerültünk.

Először a kiválasztás után egy hatalmas terembe mentünk. Le kellet vetkőzni, a ruhánkat ott kellett hagyni, a cipőt, szemüveget és sérvkötőt lehetett elvinni. Szőrtelenítettek, kopaszra borotváltak mindenkit, majd a fürdés, fertőtlenítés után kiosztották a csíkos fogolyruhát.

Felsorakoztunk a kapunál, majd csináltak egy újabb válogatást és a hozzám hasonló fiatalokat kiszedték. Külön barakkba kerültem, édesapámtól elválasztottak. Itt úgy éltünk, mint a barmok, nappal sem mehettünk ki. A barakk egyik sarkában volt egy kübli, ami egy malteros ládára hasonlított, oda végezte mindenki a dolgát. Itt rövid ideig voltam csak, mert észrevettem a sorakozónál egy ismerőst, aki a felnőttek barakkjában volt. Üzentem vele édesapámnak, hogy jöjjön arra, így is történt. A következő sorakozónál beugrottam az édesapám csoportjába.

Abban a barakkban, ahova kerültünk, holland vagy dán cigányok voltak a blocaltesték. Egyik alkalommal a barakktól távol nézelődtem, láttam ugyanis, hogy

távolabb ott voltak a cigányok családtagjai. A cigány blockalteste észrevette, és hordóabronccsal annyira megvert, hogy elvesztettem az eszméletemet. Úgy húztak be a többiek, mint a dögöt, másnap reggel tértem csak magamhoz.

Minden nap hajnalban, még sötétben mentünk a sorakozóra, ahol újabb és újabb szelektálás volt. Lábujjhegyre álltam, hogy még magasabbnak látszódjak.

Az egyik napon kiválasztottak egy 1500 fős transzportba. Itt már „könnyebb" volt a helyzet, mert csak ötvenen voltunk egy vagonban, ahol három katona kísért bennünket. A minket kísérő Wehrmacht katonák közül kettő egyetemistaként vonult be, két szép szál fiatalember. Nagy szerencsénk volt velük, ugyanis az állomásokon a német sebesült katonákat szállító vonatokban lévő vöröskeresztes nővérektől élelmet szereztek nekünk. Münchenig kísértek bennünket, innen 500-an Dachauba , 1000-en pedig Mühldorfba kerültünk.

Dachauban mi voltunk az első magyar szállítmány. Itt Magyarországról származó szászok, svábok voltak az őrök, ütötték-verték a foglyokat, magyarul meg nem szólaltak volna.

A legyengült foglyokkal húzatták a teherautó pótkocsikat, ha nem bírták elég gyorsan húzni, kutyákat uszítottak rájuk.

Dachauban bombatölcsérek betemetésén dolgoztunk, csillével kellett a földet moz-

xxxyyy

gatni. Többször megtapasztaltam a német polgári lakosság szolidaritását a munkavégzés során. Mint fiatal gyereket megsajnáltak és ennivalót tettek le a közelembe, jelezve, hogy nekem szánták. Az őrök is elnézték, ugyanis fiatal korom ellenére nagyon keményen dolgoztam, és ezt méltányolták.

Dachauból aztán átkerültem a hozzá tartozó külső tábora, Allachba, ahonnan a BMW gyárba jártak a foglyok kényszermunkára. Ebben a táborban egymástól elválasztva orosz hadifogolytábor, keresztény politikai foglyok tábora és a zsidók tábora működött. A BMW a háború alatt repülőgépmotorokat gyártott.

A BMW-nél egy-egy műszakban három-négyezer ember dolgozott. Ezen a munkahelyen a zsidók két hétnél tovább nem maradtak életben.

Már a munkába menetelés is megpróbáltatás volt. A keskeny út két oldalát drótkerítés övezte, amin kívül kutyás őrök álltak. Mindig a zsidók mentek leghátul. Ekkora embertömeg mozgására jellemző, hogy ha az eleje sétál is, a vége már csak futással tud lépést tartani.

xxxyyy

Így futólépésben mentek a legyengült foglyok, cipelve az ételes kondért, amiből az étel javát a katonák a kutyáknak kiszedték. Ha nem haladt a menet vége elég gyorsan, az őrök a foglyokra uszították a kutyákat. Édesapám két hónapot, én vagy két-három napot dolgoztam itt. Újból szerencsém volt, mert beosztottak a táborparancsnok lakosztályának és a lágergondnok lakásának a takarítására. Ez könnyebb munka volt. Mint fiatal gyerek, ügyes, élelmes voltam, jártam krumplit lopni. Kivágtam a kabátomnak a zsebét és a szövet és a bélés között vittem be, amit szereztem. Egyszer elkaptak, úgy volt, hogy 25-öt vernek rám, már fel is állították az asztalt, amire rá kellett feküdni, de végül az SS katona megkegyelmezett, megúsztam.

A lopott krumplit megsütöttem és minden este vittem édesapámnak. Szereztem számára cigarettát is, mert szenvedélyes dohányos volt, összeszedtem neki a csikkeket.

Igen ám, de megbetegedtem. Elkaptam a flekktífuszt, 40 fokos lázam, hasmenésem volt.

Bekerültem a kórházbarakkba, ahol a nagyváradi zsidó kórház orvosai voltak. Nem volt persze semmi gyógyszerük. Élni akarásom, szívósságom miatt pár nap alatt kihevertem a szörnyű betegséget. A barakkorvosok annyit tudtak segíteni, hogy egész

télen benntartottak, ott takarítottam, segédkeztem. Jött azonban a szomorú hír, hogy édesapám meghalt, nem bírta a megpróbáltatásokat a fizikai és lelki támogatásom nélkül.

Tavasszal újból beosztottak munkára, bombatölcséreket kellett betemetni, illetve egy helybeli parasztember földjére hordtam a trágyát és tettem azt rendbe.

1945 áprilisára teljes fejetlenség alakult ki a táborban. Rendszeresen hoztak más lágerekből szörnyű állapotban lévő foglyokat, akik közül érkezésük után nyomban sokan meghaltak. Ha éjjel érkeztek, reggel teherautó számra hordták el a holttesteket.

Másokat hoztak, minket meg elvittek. Bevagoníroztak, de zárt vagon már nem volt, hanem szúrós dróthálóval fedték le a nyitott vagonokat, úgy szállítottak oda-vissza.

A szövetségesek ekkor már rendszeresen bombáztak, de érdekes módon a BMW gyár egyetlen találatot sem kapott az egész háború alatt. A nyitott vagonban három napig álltunk Karlsfeld állomáson. Mint a háború után megtudtuk, Himmler kiadta a parancsot, hogy a koncentrációs táborok foglyai nem maradhatnak életben. Ezt a parancsot sok helyen végrehajtották, de volt, ahol nem. Ilyen volt a mi táborunk is, szerencsénk volt.

xxxyyy

A nagy zűrzavarban végül 1945-ben az amerikaiak szabadítottak fel bennünket. Rögtön kaptunk vöröskeresztes élelmiszercsomagokat. Sok fogolytársamnak ez lett a veszte, az evéstől haltak meg, mert a legyengült szervezet nem tudta feldolgozni a hírtelen behabzsolt élelmet.

Felszabadulásunk után Csehországon keresztül jöttem haza.

Utunk során megtapasztaltam az orosz és az amerikai katonák ellátásának különbségét. Az orosz katonák csak egy kis vékony gimnasztyorkában jártak, élelmük alig volt, míg az amerikaiak elegáns, vasalt egyenruhát-nyakkendőt viseltek. El voltak látva

mindennel, amire szükségük volt, csak autóval közlekedtek. A benzin az út mentén volt lerakva, annyit vételeztek, amennyire szükségük volt: feltették a tele kannát és otthagyták az üreset.

Gyulaházára jöttem haza, addigra két nagybátyám, anyám két testvére visszajött a munkaszolgálatból. Gazdálkodni kezdtünk 100 hold földön. Persze kulákok lettünk, így végül 1949-ben felajánlottuk a földet az államnak. Nagy kő esett le a szívünkről, hogy elfogadták, bevetve adtuk át.

Utána fuvaros voltam vagy két évig, majd bevonultam katonának. Itt kitüntetéssel végeztem el a tiszthelyettesi iskolát. Szakaszparancsnok lettem, 1953-ban szereltem le.

Leszerelésemet követően dolgoztam a húsiparnál, majd Debrecenbe az Állami Fuvarozóhoz kerültem kocsisnak, ott négy évet húztam le. Naponta több száz mázsát kellett megmozgatni, le- felrakni. Nagyon jól kerestem a nehéz munkával, így minden évben Hajdúszoboszlón nyaraltam, ami akkor nagy szó volt.

1958. januárban visszajöttem Kisvárdára, és a Húsipari vállalatnál helyezkedtem el, ott dolgoztam 35 évet. 1991 decemberében onnan mentem nyugdíjba. Munka mellett elvégeztem a nyolc osztályt – hiszen előtte csak hat elemim volt –, majd mezőgazdasági technikumba jártam, végül elvégeztem az agráregyetemet, 1971-ben agrármérnöki diplomát szereztem. Ugyanebben az évben kötöttem házasságot Berecz Erzsébettel, ő református elvált asszony volt.

xxxyyy

1972. november 21-én született a fiunk, József, aki itt ügyvéd Kisvárdán. Két aranyos kislány unokám van: Judit és Dóra.

2010-ben özvegyen maradtam, a feleségem hosszú betegeskedés után halt meg.

Ma is dolgozom, a fiammal több, mint 100 hektár földön gazdálkodunk. Gazdaságunk gépesített, de emellett is sok tennivalóm akad.

Történetem végére kellett hagynom, hogy mi történt az édesanyámmal. Ha az elején szólok róla, nem tudtam volna szinte semmit elmondani, a sírás, a szomorúság ebben megakadályozott volna.

1944-ben édesanyám 34 éves fiatalasszony volt, 1910-ben született. A birkenaui

rámpán láttam őt utoljára, a lágerélet alatt sem hallottam róla semmit. Aztán a felszabadulás után találkoztam kisvárdai asszonyokkal, akik elmondták, mi történt vele. Őt is munkára választották, Birkenau után valamelyik melléktáborba került dolgozni. Ő sem tudott rólam semmit, élek-halok, mi van velem. Aztán később a lágerlakók között is ismertté vált, hogy a gyerekeket, öregeket, munkára alkalmatlanokat a szelektálás után gázkamrában megölték, krematóriumban elégették. Mivel nem tudott rólam semmit, arra gondolt, hogy én is erre a sorsra jutottam, hiszen csak 13 éves voltam. Gyermeke vélt elvesztését nem tudta elfogadni, nem akart így élni, és szándékosan nekiment a láger villanydrótos kerítésének, így halt meg.

xxxyyy

Édesanyám irántam érzett szeretete erősebb volt az élni akarásánál. Ezzel a tudattal élem az életem, ami nem könnyű. Ha ott a láger nyomorúságában tudunk egymásról, kis szerencsével mindhárman túlélhettük volna a borzalmakat. Nem így történt.

Alice és Elvira

„Volt egy orosz katona, hozott nekünk egy vekni fekete kenyeret. Mondta, hogy ne együnk mást, csak ezt. Fogolytársaink közül sokan ettek a németek által a raktárakban hátrahagyott ételből, felfúvódtak és meghaltak.”

2010. január 1-én a mai Sátoraljaújhelynek 15.901 lakosa volt. 1944-ben a városból 4000 zsidót deportáltak. Ez a szám a város mai összlakosságának is csaknem az egynegyedét tenné ki. Ebből a városból származik Róth Alice – zsidó neve Hane – és Róth Elvira: Feige Perl. A két idős hölgy testvérek, történetüket Alice mondta tollba.

1925. július 7-én születtem, édesanyám Schwarcz Margit, édesapám Róth Jenő. Négyen voltunk testvérek: Erzsébet, Elvira, Miklós és én. Elvira 1922. december 22-én született, most lesz 90 éves. Már csak ketten élünk a testvéreim közül.

Chane

A gyerekkorunk csodálatos volt, édesanyám a megtestesült „jiddische mame”. Édesapám biztosította családunk megélhetését.

Végzettségét tekintve férfiszabó volt, aki elkészítette a férfiruhákat. Volt üzlete, és később Erzsébet testvéremmel vásárokra jártak. Falusi embereknek télikabátokat, csizmanadrágokat készített. A fizetség sokszor természetben történt: megkérdezte a kuncsaft, hogy pénzt adjon vagy valami mást. Így került a házhoz baromfi, liba, kacsa, kukorica. Édesanyám a sovány, ”száraz” libát-kacsát tömte, majd a súly elérésekor a metszővel vágatta le. Glatt kóser háztartásunk volt, amit mi a mai napig tartunk, és Erzsébet testvérem is haláláig kóser háztartást vitt. Amikor a fia katona volt, Erzsébet a laktanyába is bevitte az előírásoknak megfelelően készített ételt.

Édesapám minden reggel és este templomba járt az ortodox zsinagógába. Volt úgy, hogy télen szinte életveszélyes volt a síkos úton menni, de ez sem tartotta vissza. Érdekes módon – ennek okát már soha nem fogom megtudni – édesanyám a

stateszku (status quo) zsinagógát látogatta. A szüleim egészségesek voltak. Nem emlékszem, pontosan mikor születtek, de 1944-ben apám 54, anyám 52 éves volt.

A bátyám egy Brühner nevű kereskedőnél volt segéd, Elvira egy előkelő ruhaszalonban volt varrónő, gyönyörűen varrt.

Én a hat elemit a status quo zsidó iskolában, majd utána az állami iskolában a két éves gazdasági továbbképzőt végeztem el. Mindannyian tanultunk németül. Elvira és Erzsébet nagyon jól beszéltek, én már csak alapszinten.

Édesanyám rengeteget olvasott. Minden péntek este nosztalgiaestet tartottunk, ahol ott voltak az anyai nagyszüleim is. Ezeken az esteken anyám az olvasmányairól is beszámolt.

Gyerekfejjel úgy emlékszem, hogy Sátoraljaújhelyen a lakosság háromnegyede zsidó volt. Ellentétet zsidók és keresztények között gyerekkoromban soha nem tapasztaltam. A baráti körömbe keresztény és zsidó fiúk, lányok egyaránt tartoztak.

Apám mindig olvasta az Esti Kurírt. A cikkekből kicsengtek az antiszemita felhangok, de ami bekövetkezett, azt álmunkban sem sejtettük.

A bátyám először tényleges katonának vonult be, majd behívták munkaszolgálatra. Ilosván volt munkaszolgálatos. Egy nagyon rendes őrnagy volt a parancsnoka, aki gyakran hazaengedte szabadságra.

1944 tavaszán kezdtem el varrni tanulni. Történt, hogy egy napon apám azzal a hírrel jött értem, hogy bejöttek a németek, persze ekkor már sárga csillagot viseltünk.

A szüleink és a három lány együtt mentünk a gettóba, ami a status quo zsinagógában volt kialakítva. El kellett hagynunk az otthonunkat, szinte semmit nem vihettünk magunkkal. Valamit leterítettünk a padlóra és ott aludtunk. Néhány nap után mentünk a vasútállomásra, és a családunkat bevagonírozták. Elindult a vonat ismeretlen célja felé. A vagonban voltunk vagy nyolcvanan. Néha beadtak egy kis vizet, meg beengedtek egy kis levegőt. Volt, aki már itt meghalt.

Birkenauba érkeztünk meg három nap után. Kiszálltunk a vagonból. „Rechts-links" – hangzott a vezényszó, ennyin múlott az élet. Minden pillanatok alatt történt. Mi hárman lányok együvé kerültünk, míg a szüleink a másik oldalra. Fel sem fogtuk, hol vagyunk. Mi, lányok együtt voltunk, beszélgettünk, majd odaszólt egy cseh lány, Olga – aki már két éve ott volt –: Addig, míg ti itt nevetgéltek, anyátokat, apátokat ott égetik – és a füstölgő kéményekre mutatott.

Ekkor értettük meg a különös szagot, mert láttuk a kéményeket, csak a szag nem olyan volt, mint ami egy pékségből jön. Az odaveszett hozzátartozóink számát meg sem lehet becsülni. Apámnak volt 11 testvére, mind családosok, senki nem maradt meg közülük.

Tetováltak bennünket. Az én számom „A6698”, az Elviráé „A6699”. Elvira már a felszabadulás után kioperáltatta, mert elege volt a munkahelyén a kérdezősködésből.

Birkenauból átkerültünk Auschwitzba mind a hárman. Szerencsénk volt a munkával, ugyanis a ruhaválogatóban dolgoztunk két műszakban. A transzportokról levetett ruhákat kellett szortírozni, kabátot a kabáthoz, szoknyát a szoknyához. Zosha, egy lengyel fogoly nő volt a parancsnok. Rendes volt, de azt nem mondhattuk meg, hogy testvérek vagyunk, mert akkor szétválasztanak.

Történt az egyik napon, hogy mentem a lagerstrassen a WC-re, és zsebre dugtam a fázós kezem.

Vesztemre szembetalálkoztam a lagerführerrel. Nyomban „megsportoltatott”: vezényszóra a sárba – amiben egy üvegdarab is volt – hasra kellett feküdnöm, majd felállnom, ezt többször. A kezemet elvágta az üvegszilánk. Mondta a német, hogy majd az éjszakai műszakban meglátogat. Így is történt. Mondta Zoshának, hogy jöjjön elő az, akit ma megsportoltatott. A további büntetés az lett, hogy elválasztottak a testvéreimtől, és zárkát kaptam. A zárka egy szúnyoghálóval zárt barakk volt, ahol bogarak voltak, szörnyű volt. Mindez azért, mert zsebemben volt a kezem.

Feige Perl

Aztán amikor a lagerführer megnyugodott, visszakerültem a nővéreimhez.

A lágerben Erzsi nővéremnek lefagyott két ujja. Én borzasztóan le voltam fogyva, nem voltam talán húsz kiló sem akkor, amikor az oroszok felszabadították a lágert.

A tábor felszabadítása után Erzsi és én kórházba kerültünk. A németek elmenekül-

tek, még a félig kész ételt is otthagyták. Volt egy orosz katona, hozott nekünk egy vekni fekete kenyeret. Mondta, hogy ne együnk mást, csak ezt. Fogolytársaink közül sokan ettek a németek által a raktárakban hátrahagyott ételből, felfúvódtak és meghaltak.

Az oroszok mondták, mehetünk, amerre látunk. Mi elkerültünk egy német családhoz még Auschwitzban, befogadtak bennünket, nagyon rendesek voltak.

Persze mi is segítettünk rajtuk, mert Elvira eljárt az oroszokhoz a konyhára dolgozni, és fizetségül ennivalót kapott, amit hazahozott. Én olyan sovány voltam, hogy egy babakocsiban elfértem. A német család orvost hívott hozzám, aki erősítő injekciót adott. Mikor ment el, kérdeztük tőle, hogy mivel tartozunk. Az öreg orvos válaszul elkezdett sírni és össze-vissza csókolt.

A felszabadított Auschwitzból elkerültünk Ravensbrükkbe és Neustadtba, elhagyott lágerekbe, majd elhangzott a jelszó, hogy szálljunk fel a vonatra, mert megy vissza Magyarországra. Be is szálltunk egy vagonba, de a vonat majd csak másnap indult, ott éjszakáztunk. Na, ezalatt ellopták a kis motyónkat. Persze nem volt annak semmi értéke, de másnak még annyi sem volt, hát ellopta.

Megérkeztünk Budapestre, ahol a Vas utcai kórházban kicsit felerősítettek. Onnan már csak Elvira ment Sátoraljaújhelybe. Meg sem próbálta a házunkat visszaszerezni. Erzsi és én Nyíregyházára kerültünk.

Elvira férjhez ment a nagy szerelméhez, Simon Gyulához, és később Miskolcra költöztek.

Erzsi nővéremnek a háború előtt volt egy udvarlója, Ferber Sándor. Sanyi nagyon szerette a nővéremet, de Erzsi nem ment hozzá, mert nem tartotta elég vallásosnak. Sanyi megnősült, született egy kislánya is, persze az első felesége és a kisgyermek odamaradtak.

A felszabadulás után az elárvult Sanyi és Erzsi összeházasodtak.

A bajok jöttek egymás után. Az első gyermekük, egy kisfiú halva született. Azt mondták az orvosok, hogy nem lett volna szabad a láger után rövid idő múlva szülnie.

Utána lett egy gyönyörű, bronzhajú, hosszú szempillájú, kreolbőrű kislánya, Zsuzsika, akit csak Taskunak hívtunk. Zsuzsikának születésekor megnyomták az agyát és lebénult. Teljesen magatehetetlen volt. Én itt maradtam Nyíregyházán a nővéreméknél. Taskut ápoltam, gondoztam, én voltam a gyermekkel. Csak pépes ételeket tudott megenni, és a narancs volt az egyetlen gyümölcs, aminek az ízére reagált. Így aztán a legnagyobb ínség idején is, ha más nem, de narancs, mandarin mindig volt Ferberéknél.

Tasku után megszületett Anikó, akinek halva született az ikertestvére. Nyolc éves

volt Tasku, amikor mindketten megkapták a kanyarót, és Tasku meghalt. Nagy bánat nehezedett a családra. Aztán megszületett Gyurika, anyjának a szemefénye. Már mondtam az elején, hogy mikor Gyuri katona volt, minden délben megjelent az anyja a laktanyában – kijárta, hogy engedélyezzék –, és vitte a kóser ételt.

Én a fiatalságomat a nővérem családjának áldoztam, persze ezt nem panaszként mondom. Erzsi szent asszony volt, a zsidóságát, a hitét soha el nem hagyta, bármilyen csapás érte is a családot.

1965. szeptember 21-én férjhez mentem. A férjem, Gancz Márton, Kárpátaljáról származott. Nagytiszteletű rabbi volt a nagyapja, persze én őt nem ismertem. A férjemnek egy húga és egy öccse volt, mindketten odamaradtak. 25 évet éltünk együtt, Miskolcon laktunk, gyermekünk nem született. A férjem 1990-ben halt meg.

Elvirának született egy fia és egy lánya. A lányától már öt dédunokája is van, akik Kanadában élnek. A fia is családos, tehetséges gyermekei vannak.

A férjem elvesztése után újból Nyíregyházára kerültem. Erzsi nővéremet betegségében, halála előtt én ápoltam.

Most együtt lakunk a 90 éves Elvirával. A Teremtőnek hála, ellátjuk magunkat, csak a nagytakarításhoz hívunk segítséget.

Templomba nem járunk, de az ünnepeket itthon megtartjuk. Csak kóser ételt fogyasztunk, és együtt imádkozunk.

Nincs szükségünk templomra ahhoz, hogy a hitünk szerint éljünk.

Én a deportálásról ezelőtt senkinek nem beszéltem, sem a családtagoknak, sem idegeneknek.

Volt egy nagyon jó keresztény barátnőm, aki kivándorolt Amerikába. Azután is nagyon jóban voltunk, chanukakor, peszachkor mindig felhívott telefonon. Egyik telefonbeszélgetés alkalmával kérte, hogy az Auschwitzban történtekről beszéljek a lányának, mert ebből írja az egyetemen a szakdolgozatát. Mondtam a barátnőmnek, hogy szó sem lehet róla. Megharagudott rám emiatt, azóta nem tartjuk a kapcsolatot.

Az egy évig tartó szenvedés emlékét persze nem lehet kitörölni, a sok évtizedes hallgatás sem halványította el.

Váradiné Farkas Emma

„Beázott a tető, a vizes földön aludtunk, szorosan egymás mellett a csupasz, nedves földön. Megfordulni csak úgy lehetett, ha az egész sor fordult."

1773-ban írott emlékek utalnak arra, hogy Hajdúnánás lakossága zsidókkal kereskedelmi kapcsolatba került. A 19. század elejétől a zsidóság már fontos elemévé vált Hajdúnánás mindennapjainkat.

Megjelenésük mentalitásban, gondolkodásmódban jelentett új áramlatot. A zsidók egy modernebb életszemléletet képviseltek, ami olyan vonásokon keresztül volt mérhető, mint az őket jellemző szorgalom, vállalkozói kedv és haszonelvűség.

Ezek a polgári jellemvonások az adott feudális keretek között egy modernebb világ felé mutattak, annak előfutáraiként értékelhetőek. (Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXX.)

1940-ben 17.996 fő volt Hajdúnánás lélekszáma, közülük mintegy 6 %, tehát csaknem 1100 ember volt zsidó.

Váradiné Farkas Emma (zsidó neve: Friemed) családja ebből a városból származik. Most az ő története következik.

1924. október 25-én születtem Hajdúnánáson. Édesanyám Dászkál Szeréna, édesapám Farkas Mátyás.

Öten voltunk testvérek: Erzsébet 1917-ben, Erna 1920-ban, Sándor 1922-ben

Családi fotó. Az álló sorban középen Farkas Emma

született, utánuk következtem én, Éva pedig 1929-ben született.

Édesapám marhakereskedő volt, édesanyám otthon dolgozott a háztartásban. Kóser háztartást vezettünk, de a háború előtt szinte minden vidéki zsidó család így élt. Hajdúnánáson a zsidó élet intézményei: a zsinagóga, a heider egy utcában helyezkedtek el, amit később Zsidó utcának neveztek. Nem voltunk gazdagok, de édesapámnak volt annyi jövedelme, hogy középosztálybeli szinten el tudta tartani a családját. Én az elemibe a hajdúnánási zsidó iskolába jártam, majd elvégeztem a gimnázium négy osztályát. Az volt a tervem, hogy táncpedagógus leszek. Ez a családunkban nem volt ismeretlen, ugyanis az édesanyám egyik testvérének, Dászkál Móricznak tánciskolája volt Hajdúnánáson. Nagyon szerettem szerepelni, ügyesen tornáztam, táncoltam. Sajnos mire Budapesten megkezdhettem volna a táncpedagógusi tanulmányaimat, bejöttek a zsidótörvények, a megszorítások, így nem vettek fel, nem tanulhattam tovább. Erna és Sándor testvéreim befejezték Hajdúdorogon a négy polgárit. Sándor utána nyomdász lett, Éva varrni tanult, Erzsébet, a legidősebb nővérem férjhez ment.

Erzsébet férjét, Schlisser Izidort behívták munkaszolgálatra, ezért a nővérem, hogy ne legyenek egyedül, az öt éves Bandikával hazajött. Édesanyám 1943-ban középfülgyulladásban egy hét betegeskedés után meghalt. Ekkorra már Sándor testvérem is munkaszolgálatos volt.

1944 tavaszán – a dátumra nem emlékszem pontosan – bejöttek a németek és megkezdődött a zsidók összegyűjtése. Jött a rendelet, hogy mindenkinek sárga csillagot kell viselni.

Hajdúnánáson két utcát kiürítettek: az egyik volt a Zsidó utca, a másik a mellette lévő, és az ott található házakba zsúfolták be az embereket. Egy-egy szoba jutott egy családnak. Ez volt a gettó. Takarókat terítettünk le a földre, és úgy aludtunk. Ágyneműt, valami ruhaneműt és ennivalót vihettünk magunkkal, minden egyéb holminkat ott kellett hagyni a házunkban. Mikor elfogyott a hazulról vitt élelem, csendőri kísérettel mehetett ki két ember a városba valamit vásárolni. Ez a gettóbeli élet nem sokáig tartott, talán két hétig, amikor jött egy újabb parancs, hogy a zsidókat össze kell gyűjteni a templomudvarra. Ott a csendőrök felállítottak egy asztalt. Az asztal előtt egyesével haladtunk el, és mindenkinek le kellett adnia az ékszereit, minden még meglévő értékét. Emlékszem, mindez estére fejeződött be, már sötétedett, ennek ellenére menni kellett a vasútállomásra, ahol vártak a marhavagonok. Ahogy vonultunk a pályaudvarra csendőri kísérettel, a lakosság két oldalról ugyancsak kísért bennünket. Volt, aki örömét fejezte ki, de volt, aki sírt és egy-egy darab kenyeret odacsúsztatott. Fogalmunk nem volt, mi miért történik, mi következik, hova utazunk.

Hallottunk olyan híreket, hogy Sándor testvérem Hajdúböszörményben van munkatáborban. Édesapám a készpénzét nem adta oda a csendőröknek, eldugta a

kabátja bélésébe. Az volt az elgondolása, hátha Böszörményben találkozunk Sándorral, és kidobja neki a vagonból a pénzt. Persze ez nem így történt, a testvéremmel nem találkoztunk.

Megérkeztünk Debrecenbe, ahol a város mellett kiszállítottak a vonatból és a szántóföldön, a szabad ég alatt töltöttünk talán egy hetet. Itt találkoztunk össze a későbbi férjem, Felbermann Pál szüleivel, akik emlékszem, összehordtak kis gallyakat, és főztek valami kis ételt, amivel megkínáltak. Aztán kis siheder német SS-ek jöttek, betereltek mindenkit újból a vagonokba. Édesapám a nála lévő pénzt, félve, hogy az SS-ek megtalálják, egyszerűen eldobta. Négy fillér maradt a zsebében. Emlékszem, hogy sírt szegény, hogy ennyi maradt élete munkájából. Azt mondogatta, milyen jó, hogy az édesanyánk mindezt nem érte meg, ő el van temetve és van sírköve.

A vagonokban rengetegen voltunk. Nem adtak egy korty vizet sem, a szükségünket konzervdobozokba végeztük, amit kiborítottunk, ha nagy ritkán ránk nyitották az ajtót.

Vizünk annyi volt, amennyit üvegekben magunkkal vittünk. Ment a vonat vagy három napot, majd megérkeztünk Auschwitzba. A csomagunkat, a szegényes kis holmit a vonatban kellett hagyni.

Minden nagyon gyorsan történt. Édesapámat, Erzsébet nővéremet és a kis Bandit baloldalra állították, engem, Ernát és Évát a jobb oldalra. Azt láttuk, hogy a fiatalok kerültek a jobboldalra, az öregek, a kisgyerekesek a balra. Emlékszem, édesapám utolsó szava az volt, hogy „Gyerekek, vigyázzatok a csomagokra". Nem értettük, milyen csomagokra, hiszen minden a vagonban maradt. Utólag visszagondolva: ha a kisfiú az édesapám kezét fogja, akkor Erzsi is megmaradt volna, de hát hogy engedte volna el ő a gyermeke kezét! Itt láttuk őket utoljára.

Minket, hármunkat elvittek a fürdőbe, lekopaszítottak, szőrtelenítettek mindenütt. A ruháinkat ott kellett hagyni, adtak valami kis rongyokat, abba kellett öltözni Innen mentünk a barakkokba. Itt a blockaltestek lengyel zsidó nők voltak, akik ugyanolyan durvák voltak, mint a németek. Beázott a tető, a vizes földön aludtunk szorosan egymás mellett a csupasz, nedves földön. Megfordulni csak úgy lehetett, ha az egész sor fordult. Tisztálkodási lehetőség annyi volt, hogy lajtos kocsiban hoztak vizet, persze keveset, így hárman egy lavór vízben mosakodtunk meg, ahogy tudtunk. Egy nap egyszer adtak a koszos csajkánkba valami üres levest. Tíz embernek volt egy csajkája. Ha akadt benne egy darab krumpli vagy egy szem bab, azt háromfelé osztottuk. Picit leharaptunk belőle és adtuk a másik szájába. Munka nem volt, csak tengtünk-lengtünk. Minden nap már hajnalban zehlappel volt. Jött Mengele, nézte a szemünket, orrunkat, kezünket, és válogatott ötletszerűen. Akiket kiállított, azok a lányok örökre eltűntek. A lengyel nők már 5 éve ott szenvedtek, mutatták a kéményeket, hogy „ott égetik a kiválogatottakat, meg ott égtek el a hozzátartozóitok is."

Nem hittük el, ilyen nem létezhet… pedig igaz volt.

Auschwitzban olyan két és fél hónapig voltunk, amikor jött a parancs, hogy be kell vagonírozni bennünket. Mentünk a vonattal városról városra, már bent Németországban, és elérkeztünk Bergen-Belsenbe. Itt sátrakban laktunk, majd kiválogattak munkára és elkerültünk Duderstadba. Szerencsére együtt, sőt, velünk volt Felbermann Vera, a későbbi első férjem testvére és egy unokatestvérem, Róth Margit is

Duderstadtban egy gyárban dolgoztunk, töltényhüvelyeket válogattunk. A gyárhoz tartozó lágerban a korábbihoz képest nagyon jó elhelyezésünk volt, mert priccseken aludtunk, pokróccal takaróztunk, lehetett egy héten kétszer zuhanyozni, és adtak enni. A húgomat, Évát kiválasztották a konyhára. Egyik napon én mentem el helyettesíteni, mert Éva betegeskedett. Emlékszem, egy barna szövetkabát volt rajtam. A konyhán elcsentem egy jó nagy főtt lócsontot, azzal, hogy viszem a testvéreimnek, ők is egyenek egy kis jót, mert a csont végén volt egy kis hús. Mikor sorba álltunk, a lágerfőnöknő észrevette, hogy kidudorodik a kabátom, megnézte mi az. Utasított, hogy a csontot vigyem vissza a konyhára. Nem vittem vissza, hanem eldugtam, de a lágerfőnöknő megtalálta. Na, akkor kaptam tőle egy olyan pofont, hogy tényleg a csillagokat láttam. Akkor tapasztaltam meg, hogy milyen az, amikor az ember az ütéstől csillagokat lát, ezt a jelenséget addig csak hallomásból ismertem.

Aztán a végén ennek a nőnek a kedvence lettem. Az történt, hogy egyik alkalommal egy német nőnek fésültem a haját. Meglátta az „aufseherin" – így kellett szólítani a lágerfőnöknőt –, kérdezte, hogy „te értesz a fodrászkodáshoz?". A többiek mondták, hogy „hát még ha látná, hogy tud táncolni!" Tartottam egy tornabemutatót. A lányok énekeltek, én spárgát csináltam, pörögtem, forogtam, tetszett az aufseherinnek. A végén a kedvence lettem annak, aki korábban jól összepofozott.

Duderstadtban 1945. április elejéig voltunk, amikor újból bevagoníroztak bennünket egy szál ruhában, élelem, víz nélkül. A vonat hol megállt, hol ment. Volt, hogy le kellett szállni, mert bombázások voltak. Akkor a németek már a front elől menekültek, és vittek magukkal minket is. Egy ideig mentünk vonattal, majd gyalog. Enni nem adtak semmit. Egy éjszakát egy filmgyár épületében töltöttünk. A nyomokból, széthagyott rongyokból, papírdarabokból arra következtettünk, hogy előttünk ott járt már más fogolytranszport. Reggel mentünk tovább, hetekig gyalogoltunk. Ha láttunk egy szemétdombot, szaladtunk keresni valami ennivalót: krumplihéjat, egy-egy répát. Végül hetek múlva csontig lesoványodva, elcsigázva, rongyosan érkeztünk Theresienstadtba. Ott több magyar családdal találkoztunk, akik Ausztriából kerültek oda. Együtt voltak a szülők a gyerekekkel, ezt nem is értettük, hogyan lehetséges. Ezek a magyarok csodálkoztak, hogy mi miért vagyunk ilyen rossz állapotban. Mikor elmeséltük nekik, hogy min mentünk keresztül, nem akarták elhinni.

Theresienstadtban már nem sokáig maradtunk, mert jöttek az oroszok és felsza-

badították a tábort, kinyitották a kapukat és mondták, hogy mehetünk, amerre látunk.

Na de hova menjünk? Soványak voltunk, rongyosak, nem volt pénzünk.

Végül kaptunk tőlük igazolást és vártuk a lehetőséget, hogy hazajöhessünk.

Erna, Sanyi, Éva és Emma, az életben maradt négy testvér

Én és a testvéreim a vonat tetején utaztunk haza, mert csüngtek még a vonat oldalán is, bent nem volt hely. Ha alagút jött, összehúztuk magunkat, nehogy levigye a fejünket. Így érkeztünk meg Budapestre, ahol már megszervezték a deportáltak fogadását. Kaptunk egy kis pénzt is. A nővéremtől a hazaúton egy orosz katona ellopta a pénzét. Emlékszem, hogy sírt a testvérem, de mondtuk neki, hogy ne sírjon, úgy sem ér az a pénz semmit. Így is volt: mire hazaértünk Hajdúnánásra, a pénzért egy tojást sem tudtunk vásárolni.

A házunkban idegenek laktak, de rendesek voltak, mondták, adjunk egy kis időt és kiköltöznek.

Róth Margiték háza üres volt, érdekes módon azt nem foglalta el senki. Ott helyezkedtünk el átmenetileg.

Hazajött a korábbi udvarlóm, Felbermann Pál is. Gyorsan történtek az események, 1945. augusztus 27-én már össze is házasodtunk. A háború előtt az ő szülei – akik szintén odamaradtak – földbirtokosok voltak. 1945-ben még megvolt a tanyájuk, kiköltöztünk oda. Persze nem sokáig maradhattunk, mert a földet elvették. A férjemnek nem volt szakmája, a gazdálkodáshoz értett, föld nélkül ez nem ment. Az elején mindenfélével foglalkozott, hogy eltartsa a családot, hiszen gyerekeink lettek: 1946-ban megszületett Tamás, majd 1948-ban Endre. Én bekerültem a debreceni fodrász ktsz-hez, fodrász lettem, majd később Miskolcra költöztünk. A férjem végül tsz agronómus lett, de megromlott a házasságunk, és 24 év után elváltunk.

A testvéreim a háború után kivándoroltak: Sándor Ausztráliába, Erna Amerikába, Éva Kanadába. Sándor testvérem 65 évesen meghalt, Éva és Erna élnek. Erna még 90 évesen is hazajött Amerikából meglátogatni.

Én a válásom után kétszer mentem férjhez. A harmadik férjemmel, Váradi Lászlóval nagy harmóniában éltünk. Sajnos 12 évi házasság után, 2000-ben meghalt.

Azóta egyedül élek Miskolcon.

A fiaimat gyerekkorukban zsidóként neveltem. Jártak heiderba is egy ideig, de ahogy cseperedtek, nem nagyon érdekelte őket a vallás. Én a mai napig minden péntek este gyertyát gyújtok, a nagy ünnepeket számon tartom. A chanukát a gyerekek is megünneplik.

Nagyon szép a családom. Van négy lányunokám és öt dédunokám, két fiú és három lány.

Endre fiam nagy ünnepeken jár templomba, ápolja a hagyományokat és gondoskodik arról, hogy a gyermekei, unokái is megismerjék a család történetét. Az ő családfakutatása eredményeként tudtuk meg, hogy nem Erzsébet volt elsőszülött testvérünk, mert előtte szüleinknek 1914-ben született egy gyermeke, Jenő, aki két hetes korában meghalt. Szüleink soha nem beszéltek róla, a kutatás nélkül rövid földi léte homályban maradt volna, így viszont már ő is tovább él emlékezetünkben.

Lichtblau Sándorné Lakatos Ágnes

„Az úton sokan meghaltak, gyerekek, felnőttek.
A halottakat majd csak Auschwitzban dobálták ki a vagonból."

1924. február 28-án születtem Nyíregyházán, édesanyám Reich Giza, édesapám Lakatos Viktor. Hárman voltunk testvérek: Magda 1919-ben, Gyula 1920-ban született.

Negyedik testvérem születésekor édesanyám és a kisgyermek is meghalt.

Édesapám eredeti családi neve Lévi volt, de mire én születtem, már Lakatosra magyarosította azt.

Családunk nem volt különösebben vallásos. Édesapám – aki tisztviselő volt, könyvelőként dolgozott a vasútnál – templomba sem járt. Édesanyám a háztartásban tevékenykedett, de sajnos, mire én megkezdtem az elemi iskolát, már meghalt.

A zsidó iskolában végeztem el négy osztályt, de heiderba nem jártam, így héberül olvasni, imádkozni nem tudok.

Az elemi befejezése után egy Turcsányi Ica nevű varrónőhöz kerültem tanulónak. Kitanultam a varrónő szakmát, a mesternő fel is szabadított. Nála dolgoztam a deportálásig varrónőként.

Magda nővérem a nagymamámhoz került, mert nagymama egyedül élt.

Fia, menye és dédunokái társaságában

A tisztviselőtelepen laktunk, ami Nyíregyházán a mai Rákóczi út környékén volt, a város szélén.

1944. május 2-án összetereltek bennünket a csendőrök és elvittek Harangodra. Mi hárman voltunk együtt: édesapám, én és Magda nővérem. Rengeteg ember zsúfolódott össze. A csendőrök kínozták, vallatták az embereket, faggatták őket, hogy hol a vagyonuk, adják elő. Nekünk nem volt semmink, szegények voltunk.

Édesapám szívbeteg volt, Harangodon nem volt lehetőség a gyógyszerezésére, rendszeresen rosszul volt, ezért behozták Nyíregyházára a zsinagógába, ahol a kórház volt berendezve. Ettől kezdve nem tudtunk róla semmit.

Minket május 27-én vagoníroztak be Nyíregyházán. Gyalog jöttünk be Harangodról a vasútállomásra. Az emberek az utcán nézték. Volt, aki ennivalót akart adni, de a csendőrök nem engedték, elzavarták őket, azt mondták, ha nem mennek el, ők is jöhetnek velünk.

Gyerekek, öregek egy falat étel, egy korty víz nélkül indultak el a lezárt vagonokban. Nem tudom már mennyi ideig, de több napig ment a vonat, majd megérkeztünk Auschwitzba. Az úton sokan meghaltak, gyerekek, felnőttek. A halottakat majd csak Auschwitzban dobálták ki a vagonból.

Én ott kint Auschwitzban tudtam meg, hogy az édesapám Nyíregyházán nem sokkal az után, hogy bekerült a zsinagógában berendezett kórházba, meghalt.

Amikor megérkeztünk Auschwitz-Birkenauba, Mengele doktor szelektált bennünket.

Én együtt maradtam a nővéremmel, aki labilis idegállapotú volt. Az átéltek olyannyira megviselték, hogy öngyilkos akart lenni. Neki akart menni a kerítésnek, amibe villany volt vezetve. Sikerült lebeszélni.

Auschwitzban barakkokban laktunk, a puszta földön aludtunk, alig kaptunk enni. Dolgozni nem kellett.

Egyik napon bevagoníroztak bennünket és elvittek Rawensbrückbe. Ez egy közbenső állomás volt, nem sokáig tartózkodtunk itt, dolgozni itt sem kellett. Enni egy kis répalevest adtak, majd néhány nap múlva újból bevagoníroztak és elvittek bennünket Malchowba.

Onnan visszakerültünk ismét Auschwitzba, ahol tetováltak. Az én számom A10956, nővéremé A10957.

Minden reggel már hajnalban volt sorakozó, álltunk hosszasan a placcon. Az SS őrök kitaláltak különböző gyakorlatokat, például békaugrást. Én ügyesen ugráltam, ezért nem kellett mennem dolgozni. A nővérem ügyetlenebb volt, ezért őt kiállították a napra, ott állt egész nap a tűző napon.

Nekem erős volt a szervezetem. Igaz, hogy lesoványodtam nagyon, hiszen alig

kaptunk enni, de nem betegedtem meg, kibírtam. A nővérem viszont, mire elérkezett a felszabadulás, nagyon rossz állapotba került, tüdőbetegséget kapott.

Auschwitzban ért bennünket a felszabadulás, a tábort az oroszok szabadították fel.

Miután a tábor felszabadult, ment, ki merre látott. Én és a nővérem először Németországban bolyongtunk, hol vonaton, hol gyalog. Aztán lett egy vonat, ami körbement az országokon, szedte össze a deportáltakat, menekülteket. Erre a vontra sikerült nekünk is feljutnunk.

Mikor hazaértünk Magyarországra, először Debrecenbe mentünk. Élt ott egy nagybátyám, aki állomásfőnök volt a háború előtt, ezért nem deportálták. Nála voltunk néhány napot, majd hazajöttünk Nyíregyházára 1945. augusztus 22-én.

A bátyám munkaszolgálatos volt Borban. Ő is túlélte, mire hazajöttünk, ő már itthon volt. A házunkat román katonák foglalták el. Mindent tönkretettek, az ablakokat is kiszedték, nyílt tüzet raktak a szobában. A hajópadlót is felszedték és elégették. Erről 1949. május 29-én igazolást is kiadtak. Az igazolás tartalmazza, hogy a lakásunk a háborús pusztítások és fosztogatások martaléka lett, az irataink is megsemmisültek.

A nyíregyházi lakásunk használhatatlan volt, ezért visszamentünk a nagybátyámhoz Debrecenbe. Én varrónőként dolgoztam, a nővérem pedig egy pékségben árult péksüteményeket.

Aztán egy barátnőm közvetítésével ismerkedtem meg a férjemmel, Lichtblau Sándorral.

A férjem 1906. március 15-én született, heten voltak testvérek. Egy testvére még a 30-as években Amerikába, egy pedig Párizsba vándorolt ki. Négy testvérét, akik a férjemtől idősebbek voltak, Auschwitzba deportálták az édesanyjukkal együtt, senki nem jött vissza közülük.

A férjemet Kassára hívták be munkaszolgálatra, kikerült a második magyar hadsereggel a Donhoz. Amikor a hadsereg megsemmisült, a férjem fogságba esett, elkerült Nyizsnyij Tagilba. Neki rézműves volt a foglalkozása, ezermester volt. A hadifogságban ragaszkodtak a munkájához, ez lett a veszte, ezért jött csak 1948-ban haza.

1949-ben házasodtunk össze és 1951-ben született a fiam, György. A férjem a hadifogságból már betegen érkezett haza, nem volt egészséges ember. 1973-ban bekövetkezett haláláig a szakmájában maszekként dolgozott, én segítettem neki. A rézműves szakmában volt munkája, hiszen a pálinkafőzők rézüstjeit, a fürdőhengereket, a szikvízüzemek tartályait rézből készítették, így szükség volt a munkájára.

A felszabadulás után nem éltünk vallásos életet. Templomba nem jártunk, gyermekünket is materialista szellemben neveltük. Igyekeztünk asszimilálódni.

A lágerben, a munkaszolgálatban, a hadifogságban történteket pedig el akartuk felejteni, a gyermekünknek nem sokat beszéltünk róla.

A férjemnek volt egy barátja, Rosenthal Ernő, együtt voltak munkaszolgálatosok. Ernő hetente egyszer-kétszer eljött hozzánk, ő és a férjem beszélgettek egymás között a munkaszolgálatos élményeikről. A Nyizsnyij Tagilban volt hadifoglyok minden évben Budapesten tartottak egy találkozót. A férjem oda is elment minden alkalommal, de otthon a családban nem volt téma a láger.

A fiam 1972-ben kötött házasságot Serbán Máriával, aki származását tekintve nem zsidó, de teljes mértékben zsidóként él. Két unokám van: egy fiú és egy lány, és van öt dédunokám.

A fiammal és a menyemmel lakom együtt, nagy szeretettel vesznek körül. Az unokáim, dédunokáim minden héten egy napot nálunk vendégeskednek, az ünnepeket is együtt tartjuk meg. A fiam, Gyuri és a menyem, Mária a zsidó ünnepeken elkísérnek a hitközségbe, gondoskodnak arról, hogy az ünnepeken, összejöveteleken ott legyek hittestvéreim között.

Egy közvetett tanú

A következő interjúalanyom más, mint a „Vannak még tanúk sorozat" eddigi szereplői.

Paládi Gyuláné Margó származását tekintve nem zsidó. Elhivatott egészségügyi dolgozóként nyugdíjazták akarata ellenére 61 éves korában. Mivel kellő erőt érzett még magában ahhoz, hogy dolgozzon, öt évvel ezelőtt az Amerikai Egyesült Államokba utazott, ahol vállalta idős holokauszt-túlélők gondozását, ápolását. Munkája során ezekhez az emberekhez igen közel került, és szükségét érezte, hogy tapasztalatait megossza másokkal.

Felkereste hitközségünket, és mesélt azokról a messze szakadt idős emberekről, akik a holokauszt után már nem akartak Magyarországon élni, de a lelkük legmélyén mindvégig magyarok maradtak.

Paládi Gyuláné Margó

„Mikor felriadt, kérdeztem, hogy mi rosszat álmodott? Akkor mesélte el, hogy a kicsiny gyermekeit, a két és fél éves Emíliát és az öt éves Slajmit elvették tőle Auschwitzban."

New York Brooklyn negyedében található Borough Park, amit Boro-Magyarországnak is neveznek. New Yorknak ez a városrésze a zsidó világ fellegvára, és itt minden házban élnek magyarok, főleg az úgynevezett szatmári zsidók.

Idős zsidóasszonyokat ápoltam 2007-től 5 évig, és kísértem el őket életük végállomásáig. Azt a szót, hogy halál, nem volt szabad kimondani, és azt a szót sem, hogy Auschwitz.

Grósz Lili nénit, akit 84 éves korában ismertem meg, a két barátnője csak suhancnak nevezte, hiszen ő a 98 és 99 éves barátnőihez képest nagyon fiatalnak számított.

A három barátnő Auschwitzban találkozott, majd utána Amerikában.

Akkoriban gondom volt az egyik gyerekemmel. Panaszkodtam Lili néninek, aki a kezembe adott egy írást magyarul, Rössel Mordecháj „Levél egy szülőhöz" c. írását. Ebben olyan bölcsességeket olvastam, ami átsegített a nehézségeken. A legfontosabb, amit megjegyeztem belőle, hogy ha a szülő nehezményezi a gyermeke vele szemben tanúsított magatartását, arra kell gondolnia, hogy a „szülő sorsa adni, mindig adni. Szívet, szeretetet – ha van, anyagiakat –, és nem kérni semmi ellenértéket. Egyetlen mélységes fohász kell, hogy eltöltse a szülő lelkét, mindig adhasson, sose legyen rászorulva gyermekei kegyeire." Ezek a bölcsességek mélyen megérintettek.

Ha a három barátnő összejött – és gyakran összejött –, magyarul beszélgettek értelmes, okos dolgokról, verseket mondtak, nem pletykálkodtak. Kis szegényes falvakban jártak iskolába valamikor, ennek ellenére gyönyörűen, akcentus nélkül beszéltek magyarul, emlékeztek a Petőfi versekre.

Az egyikük, ha elkezdte a Tisza című verset, a többiek bekapcsolódtak és együtt mondták hibátlanul, töretlen magyarsággal: „Nyári napnak alkonyulatánál / megállék a kanyargó Tiszánál…"

Henyu néni lánya és unokája társaságában

A Magyarországról magukkal vitt apró tárgyakat, a beregi, kalocsai megsárgult hímzéseket, amelyeket vagy ők vagy füstté vált hozzátartozóik készítettek, ereklye-

ként őrizték. Így őrzi Henyu néni családja azt a képet, amit az Auschwitzban maradt testvére festett arról a helyről, ahol a Tisza ered.

Mirjam Friedmann Nyíregyházáról származott. Három gyermeke volt: két lány és egy fiú. A fia ombudsman, két méter magas, hatalmas férfi. Mirjam nénihez akkor kerültem, amikor őt a családja már nem tudta otthon ápolni, olyan súlyos beteg volt, kénytelenek voltak bevinni a Home-ba (Otthonba). Az Otthonban igen gondos orvosi kezelést és ápolást kapott.

Az idős emberekkel végzett munkám során tapasztaltam, hogy az Alzheimer kórban vagy más utolsó stádiumban lévő betegségben szenvedő emberek hiába beszéltek aktív korukban akárhány nyelvet, elesett állapotukban már csak az anyanyelvükön értettek és tudtak megszólalni. Az én ápoltjaim tehát csak magyarul beszéltek és csak magyarul értettek.

Mirjam nénihez is jött az ombudsman fia látogatóba, beszélhetett neki bármit angolul, Mirjam néni meg se rezzent. Amikor viszont én magyarul mondtam neki, hogy „Mirjam néni, itt van a kisfia", rögtön felemelte a fejét. Ezért ragaszkodott ahhoz a család, hogy Mirjam nénivel az otthonban is én legyek, hiszen hiába kapta meg a gondos testi ápolást, ha a lelkét nem ápolta senki. A lélek ápolásához pedig szükséges a beszéd, a szó megértése, amit a családtagok már nem tudtak biztosítani.

Az otthonban az ápoltak szórakozásáról, hitéletéről is gondoskodtak. Rendszeresen zenekari előadások voltak, és a zenészek mindig játszottak magyar zenét is. A 97, 98 éves nénik a zenészekkel együtt énekelték például az „Az a szép, az a szép" kezdetű dalt.

Gizi néninek a férje és a nővére odamaradt, a testvérének a férje viszont visszajött, és a két elárvult ember házasságot kötött. Gizi néni Sátoraljaújhelyről származott, ő másfajta nótákat énekelt, mint a szabolcsiak, szatmáriak. Tokaj és a felvidék szerepelt a dalaiban. 99 éves volt, mikor hozzákerültem. Halála előtt néhány nappal kérte, hogy vigyem ki a szabadba, mert meg akarja nézni, hogy megjöttek-e a piros madarak, s ha meglátja őket a fákon, akkor eljött a tavasz. Én hiába figyeltem, nem vettem észre a piros madarakat, de Gizi néni a szódásüveg szemüvegével meglátta őket.

Utolsó napjaiban, ha mosdattam, vagy bármit tettem vele, nem mozgott nem reagált. Amikor viszont meglátogatta a szintén magyar nászasszonya és elkezdte énekelni, hogy „Szól a kakas már", a haldokló Gizi néni kinyitotta a szemét.

Henyu néni – teljes nevén Lőwi Markovics Hermina – Magyarláposról származott. A Tisza itt még csak egy kis patak. Mikor hozzá kerültem, már 20 éve megözvegyült. Egyedül lakott, de mindig alkalmazott egy magyar asszonyt, mert nagyon szeretett beszélgetni, természetesen magyarul. Persze elkelt nála a segítség is, patikatisztaságot követelt a lakásában.

Egyszer, éjjel két órakor arra ébredtem, hogy Henyu néni kiabált: „Gyilkosok, gyilkosok, nem hagyom, nem engedem, kinek ártottak, az egyik még beszélni sem tud! Kitől kérjek bocsánatot?" Remegett, leizzadt. Mikor felébredt, kérdeztem tőle, hogy mi rosszat álmodott? Akkor mesélte el nekem, hogy a kicsiny gyermekeit, a két és fél éves Emíliát és az öt éves Slajmit elvették tőle Auschwitzban. Ő ordított, könyörgött, hogy ne tegyék – mindhiába. Ezzel álmodott még sok-sok év múlva is, nem szabadulva a szörnyű, gyötrelmes emléktől, ártatlan gyermekei segélykérő, ijedt pillantásától. Az esélytelen harc során a jobb alkarját eltörték puskatussal, ami nem jól forrt össze. Élete végéig fájt neki, sokat szenvedett vele, a kabátját is csak segítséggel tudta felvenni.

Munkám során azt tapasztaltam, hogy ezek az idős asszonyok a családjuknak a szörnyű dolgokról nem beszéltek évtizedeken keresztül.

Egy éjjel Henyu néni nagy fájdalmakkal küzdött. Egész éjjel, világos reggelig masszíroztam a hátát, a fájós kezét, és ekkor Henyu néni elmesélte a szörnyű kálváriáját.

Elmesélte, hogyan terelték be őket egy marhavagonba étel és víz nélkül, ahol sem ülőhely, sem WC nem volt. Két napig zötykölődött a vonat, míg megérkeztek a lágerbe. Először a férjétől választották el, majd elvették tőle a két gyermekét. Soha többé nem látta őket, a férjéről sem tudott semmit.

Aztán túlélte az elviselhetetlen borzalmakat. Elmondta, hogy a lágerben a rabok a „Szól a kakas már" dallal tartották egymásban a lelket. Ez volt a jel, ha énekelték, ezzel adták hírül, hogy talán eljön a szabadulás, közelegnek a felszabadítók.

A harmincnyolc kilós Hermina rongyosan, felemás cipőben, orosz teherautón érkezett meg a kis szatmári szülőfalujába, Magyarláposra. Rögtön a házukhoz ment, benyitott, de a házban más lakott. Az ő egykori ruháját viselte az az asszony, aki ajtót nyitott.

„A megölő ellenségemnek sem kívánom azt az érzést, amit én éreztem akkor" – mondta nekem.

Az idegenek kiköltöztek a házból, és tíz nap múlva hazaérkezett a férje is. Elsiratták a két kis gyermeküket.

Nagy szomorúságukban örültek egymásnak, szeretgették egymást, és Herminának nemsokára gömbölyödött a hasa. El sem akarta hinni, hogy a Jóteremtő ezt a csodát megadta neki, hogy újból gyermeke lehet. Megszületett a kislánya, s ahogy mondta: ez többet jelentett neki a világ minden kincsénél, ezért adta a kislányának a Golda (Arany) nevet.

Henyu néni ezt a történetet soha senkinek, csak nekem mondta el.

A halála után én meséltem el a lányának, hogy miért lett a neve Goldy. Az édesanyja búcsúztatásán aztán a lánya beszélte el a gyászolóknak édesanyja történetét, szenvedését, majd örömét, és azt is, hogy mindezt a „magyar asszonytól", vagyis tőlem tudta meg.

Édesanyja, mint ahogy a többi „feliratos néni”, eltemették magukban a lágert, a szenvedést, a borzalmakat.

Mikor kérdeztem tőlük, hogy miért nem beszélnek ezekről a dolgokról a gyermekeiknek, unokáiknak, hiszen nem az ő szégyenük, azt mondták, nem akarják, hogy a gyermekeik, unokáik, dédunokáik valaha is féljenek, bármitől is tartsanak. Ha a kisgyerekek a „feliratról”, a tetovált számról kérdezték őket, valami banális dologgal elütötték a választ, és a kis unokák a hétköznapi válasszal megelégedtek, tovább játszottak, ugráltak gondtalanul.

Edit néni 92 éves, Újfehértóról származik. Nagyon örült, hogy velem találkozott, merthogy Nyíregyháza és Újfehértó közel vannak egymáshoz. Edit néni 82 éves koráig dolgozott, boltjuk volt, amiben ő volt a pénztáros. Ma is él, 60 év után is gyönyörűen beszél magyarul.

Tele van bölcsességgel, életszeretettel. Együtt pucoltuk az ezüstöt, mert ragaszkodott hozzá, hogy ő is részt vegyen benne, ha máshogy nem, ülve, és közben ontotta a bölcsességeket.

„Az élet ott kezdődik, amikor megszűnik a félelem bennünk.

Itt teljes értékű emberek vagyunk, van erőnk, bátorságunk és célunk. Úgy kell élnünk, hogy emberségünk átölelje a holtakat, a meglévőket és az eljövendőket.”

És már énekelte is, hogy „Szeressük egymást, gyerekek, a szív a legszebb kincs, ennél szebb szó, hogy szeretet a nagyvilágon sincs”.

Ez az öt év, amit ezeknél a Magyarországról elkerült, már nagyon idős, sokat szenvedett emberekkel töltöttem, rengeteget adott nekem.

Megtapasztaltam az ő életükön keresztül, hogy az anyanyelv, a szülőföld a sírig elkíséri az embert.

Az eszükkel tudták, hogy az előítélet és félelemmentes élet sok ezer kilométerre volt csak lehetséges, de tudatuk legmélyén és érzelmeikben mindig ott van az a hely, ahol születtek és felnőttek: Magyarország.

Anyám, Weisz Malvina

„…minden nap ástunk egy akkora gödröt, amiben elfértünk,
aztán összebújtunk és úgy melegítettük egymást."

1926. augusztus 31-én születtem Kántorjánosiban. A házunk egy tipikus parasztház volt. Előtér, konyha, egy nagyobb szoba és egy kisszoba. A nagyobb szobában állt középen a nagy szabóasztal, amin apám dolgozott. Férfiszabó volt, az egyetlen a faluban, Kántorjánosiban. Így aztán mindig volt munkája, hiszen a jegyző, a földesúr és más tehetősebbek nála csináltatták az öltönyeiket, a téli, báránybőrrel bélelt mikádókat. Ugyanitt álltak a próbababák, amelyeken a félkész férfizakók feszültek. Körben fekhelyek voltak, hiszen ez a helyiség szolgált hálószobául a hattagú családnak, mert a kisszoba a két nagymama hálóhelye volt, mivel ők is velünk laktak.

Apám, Weisz Márton Mendel harmincegy éves volt 1926-ban, amikor én születtem, egy évvel fiatalabb, mint anyám, Grósz Mária Mirjam.

Négyen voltunk testvérek, négy lány. Rózsi hat évvel volt idősebb tőlem, Irén egy évvel, Etelka két évvel volt fiatalabb, mint én.

Anyám, Klein Lászlóné Weisz Malvina

Ábris nagybátyám, anyám testvére a harmincas évek elején, a nagy gazdasági világválság idején kivándorolt Amerikába. Úgy volt, hogy mi is megyünk, Ábris a hajójegyet is elküldte, minden előkészületet megtettünk. Az égiek azonban nem így akarták. Regina nagymama megbetegedett.

Ma azt mondanák, hogy a pszichés feszültség eredményezte a testi bajt, hiszen biztosan nagyon félt a hosszú hajóúttól, a megpróbáltatásoktól. Nem lett a kivándorlásból semmi, mindannyian otthon maradtunk. Ábris évekig levelet sem írt, annyira megharagudott. Aztán persze belátta, hogy az ő segítsége nélkül nem tudunk megélni, küldte a csomagokat Philadelphiából. Ezek a csomagok hatalmas faládák voltak, tele női ruhákkal, különleges élelmiszerekkel.

Előbb Regina, az anyai nagymamám, majd az apai nagymamám is meghalt. Az ő megüresedett szobájuk lett Rózsi nővérem szobája és varrodája. Rózsi kitanulta a

varrónő szakmát, nagyon tehetséges volt, amihez segítséget nyújtottak a csomagok is, hiszen az Amerikából küldött ruhák kitekintést engedtek a nagyvilágba.

Mi, a három kicsi már nem tanultunk szakmát, pedig a tanító úr azt mondta anyámnak, hogy vétek engem nem taníttatni. Mire az elemi iskolát és a két év ismétlőt elvégeztem, már 1940-et írtunk, a megszorítások, a bizonytalan jövő nem volt kellő alap a tanuláshoz. Persze anyagi lehetőségeink is szűkösek voltak. Apám asztmás beteg volt, egyre nehezebben bírta a munkát, még jó, hogy Rózsi már megállt a saját lábán.

Csodálatos, boldog gyermekkorom volt, amit az édesanyámnak köszönhetek. Honnan volt benne az a mély szeretet és segíteni akarás, ma sem tudom. Szegények voltunk, hiszen csak a mindennapi megélhetésre volt elég az apám keresete, de hozzánk nem tudott úgy jönni bárki, akár ismerős, akár idegen, hogy anyám ne segített volna rajta, ha rászorult.

Oda jártunk elemi iskolába, Kántorjánosiba. Osztatlan iskola volt: amíg az egyik osztály hangosan olvasott vagy számolt, a másik valami írásbeli feladatot végzett. Mire az elemi iskolába kerültem, már tudtam héberül olvasni. Szemben volt a házunkkal, az utca másik oldalán a zsinagóga és a heider.

Az elemiben a keresztény gyerekek tanultak hittant. A hittanóra általában délután volt, akkor mi zsidó gyerekek már hazamehettünk volna, de én mindig ottmaradtam az iskolában. Így megtanultam a református hittant is. Minden évben, mikor vége volt az iskolaévnek, műsort adtak a gyerekek, még ma is emlékszem a szerepekre. Borzasztóan örültem a sikernek, a tapsnak.

Otthon az ortodox vallási előírásoknak megfelelően éltünk. Szigorúan kóser háztartást vezettünk, anyám baromfit tartott, libát tömött, kenyeret sütöttünk. Már tízéves koromban be tudtam dagasztani a három kenyérhez elegendő tésztát a nagy dagasztóteknőben, pedig nem volt könnyű munka.

Jóban voltunk keresztény szomszédjainkkal, természetes volt, hogy zsidók, nem zsidók békében élnek egymás mellett. Mindig volt, aki szombaton meggyújtsa a lámpát, vagy elhozza a kemencéből a sóletet, hiszen a sabati munkatilalmat is betartottuk.

Mindent tudtam a vallásról, az imákat, az áldásokat, a szigorú étkezési szabályokat, hiszen a vallás az életünk alapja volt. A vallás törvényeit mindenben követő élet nem jelentett terhet, mivel a Tóra előírásai a legtermészetesebb módon épültek be a mindennapjainkba.

Távoli rokonunk volt a demecseri Klein család. 1940-ben, valamikor ősszel megkeresett bennünket Ilonka férje, Klein László, hogy behívták munkaszolgálatra, és a feleségének segítségre lenne szüksége, anyám engedje el az egyik kislányt a három

közül. Az állapotos Ilonka egyedül maradt a kisfiával, Sanyikával, ott volt rajta a gazdaság, a bolt, a háztartás gondja. Először Irén húgom ment el Székelybe, hogy segítsen Ilonkának, de hamar feladta, jobb volt otthon, az édesanyánk szoknyája mellett. Ilonka csak könyörgött, hogy fél is egyedül, nem is bírja a háztartást valamelyikünk menjen el hozzá. Így aztán én adtam be a derekam. Alig voltam 15 éves, és megkezdődött a felnőtt életem. Nem is értettem, hogy én, a gyerek milyen segítséget jelentek egy felnőtt családos asszonynak. Attól függően, hogy a férjét, Lacit éppen behívták vagy hazaengedték, én is vagy otthon, vagy Székelyben voltam.

Aztán 1944-ben, amikor már a mi kis békés falunkban is előfordultak atrocitások a zsidók ellen, anyám nem engedett többé. Legyünk otthon együtt, ha bármi történik.

És elkövetkezett 1944. március 19. Kántorjánosiba is bejöttek a németek, oldalkocsis motorkerékpárral száguldoztak a poros főutcán. Megbolondult a világ. A békés, barátságos falunkbeliek között is akadtak ellenségeink, a fiatal fiúk csúfolódtak, ránk verték az ablakot. Kidobolta a kisbíró, hogy minden zsidónak sárga csillagot kell viselni a megkülönböztetés jeléül. Egy olyan kis településen, mint a mi falunk, nem volt annak semmi értelme, hiszen mindenki ismert mindenkit, egyértelmű volt, ki zsidó, ki nem. Persze a rendeletet be kellett tartani, Rózsi megvarrta mindenkinek a sárga csillagot, és hordtuk.

Jöttek mindenféle hírek, hogy nem jó világ jön a zsidókra, de nem nagyon hittük. Igaz, hogy a férfiaknak el kellett menni munkaszolgálatba, de 1944-ig még időnként hazajártak szabadságra. Mikor itthon voltak, elmesélték, hogyan bánnak velük, nem veszik őket emberszámra, kegyetlenkedések is előfordulnak, de még mindig bíztunk benne, hogy vége lesz a háborúnak és minden jóra fordul. Volt egy ismerős család, amelyből a Budapesten élő fiatalasszony a két kisfiával hazajött a szüleihez Kántorjánosiba, mert a férjét behívták munkaszolgálatra. Mindenki úgy gondolta, hogy a kis szabolcsi faluban, távol a világtól nagyobb biztonságban van, mint a fővárosban.

1944. áprilisban peszach után vittek be bennünket a gettóba Mátészalkára. Még volt időnk sütni vagy hat darab nagy kerek kenyeret, azokat csomagoltuk össze, emlékszem, anyám dióbelet rakott zacskókba, azt vittük magunkkal. Azt mondták a csendőrök, úgy pakoljunk, hogy 14 napig leszünk a gettóban.

A gettót Mátészalkán a zsinagóga körüli utcákból alakították ki, kétméteres fapalánkkal volt körbevéve.

Embertelen körülmények között éltünk. Egy szobába több család zsúfolódott össze, a földön aludtunk nők, férfiak gyerekek, öregek, betegek. Az élelem nagyon hamar elfogyott. Különösen azután, hogy behozták a máramarosi zsidókat is Mátészalkára. Szegényeket már a peszachi ünnepek alatt összeszedték, így aztán nekik nem volt semmi élelmük. Abba a szobába is beraktak egy máramarosi családot, ahol mi voltunk. Mikor anyám meglátta a rongyos, éhes, elgyötört, nagyszemű gyerekeket,

Irén, Etu, Manyi

rögtön megosztotta velük a még megmaradt ennivalót, nem érdekelte, hogy nekünk is alig volt.

Hatalmas volt a gettóban az embertömeg, tisztálkodási lehetőség szinte semmi. Aztán megkezdődött a deportálás.

A savouti ünnepek minket még a gettóban értek. Valamikor június hónapban indították el azt a transzportot, amelyikbe a mi családunk került.

Kimentünk a mátészalkai állomásra. 80 embert zsúfoltak be egy marhavagonba, köztük a tehetetlen öregeket, a kicsi gyerekeket. Két vedret adtak be, az egyikben víz volt, a másik a wc-t szolgálta.

Ránk csukták a vagon ajtaját, rettenetes meleg volt a bezárt marhavagonban.

Három napig ment a vonat, ez már maga volt a pokol. A gyerekek sírtak, a betegek jajgattak.

Nekünk sikerült az asztmás apámmal a berácsozott ablak közelében elhelyezkedni, így néha jutott neki egy kis levegő. Folyamatosan köhögött, fuldoklott.

Péntek este volt, amikor megérkeztünk Auschwitzba. Csíkos ruhás férfiak szálltak be a vagonokba és közölték, hogy minden ottmarad, semmit nem vihetünk magunkkal. Már ez is érthetetlen volt, nem mintha lett volna bármilyen értékünk, egy pár ruhadarab, meg valami ágynemű volt velünk.

Hullámzott az embertömeg a rámpán, ordítozás, kiabálás, német vezényszavak. A csíkos ruhások magyarul siettették az embereket. A fiatal nőktől, akik kisgyerekkel voltak, kérdezgették: „Van anyád?” Aki azt mondta, van, mondták neki: „Add oda neki a gyermeket”. Sokan így tettek, az a falunkbeli fiatalasszony is, aki Pestről jött haza a két kisfiával.

Pillanatok alatt különválasztották a férfiakat és a nőket. Hiába próbálok visszaemlékezni, már nem tudom felidézni, mikor láttam apámat utoljára.

Ötös sorokat alakítottak ki, mi négyen lányok és anya kiadtunk egy sort. Így járultunk Mengele elé, aki ott állt elegánsan, makulátlan egyenruhában, kezében egy görbebot.

A hüvelykujját mozgatta csak, úgy jelezte, ki hová álljon. Hármunkat, Rózsit, Irént és engem jobbra, anyát és Etut balra választotta. Aztán meggondolta magát, Etu nyakába akasztotta a botját és megkérdezte: „Hány éves vagy? Egészséges vagy?” Etu gyorsan válaszolt, hogy 16 éves – még csak 15 volt –, anya pedig mondta, hogy „Igen, igen, egészséges”. Ekkor Mengele Etut is a jobb oldalra irányította. De már jött is a következő sor, anyától egyre távolodtunk.

Etu

Még utánunk szólt: „Menjetek csak, gyermekeim, engem biztos konyhára visznek”.

Ezek voltak az utolsó szavak, soha többé nem láttuk őt. Fekete kendővel volt bekötve a feje, a három napos utazás nagyon meggyötörte, öregasszonynak nézett ki, pedig még ötven éves sem volt.

Minket elvittek fürödni. A rajtunk lévő ruha helyett adtak valami használtabbat, szőrtelenítettek mindenhol. Mindez férfiak jelenlétében történt, takargattuk magunkat a kezünkkel, míg álltunk a sorban, hogy leborotváljanak. Emlékszem, az egyik német még gúnyolódott is, ahogy ott szemérmeskedtünk: „Cö-cö kiszasszons”, mondta tört magyarsággal.

Bekerültük a „C” lágerbe, a 31-es blokkba. Ezren voltunk, fekhely semmi nem volt, mint a juhok az akolban, úgy aludtunk a földön.

A pesti fiatalasszony is hozzánk került. Folyamatosan üvöltött, ordított, ütötte saját magát, mikor rádöbbent, mit tett a gyerekeivel, amikor odaadta az anyjának. Ekkorra a lengyel lányok, akik a felügyelők voltak, már elmondták, hogy mik azok a kémények, amiből folyamatosan jön az orrfacsaró bűz és csapnak ki a lángnyelvek. Persze nem hittük el minden szavukat, mikor mondták: „Ott égetik apátokat, anyátokat".

Rózsit öt hét után az egyik Appelen kiválasztották és elvitték. Mindenre el voltunk készülve. Szerencsére hamarosan életjelt adott magáról, a szomszédos cseh lágerbe került.

Ott volt az egyik unokatestvérem, Joli is. Én hamarosan összebarátkoztam a lageraltestevel, egy lengyel lánnyal, és bekerültem a konyhára. Mindig igyekeztem egy kis plusz kaját szerezni. Ez legtöbbször sikerült is, olyannyira, hogy a nővéremnek és Jolinak is juttattam belőle. Szereztem egy füles veilingot, a kezemet betekertem vastagon rongyokkal, hogy az áram meg ne üssön, és a szögesdrót alatt átcsúsztattam az edényt az étellel. Joli vette át a másik oldalon, miközben Rózsi ordított, hogy ne csináljam, hagyjam abba. Nagyon féltett, hogy agyoncsap az áram, vagy az őr a toronyból lelő, de megúsztam.

Októberig voltunk Auschwitzban. Emlékszem, pont az őszi ünnepek utolsó napján vagoníroztak be bennünket és elvittek fel, Sziléziába. Felosztottak bennünket századokra, én a két kishúgommal a kilencedik századba kerültem.

Sáncot, tankcsapdát és páncélgödröt ástunk. Minden nap kivonultunk munkára, hajnalban indultunk, késő estig kint voltunk. Fegyveres Wehrmacht katona kísért bennünket oda-vissza. Nagyon hideg volt, majd megfagyott kezünk-lábunk, hiszen téli ruhánk nem volt. A fagyott földet csákányoztuk, persze nem volt annak semmi értelme, az összefagyott, erőtlen lányok nem haladtak a munkával. Az őrünk viszont rendes volt, elnézte, hogy minden nap ástunk egy akkora gödröt, amiben elfértünk, aztán összebújtunk és úgy melegítettük egymást.

1945. január 8-án aztán elindítottak bennünket gyalogmenetben, nyugati irányba be Németországba. Az őrmesterünk elbúcsúzott tőlünk: „Kislányok, én eddig vigyáztam rátok, most már vigyázzatok magatokra."

Irén már az indulás előtt megbetegedett, nem bírt jönni, ezért ketten Etuval a hátunkon vittük. Megállni nem lehetett, mert aki lemaradt vagy kiállt a sorból, egyszerűen lelőtték és ott hagyták temetetlenül.

Elmondhatatlan hideg volt és térdig ért a hó, úgy meneteltünk, vánszorogtunk a kis vékony rongyainkban, facipőben. Menetelésünk során útba ejtettünk lágereket, ott töltöttünk egy éjszakát, és reggel az ott talált embereket is hozzánk csatolták. Ilyen láger volt Guben és Grünberg.

Hat hétig tartott a gyalogmenet. Enni útközben nem adtak semmit, havat ettünk, és ha egy szemétdombot láttunk, abból szedtünk össze valamit. Őreink teherautóval haladtak mellettünk. Egyik alkalommal az egyik teherautó megállt, hogy bevárja a menetet. Azt láttuk, hogy a rajta ülő SS katona bicskával valami csontos húst evett. Fohászkodtunk, hogy mire odaérünk, de jó lenne, ha eldobná a csontot. Így is lett, eldobta a csontot, rávetettük magunkat és megkaparintottuk.

Napokig felváltva szopogattuk.

Egy másik alkalommal, ahogy mentünk a hóban, Etu valamiben megbotlott. Lenéztünk, hát egy konzervdoboz rajzolódott ki a hóban. Gyorsan kikapartuk és vittük a zsákmányt, alig vártuk, hogy végre este legyen és megálljunk valahol. Mi lehet abban a dobozban?

Aznap éjjel egy pajtában szállásoltak el bennünket. Kinyitottuk a dobozt, hát zsír volt benne. Minden nap nyaltunk belőle az ujjunkról egy falatot.

1945. március 10-én érkeztünk meg Bergen-Belsenbe, ez volt a végállomás. Éjszaka volt, nem láttunk semmit, csak borzasztó bűzt éreztünk.

Reggel aztán megláttuk, hová kerültünk: hatalmas hullahegyek, oszladozó, temetetlen holttestek mindenütt. Mindent elleptek a tetvek, ennivaló, innivaló semmi. Pár nap múlva elkaptam a flekktífuszt. Három hétig 40 fokos lázban feküdtem a földön. Mikor magamhoz tértem, csak azt láttam és éreztem, hogy ki tudok nyújtózkodni, mennyi hely van. Akik körülöttem voltak, mind meghaltak. A két kishúgom viszont és néhány ismerős, akikkel együtt meneteltünk, életben volt.

Április 15-én nagy zűrzavar keletkezett: az őrök eltűntek és megérkezett a felszabadító angol hadsereg. Nagy volt az öröm, de nekem jártányi erőm sem volt, a testem tele volt gennyes hólyagokkal, mindössze harminc kiló voltam.

Másnap a felszabadítók adtak enni, de én rá sem tudtam nézni az ételre. Talán ez volt a szerencsém. Sokan a felszabadulás után haltak meg, mert nem tartották be a fokozatosságot, hirtelen ettek.

Aztán kórházba kerültem, kaptam gyógyszert, sok folyadékot, forró csokoládét, és a Mindenható segítségével meggyógyultam.

A húgaim is jól voltak. A kórházban egy svéd orvos kezelt, mondta, hogy viszik a felszabadultakat Svédországba, menjünk mi is.

Mi azonban már azon gondolkodtunk, hogyan lehet hazajönni, mi van a szüleinkkel, mi van Rózsival, a nővérünkkel? Ekkor már május volt. Elindultunk céltalanul Németországban, minden papír nélkül. Nagy volt a zűrzavar, a szervezetlenség. Összetalálkoztunk egy nyírbátori fiúval, aki már volt itthon, csak visszajött, hogy szervezze a volt foglyok hazautazását.

Az ő vezetésével és biztatásával, sok viszontagság árán, hol vonaton, hol vonat

tetején, hol gyalog elérkeztünk az osztrák határig. Az Inn folyó hídjánál azonban utunkat állták, nem engedtek át bennünket Ausztriába.

Bekerültünk egy gyűjtőlágerbe, ahol már sok hasonló szándékú ember volt. A tábort amerikaiak tartották fenn. Október 4-én bevagoníroztak bennünket és elindították Magyarországra. Október 6-án érkeztünk meg Budapestre, a Déli pályaudvarra. Onnan gyalog mentünk a Bethlen utca 2-be, ahol működött egy konyha, kaptunk meleg ételt és némi kis pénzt, ami másnap már a felét sem érte. A Bethlen utcában regisztráltak bennünket, kaptunk papírokat és elindultunk haza. Beszálltunk a Nyugati pályaudvaron a vagonba, én az ajtó mellett helyezkedtem el. Még állt a vonat, egyszer csak kinyílt a vagonajtó és két orosz katona ellopta a hátizsákomat, amiben benne volt az igazolványom, a kis pénzem, kevés ruhám. Nem maradt semmim, csak ami rajtam volt, úgy érkeztem haza Kántorjánosiba 1945. október 10-én a két kishúgommal, egy szál ruhában.

Rózsi akkor már otthon volt, persze a szüleink nem voltak sehol.

Joli, apám testvérének a lánya egyedül jött vissza, az ő szülei és négy testvére mind odamaradtak.

Mikor Rózsi hazajött, a házunk teljesen üres volt. Mire mi megérkeztünk, már néhány bútordarabot, ágyneműt sikerült visszaszereznie.

Ott voltunk elárvulva, de éltünk és egészségesek voltunk.

Azt terveztük,hogy amint lehet, kivándorlunk Izraelbe.

Az én életem aztán másképp alakult. Eljött hozzánk Klein László, Ilonka unokatestvérem férje. Elmondta, mi történt a családjával. Kérlelt, hogy ne menjek el, maradjak, segítsek rajta, hiszen senkije sincs, én vagyok az egyetlen, aki az elveszett családjára emlékezteti. Megsajnáltam, engedtem a kérésének. Összekötöttük az életünket.

A testvéreim a tervüknek megfelelően kivándoroltak. Én itt maradtam és éltük Lacival az örömöket és bánatokat egyaránt adó küzdelmes életünket.

Apám, Klein László

„Megálltam a tükör előtt és belenéztem, majd hátrafordultam. Kit látok? Ez nem én vagyok! Nem ismertem meg saját magam."

Anyám, Gelbmann Fanni özvegyen ment hozzá apámhoz, Klein Mózeshez, akit Székelyben mindenki csak a vén Mózsinak hívott. Persze nem volt ő vén, csak így különböztették meg a többi Mózestől a faluban.

Én voltam a legfiatalabb a hat fiú közül, 1902. november 8-án születtem. A mostohatestvéreim, a Fogel fiúk akkor már családosak voltak, Jóska állt a legközelebb hozzám. Nagyváradon éltek, a belvárosban volt a szép nagy pékségük.

Az édes testvéreim, Béla és Bertalan is jóval idősebbek voltak tőlem.

Anyám szívbeteg volt. Ezt akkoriban csak pihenéssel gyógyították; nem járt ő szegény orvoshoz, csak napközben is lefeküdt kicsit, ha már nagyon fáradtnak érezte magát.

1908-ban kezdtem elemi iskolába járni. A székelyi földbirtokos, Orosz Sándor támogatta az iskolát, sőt, a végzősök vizsgája magában a kastélyban volt. Mire az elemi iskolába kerültem, már a héber betűket tudtam olvasni, tudtam imádkozni, mert a demecseri heiderban ezeket megtanultam.

Klein László egyedül

A hat elemit 1914-ben fejeztem be. A vizsgára feldíszítették a kastély nagytermét, ott ültek a végzősök szépen sorban ünneplőben, hátul az izgatott szülők, anyám is ott volt közöttük. Elkezdődött a vizsga. A tanító mindenkinek kérdéseket tett fel számtanból, nyelvtanból, történelemből, földrajzból, és írni is kellett a táblára. Semmi volt nekem ez a vizsga.

Anyám könnyes szemmel, büszkén feszített a többi asszony között. Mikor befejeződött a vizsga, a földesúr értékelte a gyerekek teljesítményét és kihirdette az ered-

ményt. Én lettem a legjobb tanuló. Kaptam tőle ajándékot is, egy gyönyörű, fehér bőrkötésű kottakönyvet.

Hogy hogyan jutott eszébe ez az ajándék, elképzelni sem tudom, hiszen Székelyben és a környéken csak a Lali cigány foglalkozott zenével, de kottát nemigen olvasott ő sem.

E könyv az első dolog volt az életemben, amit a magam erejéből szereztem. Nagyon nagy becsben tartottam, vigyáztam rá, bárhová kerültem, gondom volt rá, nehogy baja essék.

Az elemi iskola befejezésével elkezdődött az önálló életem. Felkerültem Pestre egy nagy kereskedőhöz, Radóhoz inasnak. Nála is laktam harmadmagammal, volt szállásunk, kaptunk enni, sőt, még egy kis zsebpénzt is. A zsebpénzemet összegyűjtöttem és időnként hazautaztam, főleg anyám miatt, egyre rosszabb volt ugyanis az állapota.

Este felültem a vonatra és reggelre meg is érkeztem Nyíregyházára, ahol mindig akadt egy ismerős a piacon, akivel szekérrel hazamentem.

Már vége volt az első világháborúnak, amikor anyám meghalt. Hazajöttem azon a hétvégén is sábeszre. Anyám csak feküdt, alig lélegzett, melléültem, átöleltem. Alig telt el egy óra és a kezeim között halt meg.

Az inasévek befejeztével Radó nem engedett el, nála maradtam Pesten segédnek. Jól kerestem, az első fizetésemből vettem magamnak egy pár gojzer varrásos cipőt, és angol szövetből csináltattam öltönyt. Jó életem volt. Vasárnap sétáltam a városban, színházba jártam, a Mágnás Miskára még most is emlékszem.

Kisujjamban volt a kereskedő mesterség minden csínja-bínja, az udvariasságtól a csomagolás művészetéig. Nem volt gondom a nőkkel sem, 180 cm magas voltam, szálkás, izmos.

Vágytam viszont az önállóságra, dédelgetett álmom volt a saját üzlet, az önálló vállalkozás. Ahhoz nem volt tőkém, hogy ezt egy nagyvárosban megvalósítsam, ezért visszamentem Székelybe.

Apám újra nősült, nem foglalkozott a családjával, de az anyai örökségünk megvolt: 100 hold föld, és részünk volt egy olajütőben is.

Berti bátyám mészáros volt. Megbeszéltük, hogy ketten nyitunk egy kis szatócsboltot. 1928-ban kaptuk meg az iparengedélyt. Mindent árultunk, olyan volt a bolt kicsiben, mint egy szupermarket. A fűszerektől az edényen keresztül az olcsóbb ruhaanyagokig minden volt ott.

Persze a faluban több volt a szegény ember, mint a módosabb, de nem okozott ez sem gondot, adtuk az árut hitelben. Amikor a parasztok, cselédek megkapták az uradalomtól a járandóságukat, kifizették a tartozásukat.

A boltunk mellett vittük a mészárszéket és az olajütőt is. A levágott borjút én szállítottam Pestre jegelt vagonban. Este berakodtunk, reggelre, mire nyitott a vásárcsarnok, már ott voltam.

Még tőzsdéztem is a 30-as években, a postán lehetett részvényt jegyezni az árutőzsdére.

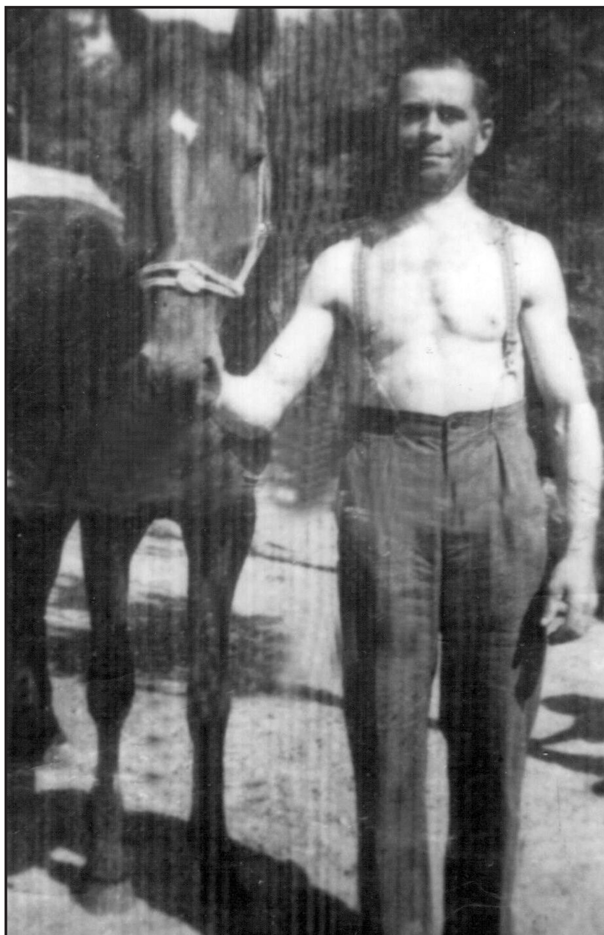
A harmincadik születésnapomon, 1932. november 8-án volt az esküvőnk Klein Ilonával.

Ilonka jómódú családból származott, pékségük volt Demecserben.

Vékony kis barna lány volt, nagyon ragaszkodott az édesanyjához, Janka nénihez, gyakran töltöttük náluk a péntek estét, a sábeszt.

1933-ban, egy évre az esküvőnk után megszületett a kisfiam, Sanyika. Életrevaló, vidám kisfiú volt. Szegény Ilonka nagyon megszenvedett a szüléskor, hallani sem akart több gyermekről. Aztán 1941-ben mégis megszületett Éva Erzsébet, a kislányom, a szemem fénye.

Mindent megadtam a gyermekeimnek. Sanyika csak kiejtette a száján, hogy kiscsikót akar, már másnap megvettem. A tanulására nagyon ügyeltem, az volt az álmom, hogy mire felnő, valamelyik nagyvárosban lesz egy nagyáruházunk. Zenére is taníttatni akartam, hiszen a jutalomkönyvem, a bőrkötéses kotta mindig erre figyelmeztetett.

Klein László lóval

A harmincas évek végére megteremtettem minden anyagi alapot arra, hogy gyermekeim jómódban nőjenek fel, tanulhassanak.

A feleségem nem nagyon értett az üzlethez, a gazdálkodáshoz, de ezt nem is igényeltem, hiszen egyedül is mindent kézben tartottam, és Bertivel, a testvéremmel közösen mindent megoldottunk.

1940 tavaszán kaptuk meg az első behívót munkaszolgálatra. Nem csak én, hanem szinte minden zsidó férfi a faluban 25 és 60 év között. Ilonka nagyon megijedt, mi lesz vele: a bolt, a gazdaság, a gyerekek… Mielőtt bevonultam volna, az anyósom unokatestvérének még csak 15 éves, de nagyon ügyes kislánya, Manyika eljött hozzánk, hogy segítsen a feleségemnek.

A munkaszolgálatról hallottunk már évek óta, hiszen a fiatalokat 1939. júliustól kezdve behívták, sőt tudtuk, hogy azokat a zsidó férfiakat, akik korábban katonaként szolgáltak, átminősítették munkaszolgálatosnak. A tiszteket megfosztották rangjuktól, a tiszti emléklapjukat vissza kellett szolgáltatniuk.

Évike egyedül

Az első behívóm három hónapra szólt. A román határ mellé kerültem. Ekkor még egyenruhánk is volt, de a sapkánkon nem volt sapkarózsa. Vasútépítést készítettünk elő, irtottuk az erdőt, szállítottuk a fát. Rendesen kaptunk enni. A századunkban az ország minden részéből voltak emberek, orvosok, ügyvédek mérnökök is. Kaphattunk otthonról csomagot, levelet, és mi is írhattunk haza.

Három hónap után hazamentem, otthon voltam egy-két hónapot, aztán megint behívtak három hónapra. Ez így ment 1942-ig.

1942-ben aztán elvették a földet. Jött egy törvény, ami arra kötelezte a zsidókat, hogy földjüket minden berendezési tárggyal, géppel együtt engedjék át az államnak. (*1942. évi XV.Törvénycikk.) Csak az a ház maradhatott meg, amiben laktunk a hozzá tartozó udvarral, kerttel. A földért minimális térítési díjat fizettek.

1942 nyarán jött meg az utolsó behívóm. Előtte nem sokkal a faluban járt egy vándorfényképész, készíttettünk vele néhány fényképet a gyerekekről.

Akkorra a megszorító intézkedések miatt már nem sok jóban reménykedtünk. A földet elvették, alkalmazottunk nem lehetett, árut is korlátozott mennyiségben szerezhettünk be. Minden eshetőségre számítva két húsz literes ballon petróleumot és két ballon olajat elástam a kertbe.

Nem sok időm maradt, a SAS behívóval indulni kellett.

Minden meleg ruhámat összecsomagolta a feleségem, a Sanyikáról és Évikéről készült két kis fényképet pedig jól bepapírozva betettem a bakancsomba, a talp és a talpbélés közé.

A búcsúzáskor integettem nekik. Ott álltak hárman a kapuban, Évike egy tarka kiscicát tartott az ölében.

1942. szeptember volt, hűvös, esős idő. Először Máramarosszigeten, majd Kőrösmezőn és Ökörmezőn voltunk.

Néhány levelet még váltottunk a feleségemmel. Beszámolt róla, hogy a testvéremnek leégett a háza, amit az elöljáróság szándékos gyújtogatásnak minősített és letartóztatták a feleségével együtt, a két gyerekük a másik testvéremhez került.

Aztán 1944-ben már nem jött levél.

A vasútépítő században dolgoztam, irtottuk az erdőt, fektettük a talpfákat. Parancsnokok a magyar katonák voltak. Társaim közül sokan nem bírták a munkát, a nehéz körülményeket, különösen a városiak. Én hozzá voltam szokva a kemény munkához. Az elején az élelmezés még rendes volt, a századparancsnok megengedte, hogy a helyi lakosoktól vegyünk egy-egy borjút, azt levágtuk és magunknak főztünk.

Jött viszont a kemény tél. A lábamat több réteg kapcába tekertem, mégis megfagyott a jobb lábamon a nagyujjam. Kihajtották az embereket aknát szedni, nagyon sokan meghaltak. Volt, aki megszökött. Ilyenkor elrettentésként megtizedelték az embereket. Kiválogatták minden tizediket, sorba állították, aztán „tűz".

Összetalálkoztam az egyik apai unokatestvéremmel, Hermannal. Vele az történt, hogy hitt a kommunista propagandának, a Szovjetunióról szállingózó híreknek, a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavaknak. Átszökött az oroszokhoz. Persze nyomban elfogták, hadifogságba került. Mindezt 1956-ban tudtuk meg, mert akkor jött haza Szibériából.

Én megúsztam az aknaszedést, a tizedelést, a telet is kibírtam. A körülmények azonban egyre rosszabbak lettek, nem volt már senkinek semmi értékesebb tárgya, amiből az ennivalót pótoltuk volna, éheztünk, fáztunk, lesoványodtunk.

1944 végén, már tél volt, megindultunk visszafelé Magyarországra, a magyar ka-

tonákból álló keret kísért bennünket. Útközben más századok embereit is hozzánk csatolták. Ennivaló nem volt, néha egy kis üres levest, feketekávét kaptunk. Azt ettük, amit útközben találtunk. Pocsolyából ittunk, a füvet elrágcsáltuk, a csiga nyersen mennyei eledelnek számított.

Egyik éjszaka érkeztünk meg Mátészalkára, itt a szabad ég alatt több napig állomásoztunk.

Közel voltam a családomhoz. Szökésre nem mertem gondolni, de sikerült beszélnem egy emberrel, írtam pár sort, hogy menjen el Székelybe és adja oda a feleségemnek. Élelmet és ruhát kértem, hogy küldjön. Az ember, nem is tudom miért, nagyon rendes volt, elvitte a levelet. Reménykedve vártam. Vissza is jött még aznap este, hozta a levelet, amit én írtam. Mondta, hogy a községházára ment be érdeklődni, és a jegyző az én levelem hátoldalára írt valamit. Izgatottan olvastam, ez állt rajta: „A családja még júniusban Simapusztára költözött."

Nem értettem semmit. Ilonka elköltözött, de hát miért? És miért éppen Simapusztára?

Nem kaptam választ a kérdéseimre, menni kellett tovább.

Éjjel-nappal, étlen-szomjan meneteltünk, néha egy-egy pajtában, juhhodályban aludtunk valamit. Budapest közelében egy téglagyárban több napig voltunk, aztán újból mentünk tovább gyalog. Aki kidőlt a sorból vagy lemaradt, egyszerűen lelőtték.

Így érkeztünk meg az osztrák határhoz, ahol a magyar keret átadott bennünket a németeknek. Itt bevagoníroztak bennünket és megérkeztünk nemsokára Mauthausenbe, a lágerbe.

Itt elképzelhetetlen állapotok voltak. Ember ember hátán, csontvázszerű félholtak hevertek mindenütt. Hevenyészett sátrak szolgáltak alvásra, elképzelhetetlen volt a zsúfoltság.

A foglyok között flekktífusz tört ki, hiszen tisztálkodási lehetőség nem volt, tetvesek, koszosak voltunk rongyos, elnyűtt ruháinkban.

Aztán valamikor április elején elindítottak bennünket gyalog. Nem mondta senki, hogy hová megyünk, így érkeztünk meg – már aki kibírta – Günskirchenbe.

Amikor ezt a lágert megláttam, azt mondtam: itt a vég. Sebtében összetákolt épületekben, sátrakban és a szabad ég alatt hevertek a félholt emberek. Reggelre egy kis feketekávénak nevezett barna vizet, majd délben egy kis répalevest adtak, és vagy tíz ember kapott egy kenyeret.

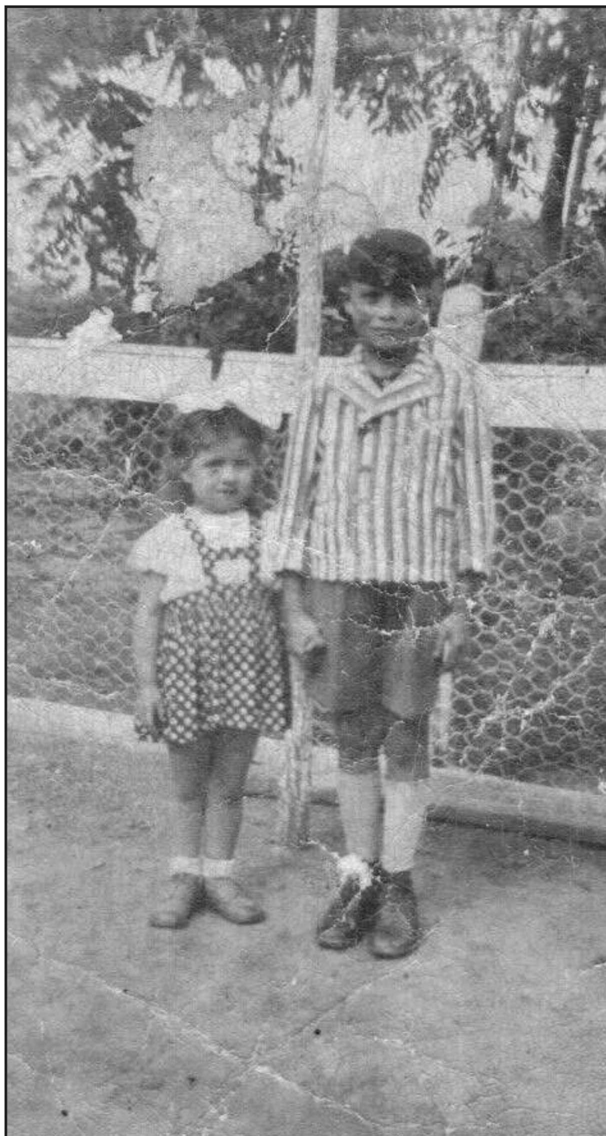
Aratott a flekktífusz, a halottak szanaszét hevertek. Az emberek már nem voltak emberek, aki még tudott mozogni, úgy mozgott, mint a lassított filmben. Legyengültem én is nagyon. Emlékszem, már reggel elindultam, hogy a tábor közepére az ebédosztásra odaérjek. Sokszor előfordult, hogy mire eljutottam a kondérhoz, már minden elfogyott. Visszavánszorogtam.

Ha lefeküdtem, a cipőmet a fejem alá tettem. Mindig éberen aludtam, hiszen az emberek mindent elvettek egymástól, amit csak tudtak, nem volt bennünk semmi gátlás. A cipőm talpában volt egyetlen kincsem: két kisgyermekem fényképe. Ez tartotta bennem az erőt: vissza kell jönnöm, meg kell őket találnom, meg kell tudnom, mi lett velük.

Aztán elérkezett a szabadulásunk napja, 1945. május 4. Amerikai katonák jöttek be a táborba dzsipeken. Nem tudtak megszólalni, csak a döbbenet látszott az arcukon. Sokan közülük félrefordultak, öklendeztek.

Az eléjük táruló látvány, a szag nekünk már nem jelentett semmit, teljesen elfásultunk. Akikre viszont hirtelen szakadt a valóság, a csontsovány, égő szemű, imbolygó alakok, az oszladozó hullák és a szenny mindenütt…

Az amerikaiak hamar munkához láttak: őreinkkel hatalmas gödröket ásattak és eltemettették a halottakat. Nagyon sokan meghaltak a felszabadulás után is, mert nem tudtak uralkodni magukon, hirtelen ettek.

Sanyika Évike együtt

Nem vártam meg, hogy megszervezzék a hazajövetelem, nem voltam hajlandó kórházba sem menni, elindultam hazafelé. Többedmagammal gyalogoltunk az utakon, erdőkben.

Egyik este bekérezkedtem egy osztrák családhoz. Nagyon rendesek voltak, először is beengedtek a fürdőszobájukba. Megálltam a tükör előtt és belenéztem, majd hátrafordultam. Kit látok? Ez nem én vagyok! Nem ismertem meg saját magam.

Aztán megfürödtem, megborotválkoztam, adtak tiszta ruhát is, és ágyban aludhat-

tam.
Ember vagyok mégis, visszatérhet a régi életem?

Utaztam vonat tetejét, vonaton, gyalogoltam, találkoztam ismerősökkel is, és valamikor június elején érkeztem meg Székelybe. Az átéltek ellenére reménykedtem.

Hazaérkezésemkor esős, szeles, hűvös nap volt. Félve közelítettem a házunkhoz, lenyomtam a kilincset és bementem. A ház teljesen üres volt, néhány szétdobált edényen kívül nem volt benne semmi. Kifosztották a boltot is, a polcok üresen tátongtak.

Kimentem az épületből és elindultam hátra a kertbe. A kert végében emelkedett a trágyadomb. Messziről valami fehérlett körülötte, közelebb mentem. A fehér bőrkötésű kottakönyv lapjait kergette a sárban a szél.

Apám, Klein László 1902. november 8-án született. Hatan voltak testvérek, hat fiú, ő volt a legfiatalabb. Ketten jöttek vissza, apám és Fógel Ernő, a mostohatestvére.

A szomszédok aztán elmondták, hogy 1944. március 19. után összeszedték a zsidókat Székelyben is, úgy, ahogy mindenütt. Így került Ilonka, apám első felesége, a két gyermek: Sanyika és Évike, Ilonka szülei, testvérei, apai nagyapám, az ő felesége, apám testvérei, feleségeik az ő gyermekeik, és még ki tudja, hány unokatestvér és rokon a Nyíregyháza környéki valamelyik gyűjtőtáborba, majd Auschwitzba.
Mennyit szenvedtek halálukig? Nem tudta senki. Nem maradt a családból hírmondó sem, csak

Idegen szavak, vallási fogalmak és kifejezések jegyzéke

Appel, zehlappel: sorakozó létszámellenőrzés a koncentrációs táborokban.

Chanuka: zsidó örömünnep, a szó jelentése: felszentelés. A korsónyi nyolc napig égő olaj ünnepe, a Makkabeus szabadságharc ünnepe. Nyolc napig tart kiszlév hónap 25. napjától számítva. Minden este eggyel több gyertyát gyújtanak meg az otthonokban és a köztereken is, hirdetve a csodát.

Cicesz (héberül: cicit): szemlélőrojt, általában ruha alatt viselik. A tradicionálisan öltözködő zsidó férfinak a ciceszre figyelve eszébe ötlik, hogy Istent szolgálja.

Glatt kóser: A zsidó vallás szokásait maximálisan betartva, az ortodox hagyományok szerint készült étel.

Héder, chéder, hájder (héber/jiddis): szó szerint: szoba. Óvoda és elemi iskola, ahol a gyerekeket (3 éves kortól) héberül írni-olvasni, majd alapfokú vallási ismeretekre tanítják.

Hibru: héber/zsidó/ hebrew/ héber/: angol szó szlenges megjelenítése.

Jesiva: Talmud iskola, hittudománnyal foglalkozó magasabb szintű intézmény.

JOINT: Zsidó Szociális Segély Alapítvány.

Kidus: megszentelés. Ezzel a szertartással köszöntik a beköszöntő szombatot és ünnepnapokat. Áldást mondanak a bor felett az ünnep és szombat beköszöntésekor.

Kóser: jiddis szó, héberül kaser. Valamely dolog rituális alkalmasságát jelző szó a zsidó vallásban és szokásrendszerben. A zsidó közéletben a fogyasztható ételekre és elkészítési módjukra, valamint minden rendben levő, helyes dologra használatos.

Lágeralteste, blockalteste: lágerfőnök, részlegfőnök. Legtöbbször a lágerben már régebben raboskodók közül kerültek ki.

Lagerführer (német): táborfőnök.

Lagerstrasse (német): a táboron át vezető út.

Mikve: rituális fürdő, részben természetes forrásból megtöltött vízmedence, melybe a zsidók a megtisztulás céljából merítkeznek meg.

Minjen: Tizenharmadik életévét betöltött tíz zsidó férfi imaközössége. Teljes értékű istentisztelet csak akkor lehetséges, ha a zsinagógában vagy imateremben legalább tíz felnőtt zsidó férfi van jelen.

Őszi ünnepek: a zsidó vallás nagy ünnepei.
Rosh ha'sana: újév
Jom kipur engesztelőnap: vagy hosszú nap,
Szukkot: sátoros ünnep
Szimchat tora: a Tóra ünnepe

Pászka (héberül: mácá, többes számban mácot): kovásztalan kenyér, a peszachkor kenyér helyett fogyasztandó étel. Összetevői: liszt, víz só

Peszach: jelentése elkerülés, az egyiptomi rabszolgaságból történő kivonulás ünnepe

Rituális: szertartásos

Sábesz (héberül: sabat): szombat, a legnagyobb hétről-hétre ismétlődő zsidó ünnep. Péntek naplementétől szombat naplementéig tart, ilyenkor minden munkavégzés tilos

Sachter, metsző: Szakavatott személy, aki azokat az állatokat vágja le, amelyek fogyasztása a Tóra szerint megengedett.

Secku-jednu (szláv): mindegy, ugyanaz

Soá: Eredeti jelentése héberül katasztrófa. Ma a holokauszt szinonimájaként használják.

Talesz (jiddis), tálit (héber): imakendő. Négy sarkán szemlélőszálak (cicit) vannak. Egyik formája a tálit-kátán, amit ortodoxok állandó öltözékként viselnek a ruha alatt.

Tréfli: a héber trefá (nem kóser) szóból származó jiddis kifejezés, mely a magyar szlengbe a tré formában ment át. Eredeti jelentése: széttépett, szétmarcangolt (állat), ugyanis ezeknek (és az egészben lévő, de élettelen állatoknak) a fogyasztását tiltja a Tóra. Ezt terjesztették ki azokra az ételekre, amelyek fogyasztása tilos.

További jelentése: értéktelen, használhatatlan, rossz.

Tartalom

